

Fra moderne til senmoderne familie

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	4
HVORFOR ER FAMILIESTRUKTURER OG FAMILIEDANNELSE ET INTERESSANT FORSKNINGSOMRÅDE? ...	6
FAMILIENS UDVIKLING – FRA KERNEFAMILIE TIL SENMODERNE FAMILIE	7
PROBLEMSTILLING FOR UNDERSØGELSEN.....	9
150 ÅRS FAMILIEHISTORIE – EN AFGRÆNSNING.....	10
FAMILIEN SOM BEGREB	12
MODERNITET, SENMODERNITET, POSTMODERNITET – ELLER FLYDENDE MODERNITET?.....	15
FORSKNINGSOVERSIGT	18
FAMILIENS UDVIKLING I DET 20. ÅRHUNDREDE; UNDERSØGELSE AF MOGENS NYGAARD CHRISTOFFERSEN	19
"KØNSKAMPS" – PERSPEKTIVET: ENGELS, FOGED OG COLMORTEN.....	20
INDUSTRIALISERINGEN SOM KATALYSATOR FOR SKABELSEN AF DEN MODERNE FAMILIEFORM, KERNEFAMILIEN: GOODE, SHORTER OG LÜTZEN.	21
VELFÆRDSSTATENS RAMMER OM FAMILIEN: MYRDAL, GROES, OG HANSEN/ PETERSEN.....	25
SUPPLERENDE PERSPEKTIVER TIL FORSTÅELSE AF DEN SENMODERNE FAMILIE	26
FORSKNINGSOVERSIGTENS HOVEDPUNKTER: KORT OPSUMMERING OG OPERATIONALISERING.....	28
TEORETISK GRUNDLAG FOR VURDERING AF DEN SENMODERNE FAMILIE	29
ANTHONY GIDDENS.....	29
<i>Det rene forhold</i>	30
<i>Den demokratiske familie</i>	34
ZYGMENT BAUMAN	36
<i>Den flydende modernitet</i>	36
<i>Den flydende kærlighed</i>	37
METODE	41
FAMILIENS ÆNDRINGER OG UDVIKLING SOM FØLGE AF INDUSTRIALISERINGEN – DEN MODERNE FAMILIES TILBLIVELSE	43
FAMILIEN SOM PRODUKTIONSENHED I 1800–TALLET I DANMARK.....	44
<i>Fra storfamilie til kernefamilie? Konsekvenser af industrikapitalismen</i>	47
<i>Den moderne kernefamilies betydning for kønsroller og classeskel</i>	48

Fra moderne til senmoderne familie

DEN INDIVIDUALISEREDE FAMILIE; ET UDTRYK FOR SLÆGTENS ADSKILLELSE?	51
FAMILIENS RAMMER I 1800-TALLET; ØKONOMI, ELLER?	53
<i>Den romantiske kærlighed</i>	55
<i>Kvindens underdanighed i ægteskabet</i>	56
SAMMENFATNING.....	57
KERNEFAMILIEN I DANMARK – UDVIKLINGEN AF IDEALFAMILIEN I 1950ERNE OG 1960ERNE	59
FRA LANDBRUGSSAMFUND TIL INDUSTRISAMFUND; INDUSTRIALISMENS UDBREDELSE I 1950ERNE OG 1960ERNE	60
FAMILIENS FORFALD – PERIODEN FØR 1950ERNE	62
ARBEJDERBEVÆGELSENS OG SOCIALDEMOKRATIETS FAMILIEPOLITIK I 1940ERNE OG 1950ERNE.....	66
KERNEFAMILIEN BLIVER DEN "RIGTIGE" FAMILIE	68
<i>Ægteskabet som rammen om kernefamilien</i>	70
<i>Kernefamiliens sårbarhed</i>	72
HUSMODER – DANMARKS VIGTIGSTE ERHVERV!	75
<i>Husmoderens dobbeltarbejde</i>	78
<i>Kvindernes erhvervsaktivitet – husmoder eller udearbejdende?</i>	79
VELFÆRDSSYSTEMETS OVERTAGELSE AF FAMILIENS FUNKTIONER	81
<i>Familiepolitikken efter 1960 – velfærden og kvindernes rettigheder forbedres</i>	83
SAMMENFATNING.....	86
FAMILIEN I SENMODERNITETEN	87
ÆGTESKAB ELLER? RAMMER OM FAMILIEN I DET SENMODERNE SAMFUND	88
<i>Ret og arv: ægteskabets fordele i forhold til det papirløse forhold</i>	93
<i>Ægteskabet som grundlag for den "rigtige" familie</i>	95
KERNEFAMILIEIDEALET I SENMODERNITETEN	96
<i>Idealets konsekvenser for familiedannelse og opfattelsen af "alternative" familieformer</i>	101
FARVEL, HUSMOR! KØNNENES NYE ROLLER I FAMILIEN	103
<i>Ligestilling i familien, i samfundet og på arbejdsmarkedet</i>	106
<i>Patriark eller matriark?</i>	109
VELFÆRDSTAT ELLER SLÆGT?	112
SAMMENFATNING.....	114

Fra moderne til senmoderne familie

FRA MODERNE TIL SENMODERNE FAMILIE – DISKUSSION AF UDVIKLINGEN I FORHOLD TIL DET TEORETISKE GRUNDLAG FEJL! BOGMÆRKE ER IKKE DEFINERET.	
ER INDIVIDUALISERING EN TRUSSEL MOD FAMILIEN?	116
KERNEFAMILIEIDEALET BETYDNING I SENMODERNITETEN	120
<i>Det rene forhold og kernefamilien</i>	122
FAMILIEN OG KØNNENES LIGESTILLING.....	124
<i>Kønskamp og udbytning af kvinden i samfundet og familien</i>	126
DET DANSKE VELFÆRDSSYSTEMS INDVIRKNING PÅ FAMILIEUDVIKLINGEN	127
FRA MODERNE FAMILIE TIL SENMODERNE FAMILIE - HVORI LIGGER FORSKELLEN?	129
GIDDENS OG BAUMANS FAMILIEOPFATTELSE.....	132
VIRKELIGHED OG IDEAL – FAMILIENS "KRISE" I SENMODERNITETEN?.....	135
KONKLUSION.....	136
SUMMARY	139
LITTERATUR.....	142

Fra moderne til senmoderne familie

Indledning

"Men på et sted kan kvinden ikke undværes, og det er i hjemmet. Her kan kvindens indflydelse ikke erstattes. Thi gennem barnets kærlighed til hjemmet, vækkes kærligheden til vort fælles hjem: Danmark" (Christian d. 10. på Grundlovsdag 1915 under fejringen af kvindernes stemmeret.)

Da min far var dreng, var familien en forudsigelig og konstant størrelse, der skabte den trygge ramme om hverdagslivet. Min farmor var husmoder, som det var idealet i 1950erne og ganske forventet af gifte kvinder med børn, og min farfar var forsørgeren, der skabte familiens økonomiske fundament. Der blev aldrig sat spørgsmålstegn ved familieforholdet, ved ægteskabet, ved familiemedlemmernes roller; alle "pladser" i familien var delt ud på forhånd. Hjemmet var den scene, hvorpå hverdagslivet udspillede, og det var her, alle familiemedlemmerne havde deres sikre base. Kvinden skabte denne base, og som Christian d. 10. fremstiller det i ovenstående citat: kvinden var uundværlig i hjemmet, hvor børnene skulle vokse op i et kærligt miljø. Et ideal, som havde sin begyndelse i 1800-tallets borgerskab, og som i den første halvdel af det 20. århundrede bredte sig til alle samfundslag. Kernefamilien var blevet en værdi i sig selv.

Familiestrukturerne ændredes således markant; først som følge af industrialiseringen og dernæst som effekt af den voksende kvindefrigørelse, der bragte et stigende antal gifte kvinder ud i erhvervslivet, en udvikling, der for alvor iværksattes i 1970erne. Frem til i dag har udviklingen betydet, at den idealiserede kernefamilie med husmoderen i hjemmet ikke længere er den dominerende. Ligeledes er rammerne og forudsætningerne for familiedannelse ændret. Ægteskabet er ikke den eneste acceptable ramme om familien, ligesom enlige mødres status og muligheder er forbedrede. Det er samtidig ikke samme grad af ydre omstændigheder som tradition, normer og økonomiske faktorer, der binder mennesker

Fra moderne til senmoderne familie

sammen i familier; der er i dag langt mere tale om et frit valg, som også præger selve familiestrukturerne: valget at bryde ud af familielivet spiller en stor rolle i senmoderniteten. Familiens historie og udvikling i Danmark fra industrialiseringen og frem til i dag er genstand for undersøgelsen i nærværende speciale. Efter min opfattelse gennemgår familiestrukturerne særdeles væsentlige forandringer indenfor dette tidsrum, der kan forklare, hvorfor den senmoderne familie ser ud, som den gør. Jeg ser udviklingen i perioden som kernefamiliens opståen, fremgang og - måske – endeligt. Fra den moderne families tilblivelse i industrialismens borgerskab, som bredte sig til alle samfundslag i form af husmoder/forsørgerfamilien i 1950erne og 1960erne, for at blive til sammenbragte, ene-forsørger og sågar homoseksuelle familier i det senmoderne samfund. Eller fra Nora i dukkehjemmet, hvor hun går og venter på Torvald og spiser makroner i smug i sin borgerlige kedsommelighed til husmoder a la vaskepulverreklame i 1950erne med et tilfreds smil, som indikerer, at hendes dag reddes af pulveret, der får mandens skjorter og børnenes bukser helt hvide, for at blive til familier uden moderen som fast base, men med mange forskellige retninger og individuelle mål, som skal nås. Udviklingen har gentagne gange skabt spekulationer om familiens krise og sågar død. Familien er ikke, som den var, før verden gik af lave, og den har vist sig at være en ligeså foranderlig størrelse som alle andre samfundsinstitutioner. På hvilken måde, i hvor høj grad og af hvilke årsager, familien ændres, er til gengæld diskutabelt. Det er denne diskussion, jeg i det følgende vil skitsere: Christian d. 10. fik ikke lov at beholde kvinden i hjemmet. Overlever familien?

Fra moderne til senmoderne familie

Hvorfor er familiestrukturer og familiedannelse et interessant forskningsområde?

Familielivet gør sig dårligt på film. Det hører hverdagslivet til, og dermed følger en ensformighed og en rutine, der ikke skaber et særligt indbydende, dramatisk spændingsfelt. Familien på film er mest interessant, når der sker et brud i hverdagen; familiens splittelse, pludselig sygdom, ildebrand, oversvømmelse eller andet, der kan give en god handling eller i hvert fald skabe en ændring i det bestående.

Familien er ofte fremhævet som samfundets kerne, hvilket selvfølgelig er en sand betegnelse, idet den er den mindste institution og har den funktion at danne rammen om vores private liv. Familie er et begreb, der tit bliver brugt som en målestok for, om noget er godt og trygt; "i vores firma er vi én stor familie", "hun er som en søster for mig" osv. Vi kan alle relatere til familien på godt eller ondt, for har man ingen familie, kan mangel på familie ses som mangel på tryghed og nærvær, og har man familie, er den ofte det, man forbinder med det hjemlige, det sikre og ikke mindst med kærlighed. Familien kan på denne måde være den base, vi enten er velsignet med eller føler som et afsavn. Men hvis denne familie er kernen i samfundet, hvad udgør så kernen i familien? Og hvad sker der med denne, når familiestrukturer ændres som følge af samfundsmæssige, ydre påvirkninger? Familien som forskningsobjekt bliver på denne måde interessant, idet den vedrører os alle uanset, hvordan vi opfatter den. Samtidig giver familiens forandring os et billede af samfundets påvirkning på menneskers tilværelse¹, således at familiens historie er historien om måden, hvorpå mennesker lever – og hvorledes samfundsmæssige forandringer spiller en stor rolle heri.

Forståelsen af familiestrukturer og -forandringer er således nært forbundet med

¹ Det var antagelsen, at "skulle man forstå, hvordan de samfundsmæssige forandringer ændrer menneskers tilværelse, havde man brug for en almen fremstilling af familiens historie", der fik Edvard Shorter til at påbegynde undersøgelsen af familiens historie set ud fra "almindelige menneskers" perspektiv i "Kernefamiliens Historie".

Fra moderne til senmoderne familie

forståelsen af de samfundsmæssige, politiske, sociale, økonomiske og traditionelle faktorer, mennesket er underlagt. Samtidig er familie et forskningsobjekt, der behandles indenfor adskillige videnskabelige retninger; sociologien, samfundsvidenskaben og selvfølgelig historievitenskaben, som er de videnskabelige retninger, der er mest relevante for nærværende speciale, men også i psykologien, biologien og medicinvidenskaben beskæftiger man sig med familien. Den er ligeledes ofte på den politiske dagsorden, både med henblik på, hvorledes der skabes bedre vilkår for børnefamilier i hverdagen, og hvordan familier kan påvirkes med henblik på at opretholde befolkningstilvæksten. Den manglende filmiske kvalitet til trods bliver familien og familielivet alligevel til en central og væsentlig del af de flestes liv.

Familiens udvikling – fra kernefamilie til senmoderne familie

Familiens forandring og udvikling hænger, som beskrevet, sammen med samfundsudviklingen og ydre forandringer. I min læsning er jeg ofte stødt på den antagelse, at grundlaget for den familiestruktur, der findes i dag, blev skabt i 1800 - tallet som følge af industrialismen (Christoffersen, 2004, Shorter, 1979). Her opstod en helt ny måde at tænke familie på: familien blev privatsfære og forbundet med hjemmets trygge rammer. Endvidere har jeg mødt den antagelse, at opfattelsen af efterkrigstidens kernefamilie som den *rigtige* familie er en idyllisering og historisk ukorrekt; kernefamilien er ikke en historisk konstant, men en følge af udviklingen i 1800tallet og frem (Lützen, 2007). Et opgør med denne familieform betyder derfor ikke familiens død, men blot dens forandring.

Lützen beskriver i artiklen "Kernefamilien" (Lützen, 1999;73 ff), hvordan kernefamilien netop ikke er statisk. Familien skal opfattes som en "fællesbetegnelse for en måde at arrangere livet på, og den har været under vedvarende forandring siden Adam og Eva." (Lützen, 1999; 74). Lützen mener, at 1800tallet er brydningstiden for dannelse af

Fra moderne til senmoderne familie

kernefamilien, og at den dermed er skabt som følge af de samfundsmæssige forandringer, industrialiseringen skabte. I 1800-tallet var kernefamilien forbeholdt middelklassen, borgerskabet i byen, men i 1950erne blev kernefamilien en mulighed for alle, idet der blev større lighed mellem klasserne. På denne måde blev kernefamilien idealet for den "rigtige" familie, selvom den ifølge Lützen var en konstellation, der hørte moderniteten til. At afvigelser fra kernefamilien er et tegn på familiens sammenbrud er derfor en forkert antagelse; der er blot tale om endnu en ændring af noget, der altid vil være foranderligt.

Kernefamilien er ifølge Shorter på vej til at blive erstattet af den postmoderne familie, som er en foranderlig og kompleks størrelse (Shorter, 1979). Endvidere er kernefamilien, som den tog sig ud i 1950erne og 1960erne, blevet beskrevet som en "parentes i Danmarkshistorien", idet "husmor/forsørgerfamilien" ikke her har været dominerende i så høj grad som i hovedparten af de øvrige kontinentaleuropæiske lande (Borchorst, 2000; 55).

Historikeren Peter Laslett har en anden opfattelse af kernefamilien, idet han mener ud fra undersøgelser af engelske familieforhold i 1600-tallet og frem at kunne konkludere, at kernen i familien (næsten) altid har været far, mor og børn (Laslett,). Familierne var større både i 1600-tallet og i 1800-tallet, end de var i 1960erne, hvor han skrev, men det betød blot, at man generelt fik flere børn. Kernefamilien er således historisk den "rette" familieform, idet familieformen ifølge Laslett har været dominerende fra 1600-tallet og frem og altså ikke er et resultat af industrialiseringen. De to modstridende betragtninger er interessante i forhold til undersøgelse af den senmoderne familie, idet de kan fortælle noget om, hvorvidt der er tale om "familiens sammenbrud" (som er varslet siden 1800-tallet), en tilbagevenden til tidligere tiders familiestrukturer eller forandring til helt nye familieformer, som er en naturlig del af samfundsudviklingen. De kan også give et indblik i forudsætningerne for at stifte familie; sker det ud fra ønsket

Fra moderne til senmoderne familie

om reproduktion, er det ud fra økonomiske incitament, eller er det slægten og traditionen, der er de dominerende faktorer?

Det interessante er, om familiestrukturerne skal opfattes som en stabil konstant, der er den uforanderlige kerne i samfundet, eller om familiestrukturerne er lige så foranderlige som den ydre verden, der omgiver og påvirker dem. Jeg er klar over, at jeg nærmest allerede har svaret på dette spørgsmål: selvfølgelig forandrer familiestrukturerne sig, men spørgsmålet er, i hvor høj grad, på hvilken måde og af hvilke årsager?

Problemstilling for undersøgelsen

I ovenstående har jeg beskrevet, hvorledes min undersøgelse i specialet omfatter både familieudviklingen i 1800 – tallet som følge af industrialiseringen, kernefamilieidealet i 1950erne og 1960erne og den senmoderne familie.

Min hensigt med undersøgelsen af familieudviklingen i 1800 - tallet og kernefamilien i 1950erne og 1960ernes er at danne en baggrund for analyse af familien i senmoderniteten og skal ses som en forståelses – og referenceramme for den udvikling, familien har gennemgået frem til i dag. Samtidig er der tre områder, jeg hovedsageligt vil fokusere på i min vurdering af familiestrukturer og familiedannelse i det senmoderne samfund; de samfundsmæssige ændringer som eksempelvis økonomiske faktorer, kvindens rolle og forholdet mellem kønnene samt familieideal overfor de faktiske forhold.

I specialet vil jeg arbejde ud fra følgende problemstilling:

Hvordan har familiestrukturer og familiedannelse ændret sig over tid i Danmark med fokus på industrialisering i 1800-tallet, kernefamilieidealet i 1950erne/1960erne og kønnenes ligestilling, og hvilken effekt har disse ændringer haft på senmoderne familiestrukturer og familiedannelser?

Fra moderne til senmoderne familie

Ændringerne i familiestrukturen bliver på denne måde set over en tidsperiode på omkring 150 år², hvilket selvfølgelig medfører, at jeg i specialet vil behandle de "store træk" og de faktorer, jeg finder væsentlige i forhold til forståelsen af den senmoderne familie. Jeg er af den opfattelse, at forholdene i 1800 - tallet og frem spiller en central rolle i tilblivelsen og udviklingen af den senmoderne familie. Det, jeg vil finde frem til, er en vurdering og diskussion af udviklingen fra moderne til senmoderne familie, især med fokus på at kunne danne et billede af sidstnævnte. I det efterfølgende vil jeg uddybe min tilgang til undersøgelsen med en yderligere afgrænsning af emnet.

150 års familiehistorie – en afgrænsning

Christian d.10. ønskede ikke kvindernes "løsrivelse" fra hjemmet. Kvindens plads var hos børnene, således at de kunne vokse op trygt og blive gode samfundsborgere. Det var på denne måde kvinden, der havde ansvaret for familie-medlemmernes "ve og vel", for at mand og børn havde den trygge favn, et hjem skulle være. Kvindens rolle kommer efter min opfattelse til at være central i undersøgelsen af familiestrukturer og familieudvikling, idet kvinden bliver hjemmets varetager og dermed kernefamiliens centrum. Familiens historie er dermed nært forbundet med kvindens historie, og derfor kommer kvindens rolle i høj grad til at indgå som en væsentlig del af min undersøgelse. Også Shorter erkender, at hans fremstilling af kernefamiliens historie har kvinden i en central rolle: "(...)i bevidstheden hos de millioner og atter millioner af anonyme kvinder, som denne bog i hovedsagen har handlet om" (Shorter, 1979; 302). Den senmoderne familie kan siges ligeledes at være domineret af kvindens rolle, som i høj grad har ændret karakter som følge af ligestilling og kvindernes rolle på arbejdsmarkedet. Mit speciale

² Jeg har valgt at fokusere på udviklingen fra midten af 1800tallet, således at beskrivelser af begivenheder, der ligger før 1850, blot skal understrege en ændring eller en udvikling, som er vigtig for forståelsen.

Fra moderne til senmoderne familie

tager således en noget mere "feministisk" drejning, end jeg oprindeligt havde til hensigt, men jeg mener, at kvindens rolle og kønsrollemønstrenes forandring er nødt til at være væsentlige aspekter i en fremstilling af familieudviklingen. Dermed er intentionen ikke, at specialet kun kommer til at omhandle kvinder og kønsroller i forhold til familien, men emnet bliver en central del af min besvarelse.

Økonomi har ligeledes rolle i forhold til familien, idet økonomiske faktorer kan være medvirkende til at bestemme, hvornår man gifter sig og får børn, og om to indtægter er nødvendig. De økonomiske forhold, der er gældende i et givent samfund på en given tid, er således vigtige faktorer i familieudviklingen, og ændringer i økonomiske forhold, som også industrialiseringen bevirkede, kan medføre store forandringer i familiestrukturerne. Endvidere har politiske beslutninger, som vedrører dagligdagen og dermed familielivet, en betydelig rolle i forhold til familiestrukturerne. Derfor bliver økonomiske og politiske faktorer en del af min undersøgelse, dog uden, at jeg vil lave detaljerede analyser af disse. De bliver derimod brugt, hvor jeg finder det væsentligt for forståelsen af den udvikling, jeg vil vurdere.

For at afgrænse mit undersøgelsesområde yderligere, har jeg valgt at se bort fra børnenes rolle i forhold til familien, selvom jeg mener, at ændringen af familiestrukturerne også hænger sammen med ændringer af den måde, hvorpå man har opfattet børn og barndom. Eksempelvis er det 20. århundrede blevet kaldt "barnets århundrede", idet det var her, "ønskebarnet" så at sige blev opfundet. Børn blev fra starten af 1900-tallet projektliggjort og forbundet med en værdi i sig selv, hvorimod de tidligere – især før industrialiseringen – var en økonomisk værdi, som hurtigt blev en del af produktionen. Børns nye status var medvirkende til et fald i fødselstallet, hvilket skabte en debat om, hvad der kunne gøres for at fremme kvindens ønsker og muligheder for at få flere børn (Myrdal og

Fra moderne til senmoderne familie

Myrdal, 1934). Således har opfattelsen af børn haft en væsentlig indvirkning på familieudviklingen, men jeg vil udelukkende beskrive denne, hvor det er nødvendigt i forbindelse med eksempelvis kønsrollemønstre.

Min undersøgelse begrænser sig således til hovedsageligt at omfatte kvindens rolle i forhold til familieudviklingen og de økonomiske og politiske faktorer, der har haft en konsekvens for familiestrukturernes ændringer. Idet specialet omhandler en periode på næsten 150 år, er min undersøgelse baseret på en markering af de begivenheder, der medfører ændringer i forhold til familieudviklingen, hvilket betyder, at jeg eksempelvis ikke går i dybden med at analysere lange træk i perioden. Dermed vil der i specialet også være flere "hop" i tid, idet jeg flytter fokus fra industrialiseringen i 1800-tallet/slutningen af 1800-tallet til udviklingen af kernefamilien i 1950erne og 1960erne. Årsagen hertil er, at jeg udelukkende fokuserer på de hændelser, jeg anser som mest relevante for forståelsen af den senmoderne familie.

Familien som begreb

Pap – familier, sammenbragte familier, homoseksuelle familier, eneforsørgerfamilier og kernefamilier er alle betegnelser for familieformer, som findes i den senmoderne bevidsthed. Familien har ændret form og størrelse, og som familiestrukturerne ændres, knyttes flere og flere begreber til ordet. I det følgende vil jeg forsøge at redegøre for begreberne og beskrive, hvorledes jeg definerer og bruger familiebegrebet i specialet.

Den før – moderne familie, som jeg definerer som familien før industrialiseringen, beskrives af Thyssen som en "total institution" (Thyssen, 2003), idet den omfattede alt, hvad der senere blev afskilt fra familien; jura, økonomi, politik, religion osv. Der var ingen egentlig adskillelse mellem det private og det offentlige. Også partnervalg var et anliggende, der var for væsentligt politisk og øko-

Fra moderne til senmoderne familie

nomisk til, at det kunne overlades til tilfældigheder. Samtidig betød den totale familie, at man var omstrejfer og ikke en egentlig del af samfundet, hvis man ikke hørte til en slægt. Familien som et stort fællesskab var især dominerende på landet indtil 1700 – 1800-tallet, hvor storfamilier med flere generationer boede under samme tag og udgjorde et arbejdsfællesskab. Dette er i hvert fald en gængs opfattelse og findes både hos Christoffersen (2004) og Thyssen (2003)³. Familien som en værdi eller en følelsesmæssig enhed opstod først langt senere som følge af familiens udskillelse fra slægten, hvor familien i højere grad blev en følelsesmæssig beslutning frem for en norm (Thyssen, 2003; 3, Lützen, 1999). Familiebegrebet er således ikke et begreb, der kan anvendes entydigt. Den opfattelse, vi i dag har af familien, knytter sig unægtelig til familien som en følelsesmæssig værdi, og begrebet indeholder derved et helt andet billede på familien end det, der var dominerende i det før – moderne samfund.

Familien er ikke en biologisk skabt enhed men et resultat af den samfundsmæssige udvikling; hvor samfundet sattes i system, sattes mennesker i system, og familieformer opstod. Ifølge Engels til stor skade for menneskeheden og kvinden især: "Den første klasse modsætning, der optræder i historien, falder sammen med udviklingen i interesse modsætningen mellem mand og kvinde i enkeltægteskabet, og den første klasseundertrykkelse med kvindekønnets undertrykkelse af mandkønnet" (Engels, 1891/1980; 67). Men at familien er et system, kan også have en anden betydning, der gør det muligt at behandle den som forskningsobjekt. Thyssen forklarer det således: "Hvad er en familie? Det kan lyde kuldslået at kalde den for et system, skønt den er det. At familien er et system betyder blot, at en iagttagelse må skelne mellem familien og alt andet, hvad enten sondringen foretages indefra eller udefra" (Thyssen, 2003; 5). At familien kan iagttages som et system, gør det på samme tid nødvendigt og problematisk at anvende begreber til beskrivelse og undersøgelse af familieformerne. De begreber, vi i dag anvender til beskrivelse af familiestrukturer, er ofte ikke dækkende – eller kan ikke anvendes

³ De forskellige opfattelser af familiestrukturerne vil blive beskrevet og diskuteret i forskningsoversigten.

Fra moderne til senmoderne familie

des direkte – når det drejer sig om eksempelvis de før – moderne familiestrukturer. Familieformerne ændres over tid ligesom de værdier, vi tillægger begreberne. Vammen kalder begreberne for "minimumsbegreber" (Vammen, 1977), idet der er tale om idealtypiske begreber, hvor anvendelighed og tilstrækkelighed kan betvivles. Den familiehistoriske forskning har "overtaget" begreberne fra sociologien og antropologien for at undgå at benytte de begreber, der bliver brugt i dagligsproget både før og nu. Alligevel er brugen af begreberne problematisk, idet de oftest dækker over biologisk – genealogiske aspekter. Begreber som kernefamilie, udvidet familie, storfamilie, enkel familiehusholdning, udvidet familiehusholdning og flerfamiliehusholdning er alle eksempler herpå, og ifølge Vammen gør disse minimumsdefinitioner det muligt at påvise, "at indianere i Amazonlandet anno 1977 lever i kærnefamilier ganske som skibsværftsarbejdere på Nordfyn! Eller at kærnefamilien både var den almindelige familietype i 1600-tallets og 1900-tallet England" (Vammen, 1977; 170). Vammen mener, at sådanne betragtninger ikke har særlig betydning i den familiehistoriske forskning, og derfor er begrebsdefinitionerne vanskelige at bruge, til trods for, at det er nødvendigt med en begrebsafklaring for at forstå og forklare familieudviklingen.

For at forenkle min undersøgelse og de begreber, jeg heri bruger, vil jeg alligevel benytte mig af disse "minimumsdefinitioner", idet jeg mener, det skaber en bedre forståelse af udviklingen af familiestrukturerne. Jeg er opmærksom på, at min forståelse af begrebet "familie" ligger langt fra den opfattelse, der var dominerende eksempelvis i 1800-tallet. Især er de værdier, vi i dag tillægger begrebet, langt fra de samme som i det familiesystem, der er beskrevet af Thyssen, hvor familie er en struktur og et system frem for en følelse.

Jeg vil benytte begrebet "storfamilie" eller "udvidet familie" til at dække over familiesystemer, hvor flere generationer deler husholdning, "kernefamilie" eller "moderne familie" om den familief orm, der opstod som følge af industrialiseringen hvor far, mor og børn udgør den egentlige familie, og "senmoderne familie"

Fra moderne til senmoderne familie

om de familieformer, der er dominerende i dag. Familien før industrialiseringen beskriver jeg som den traditionelle. Herunder kommer forskellige definitioner, som findes til beskrivelse af variationer.

Jeg vælger således at betragte familien i fortiden med nutidige "øjne" og ved brug af de begreber, der er "til rådighed". Mit udgangspunkt er "kernefamilien", som på mange måder bliver en form for målestok for de øvrige familiestrukturer, selvom familieformerne er mange og forskellige.

Modernitet, senmodernitet, postmodernitet – eller flydende modernitet?

Lever vi i et moderne eller et senmoderne samfund? Eller er moderniteten overstået, således at vi kan kalde samfundet postmoderne? Eller skal der knyttes helt andre begreber til det moderne for at kunne forstå samfundet, såsom Zygmunt Baumans begreb "flydende modernitet"? I det følgende vil jeg uddybe, hvorfor jeg netop vælger at bruge begrebet "senmoderne" frem for "postmoderne" til beskrivelse af nutidens samfund. Ligeledes vil jeg forklare, hvordan jeg opfatter det moderne samfund, og hvor dette – ifølge min vurdering – har sin begyndelse.

For at kunne tale om både senmodernitet og postmodernitet er det nødvendigt med en forståelse af, hvad begrebet "moderne" dækker over. Modernitet kan ses som et bredt begreb for det vestlige samfund gennem de sidste to århundreder. Det har rod i Oplysningstidens dyrkelse af "det nye", hvilket grundlæggende betyder, at modernitet er betegnelsen for det samfund, der adskiller sig fra det før – moderne; altså fra det traditionelle, antikke, middelalderlige etc. (Poder, 2005; 510).

Min definition af det moderne hænger nøje sammen med min definition af den moderne families opståen. Jeg har tidligere beskrevet, hvordan jeg skelner mellem den traditionelle, den moderne og den senmoderne familie, hvor den mo-

Fra moderne til senmoderne familie

derne familie er den, der opstår som følge af industrialiseringen. Der er en generel opfattelse af, at familiestrukturerne ændrede sig især i den sidste del af 1800-tallet, og jeg opfatter de samfundsmæssige ændringer som et udtryk for en overgang til det moderne. Selvom Oplysningstidens tanker allerede havde påvirket samfundet imod en mere moderne retning og interesse for det nye, mener jeg, at det moderne samfunds opståen hænger sammen med industrialiseringen og det moderne gennembrud, som hovedsageligt fandt sted i Danmark i slutningen af 1800-tallet. Min opfattelse af det moderne hænger således sammen med produktionens modernisering, som netop var afgørende for familiens strukturelle ændring.

Det senmoderne kan på mange måder ses som en "forlængelse" af det moderne mere end en afslutning på moderniteten. Mit udgangspunkt for undersøgelsen af den senmoderne familie er netop at se den som en forlængelse af den moderne familie – altså familiestrukturer, der "startede" i modernitetens opståen. Det er derfor, jeg har valgt ikke at benytte begrebet postmoderne, idet jeg mener, at dette begreb indikerer, at det moderne er overstået; at vi lever i et samfund, der ligger "efter" det moderne. Ligeledes har jeg valgt at benytte begrebet senmoderne frem for postmoderne, idet det er centralt hos sociologen Anthony Giddens, hvis teori jeg benytter som forståelsesramme for familiestrukturerens udvikling i dag⁴. Hos Giddens er det senmoderne udtryk for et samfund, der er præget af en stigende individualisering, som har sit udspring i moderniteten; her blev individet frisat fra det traditionelle samfunds bindinger (Rasborg, 2005; 469 ff.). Det har bl.a. den betydning, at individtænkningen bliver mere og mere central også i familien, hvilket jeg vil behandle mere detaljeret i teoriafsnittet.

Senmodernitetens individualisering kan opfattes som individets frisættelse fra industrisamfundets strukturer såsom klasser, arbejdsmarked og familien, hvor

⁴ Jeg beskriver teorien i teoriafsnittet samt hvorledes, teorien skal bruges i undersøgelsen.

Fra moderne til senmoderne familie

afhængigheden af strukturer overtages af afhængighed af institutioner i form af forbrug, uddannelse, sygesikring og velfærdsstatens konsekvenser i det hele taget (ibid; 472). Det karakteristiske ved moderniteten og senmoderniteten, som ikke altid adskilles hos Giddens, er, at samfundet er under konstant forandring, idet der hele tiden foregår en refleksivitetsproces, der medfører en ændring i systemerne og organisationsformerne (Kaspersen, 2005; 440). Det foranderlige er netop det centrale i en karakteristik af nutidens samfund, hvilket også gør sig gældende hos Zygmunt Bauman gennem begrebet "flydende modernitet". I brug af ordet flydende skabes netop en fornemmelse af noget udefinerligt, uhåndgribeligt, der ændrer form ved mødet med andre flydende masser. Her er opfattelsen af det moderne ligeledes knyttet til en forestilling om, at moderniteten ikke er afsluttet og faktisk er uafsluttelig (Jacobsen, 2005; 449). Begreberne er videnskabelige og skabt for at skabe sammenhæng og forståelse, hvilket ifølge Bauman ikke nødvendigvis lader sig gøre. Som jeg ser det, kan brug af både begrebet senmodernitet og "flydende modernitet" give en mere nuanceret opfattelse og forståelse af familiestrukturerne og ændringerne af disse end ved blot at anskue ændringerne ud fra én teoretisk opfattelse af nutidens forhold. Idet begge begreber dækker over en "fortsættelse" af det moderne, mener jeg, de er relevante i forhold til min problemstilling, da jeg netop ønsker at bruge den moderne familiestruktur som forståelsesramme for den senmoderne familiestruktur. Begge teoretiske indgangsvinkler bliver uddybet i teoriafsnittet. Centralt for begge begreber er spørgsmålet om, hvordan det moderne samfund forandres og hvilke mekanismer, der skaber forandringen.

Forskningsoversigt

Familien som forskningsobjekt har mange videnskabers interesse. Vammen fremhæver netop nødvendigheden af "et tværvidenskabeligt samarbejde" når det drejer sig om familiehistorisk forskning; forskningsområdet hører ind under socialhistorien, som knytter sig til både det samfundsvidenskabelige og sociologien, og disse må indgå som en del af den familiehistoriske forskning for at danne en helhed i analyserne (Vammen, 1977; 166 ff.). Fordi den familiehistoriske forskning er en forholdsvist ny disciplin (eller var det i 1977), har den "lånt" begreber, teorier og metoder fra andre videnskaber for at skabe en ny tradition. I min undersøgelse vil jeg netop benytte teorier fra forskellige forskningsdiscipliner, idet jeg mener, det skaber et godt fundament for en analyse og diskussion af problemstillingen. Jeg vil således benytte både sociologiske teorier, demografisk materiale og historiefaglige undersøgelser og teorier omkring familieudviklingen.

Min problemformulering bliver belyst ud fra forskellige perspektiver. Jeg har forklaret, hvordan jeg anser kvindens rolle og ændringer af denne for at være et centralt aspekt i familieudviklingen. Det handler således også om magtrelationer mellem kønnene og deres placering i forhold til hinanden og i samfundet (Foged, 1975 og Colmorton, 1987). Ligeledes er de økonomiske og politiske faktorer og ændringer vigtige katalysatorer for familiemønstrenes forandringer, og i Danmark må de siges at hænge sammen med skabelsen af velfærdsstaten, som også har sin begyndelse i 1800 – tallet, men som især udbygges igennem 1950erne og 1960erne (Kettunen, 2006; 42 ff.). Derfor er velfærdsperspektivet centralt for besvarelse af min problemstilling.

Det sidste hovedperspektiv i specialet er kernefamilien som ideal i moderniteten og senmoderniteten. Idealiseringen af denne familieform anses af mange for at være baseret på idyllisering af fortiden og skaber i senmoderniteten spekulatio-

Fra moderne til senmoderne familie

ner om familiens "krise" (Lützen, 1999, 2000, 2007, Christensen, 2007, Christoffersen, 2004). I forbindelse hermed er vurderingen af kernefamiliens *oprindelse* væsentlig: skabte industrialiseringen en isoleret familieform, kernefamilien, hvor den udvidede familie blev tømt for funktioner (Goode, 1963) eller har kernefamilien været dominerende siden reformationen i form af den patriarkalske familie (Laslett, 1971)?

Min forskningsoversigt bliver en fremstilling af de forskellige hovedpunkter og teorier indenfor de forskellige perspektiver. De sociologiske teorier, jeg benytter til belysning af den senmoderne familie, vil blive gennemgået i teoriafsnittet, hvorfor de ikke behandles her.

Familiens udvikling i det 20. århundrede; undersøgelse af Mogens Nygaard Christoffersen

I specialet benytter jeg Christoffersens undersøgelse (Christoffersen, 2004) som et form for grundlag for besvarelse af min problemformulering. Han belyser netop de perspektiver, jeg har valgt som de centrale for min undersøgelse.

Christoffersens undersøgelse omhandler hovedsageligt 1900-tallet, men han beskæftiger sig også med 1800-tallet og industrialismens konsekvenser, hvorfor materiale fra 1800-tallet er inddraget. På denne måde dækker Christoffersen den tidsperiode, jeg beskæftiger mig med i specialet.

Christoffersen viser, at familiens tilstand faktisk ikke er så "elendig", som man tidligere spåede. Pointen er, at ændringer i familiestrukturer er en naturlig del af udviklingen, og at kernefamilien som ideal faktisk ikke kan begrundes med, at "sådan har det altid været". Eller at familien var "bedre" i de gode, gamle dage. Idet Christoffersen ikke kun benytter det demografiske materiale i sin undersøgelse, men vurderer det på baggrund af forskellige sociologiske teorier og undersøgelser, virker hans konklusioner veldokumenterede.

Fra moderne til senmoderne familie

Undersøgelsen har nogle for nærværende speciale særdeles væsentlige pointer; at kernefamilien er en "nyere" opfindelse, der egentlig hører det moderne samfund til, og at kvindens erhvervsdeltagelse ikke har forårsaget familiens "sammenbrud" – blot dens forandring.

Det statistiske materiale, undersøgelsen baseres på, findes tilgængeligt på Socialforskningsinstituttets hjemmeside, og jeg har valgt at benytte det som empirisk grundlag for dele af min besvarelse. Dog vil jeg belyse materialet ud fra andre teorier, end Christoffersen har valgt, idet jeg mener, at det er nødvendigt at anske statistikkerne ud fra flere perspektiver. Hvorledes dette gribes an, vil jeg forklare i metodeafsnittet.

"Kønskamps" – perspektivet: Engels, Foged og Colmorton

En af de første, der beskrev familiens tilblivelse og udvikling som en kamp mellem kønnene – som kvinden i øvrigt var taberen af – må siges at være Engels. I 1884 udgav han "Familiens, privatejendommens og statens oprindelse" (Engels, 1891/1980), hvor han på baggrund af materiale samlet af etnologen Morgan forsøger at forklare klassesamfundets og statens oprindelse set i sammenhæng med ejendommens udvikling. Engels betragtninger er præget af konfrontationen med det engelske industrisamfund, hvor han var vidne til industrialismens følger for især arbejderklassen; hans opfattelse af familien bærer præg af en idyllisering af arbejderfamiliens "renhed" overfor middelklassefamiliens undertrykkende karakter, både indad i hjemmet og udad i forhold til arbejderne. Engels ønsker specielt at vise, at familiernes isolering ikke er naturlig og uforanderlig. Enkeltægteskabet, eller det monogame ægteskab, anser han for at være dels et udtryk for modsætning mellem mænds og kvinders interesser og dels en undertrykkelse af kvinder. Dette skyldes, at ægteskabet ikke var baseret på kærlighed mellem de to køn, men udelukkende på økonomiske forhold, eller hvad man kan kalde for-

Fra moderne til senmoderne familie

nuftsægteskab. Engels forklarer det således: "Det⁵ var den første familieform, som ikke var grundet på naturlige, men på økonomiske hensyn, nemlig privatejendommens sejr over den oprindelige naturlige fællesejendom. Mandens herredømme i familien og avlingen af børn, som kun kunne være hans, og som var bestemt til at arve hans rigdomme – det var de eneste formål med enkeltægteskabet(...)"(Engels, 1891/1980; 66 – 67).

Engels mente at kunne drage direkte sammenligning mellem denne antikke familiekonstruktion og det klassesdelte samfund; mandens enevældige herredømme og de modsætninger mellem mand og kvinde, herredømmet skaber, findes i det klassesdelte samfund som overklassens herredømme og modsætningerne klasserne imellem. Engels opfattede således familien og det monogame ægteskab i sin samtid som et modsætningsfyldt forhold.

En sådan marxistisk tilgang til familieforholdene og den "indre" klassekamp findes hos Foged (1975) og til dels hos Colmorton (1987), som begge beskriver, hvordan familiens udvikling kan ses som en kønskamp, hvor kvinderne har været undertrykte – især som følge af det borgerlige kernefamilieideal, som placerede kvinden i hjemmet. Denne udvikling skabte husmoderidealet, men isolerede også kvinden fra det øvrige samfund. De samfundsmæssige rammer for familien var i høj grad indtil 1960erne præget af dette ideal. Hos Holter findes en lignende opfattelse af familieudviklingen, hvor der tages udgangspunkt i klasse-samfundet og arbejderklassens vilkår (Holter, 1975).

Industrialiseringen som katalysator for skabelsen af den moderne familieform, kernefamilien: Goode, Shorter og Lützen.

I "World Revolution and Family Patterns"(Goode, 1963) beskrives kernefamilien netop som den familieform, der opstod i industrialiseringens borgerskab og langsomt bredte sig til det øvrige samfund. Goodes undersøgelser er baseret på

⁵ Fornuftsægteskabet, som Engels opfatter det, der blev indgået i Athen i antikken. Ægteskabet var en pligt, der skulle opfyldes.

Fra moderne til senmoderne familie

komparative analyser af familieformen i den vestlige verden, i den arabiske verden, Afrika, Indien, Kina og Japan, og han mente, at kernefamilien ville blive den dominerende familieform, når industrialiseringen bredte sig i verden.

Goode kaldte den familieform, som bestod af forældre og børn, for *the conjugal family*, altså den ægteskabelige familie. Den vigtigste karakteristik af denne familieform var ifølge Goode, at den var afskåret fra den øvrige slægt i dagligdagen, og slægten var således ikke en del af det tætte netværk; gensidig hjælp var ikke forventet og selvfølgelig. Slægtens manglende indflydelse havde flere betydninger: ægteparret fik større frihed til at vælge, hvor de ville bo, idet man ikke længere havde behov for slægtninge omkring sig. Samtidig havde par mere frihed til at vælge hinanden, idet slægten også mistede indflydelse på valg af partner – og retten til direkte at bestemme. Pardannelsen var således baseret på gensidig tiltrækning, og man skulle kun tilpasse sig hinanden, ikke hinandens gruppe af slægtninge. Ingen af parternes familie var særlig væsentlige – eller de var lige væsentlige – hvilket havde den betydning, at den ene slægt ikke havde magt over den anden slægt (ibid; 8 ff).

Goode påpegede, at denne karakteristik af den ægteskabelige familie skulle opfattes som et *ideal* for familien, ikke som virkelighed. Han var af den opfattelse, at båndet mellem slægtninge stadig fandtes, men på et andet niveau: der var tale om et besøgs-baseret forhold, hvor man havde kontakt til hinanden og så hinanden, men ikke var en egentlig del af hinandens hverdag (ibid; 10).

Det var Goodes opfattelse, at industrialiseringen helt klart havde en effekt på familiemønstret. Hans undersøgelse gik ud på at finde frem til, i hvor høj en grad, denne effekt isolerede den ægteskabelige familie, og hvordan ændringerne kunne spores i hans samtid, hvilket der ifølge ham ikke fandtes en egentlig klar vurdering af.

Fra moderne til senmoderne familie

Edvard Shorter kommer i sin undersøgelse af den franske bondestand i årene 1750 - 1850 frem til den påstand, at det almindelige ægteskab i de traditionelle samfund oftest var kærlighedsløst og baseret på ejendoms – eller slægtshensyn (Shorter, 1979; 66 ff.). Det var således traditioners bånd, der skabte familierne, og økonomiske faktorer spillede en stor rolle heri. Desuden kunne man ikke gifte sig, havde man ikke et økonomisk fundament, hvilket betød, at mange fattige – især fattige mænd – aldrig stiftede familie.

Kernefamilien er også ifølge Shorter et produkt af industrialiseringen. Familiens nye hjemlige værdier skyldtes en "sentimental revolution", hvor familien vendte sig indad mod hinanden i stedet for ud mod samfundet og især slægten; man var familie for hinandens skyld og ikke for slægtsmæssige hensyn. Hengivenhed, kærlighed og empati blev centrale elementer i ægteskabet og familien. Moderniseringen af familien, som Shorter kalder ændringerne, danner grundlaget for den familieform, Shorter kunne betragte i 1970'erne. Her var bekymringen, at familien var på vej mod et sammenbrud, idet skilsmisseprocenten var stigende og slægten som en stabiliserende faktor for parforholdet forsvundet (ibid, 1979; 15). Den sentimentale revolution skabte en familie baseret på følelser, hvilket har medført problemer for den moderne families udvikling: følelserne (og sex) binder parterne sammen, og er de ikke til stede, opløses forholdet, idet forventningen ikke længere er, at man er sammen for altid. I stedet er der en forventning om, at man skal være lykkelig. Samtidig har nedbrydningen af de "sociale kontrolforanstaltninger", som ifølge Shorter forsvandt i 1960'erne og 1970'erne, medført et manglende tilhørsforhold mellem forældre og voksne børn. Der er således ingen "moralsk autoritet" mellem familiemedlemmerne.

Shorter opsummerer problemet på følgende vis: "Kontinuiteten mellem generationerne er borte. Ingen ydre institutioner blander sig i parforholdets intimitet, og mænd og kvinder skilles som godsvogne på et rangerterræn. Hvis hovedsynspunktet i denne bog er korrekt, er det heri post-kernefamiliens krise opstår" (Ibid; 16).

Fra moderne til senmoderne familie

Shorters opfattelse af familien er baseret på forestillingen om, at kernefamilien er i opløsning – han søger dermed at finde årsagen hertil gennem en gennemgang af kernefamiliens tilblivelse og udvikling. Ifølge Shorter er den ”moderne familie” den familie, der opstod efter industrialiseringen, men slægtens og traditionernes ”magt” er først rigtig ”gået i opløsning” i 1960erne og 1970erne. Der er altså to stadier i familiens modernisering: dannelsen af den ”sentimentale” familie, kernefamilien, og moderniseringens videre konsekvenser for denne familie: kernefamiliens opløsning. Udviklingen går ifølge Shorter mod skabelsen af en post-moderne familie.

En undersøgelse af industrialiseringens påvirkning på familien i Danmark findes hos Lützen. I ”Byen tæmmes” (Lützen, 1998) beskriver hun hovedsageligt konsekvenserne af den urbanisering, industrialismen medførte. Ifølge Lützen var det i årene 1830 – 1895, at grundlaget for velfærdsstaten blev lagt gennem de værdier og normer, der opstod i middelklassen, her især idealet om kernefamilien. Der er således også hos Lützen en klar opfattelse af, at industrialismen medførte ændringer i familien, som har indflydelse på familiemønstret i dag.

Lützen baserer sin forskning på trykt kildemateriale; dvs. samtidens avisdebatter, tidsskrifter etc. for netop at vurdere ”den offentlige tale” - hvordan mennesker henvendte sig til offentligheden. Lützen fremsætter den interessante påstand, at forestillingen om familien er skabt i det 20. århundrede.

I forhold til dette speciale er hendes vurdering af familiens ændringer og kvindens rolle især væsentlig: hjemmet blev i høj grad familiens trygge base, samtidig med, at kvinden blev hjemmets varetager. Det skabte et nyt kvindeideal: husmoderen. Omvendt blev kvinden i middelklassen samtidig til politisk handlende borgere gennem privat velgørenhed og sædelighedsbevægelser, der havde til hensigt at gøre ægtemanden ”tro”.

Fra moderne til senmoderne familie

I den tidsperiode, Lützen beskæftiger sig med, blev kernefamilien af middelklassen betragtet som den eneste rigtige levevis, et ideal, man forsøgte at udbrede til arbejderklassen. Kernefamilien var en familieform, der repræsenterede det gode liv og de gode dyder (ibid; 25). Idealet opstod således som en del af middelklassens selvopfattelse: at det var i borgerskabet, det rigtige liv blev levet. Det var dette ideal, der også kom til at gøre sig gældende i 1950erne og 1960erne i Danmark, hvilket også belyses af Lützen (Lützen, 1999 og 2007). Kernefamilieidealet er i dag er således baseret på en idyllisering af den borgerlige familie.

Velfærdsstatens rammer om familien: Myrdal, Groes, og Hansen/ Petersen

De rammer og betingelser, der findes i samfundet for familien, hænger naturligvis sammen med den politik, der føres på området. Det svenske ægtepar Alva og Gunnar Myrdal (Myrdal og Myrdal, 1934) var i starten af 1930erne fortalere for, at velfærdsstaten skabte nogle vilkår, der gjorde familielivet nemmere i det moderniserede samfund; fødselstallet var faldende, hvilket skabte spekulationer om familiens krise. Myrdal'erne mente, at hvis familien skulle følge med tiden, var det nødvendigt med en modernisering af de institutionelle rammer, således at kvinderne fik mulighed for at arbejde. Samtidig skulle der sørges for, at mødre havde mulighed for at blive i deres erhverv. Kvindernes stilling i samfundet og i familien er ligeledes her centralt, men det handler især om, hvad statens opgave skal være i forhold til familien. Myrdal'erne havde således den opfattelse, at familien var et anliggende for velfærdsstaten.

Denne tanke videreførtes i 1950erne af det danske folketingsmedlem og handelsminister Lis Groes, som havde familien i centrum for sin opfattelse af velfærdsstaten

(Groes, 1964). Hun advokerede for gennem 1950erne og 1960erne, at der skulle skabes en familiepolitik, som især skulle tilgodese og forbedre kvindens mulig-

Fra moderne til senmoderne familie

heder i samfundet og i familien. Her fandtes således også et opgør med husmoderidealet og de samfundsmæssige faktorer, der fastholdt kvinden i denne rolle. På denne måde var hun med til at forme den velfærdspolitik, der også i senmoderniteten har betydning for familien.

Det var især arbejderbevægelsen og socialdemokratiet, der fra 1930'erne og frem forsøgte at skabe bedre vilkår for familierne. Således skabtes her en velfærdspolitik, som havde til hensigt at forbedre de samfundsmæssige rammer, både økonomiske og fysiske, som skulle gøre familielivet især i arbejderfamilierne lettere. Denne udvikling er beskrevet hos Hansen/Pedersen, hvor det vises, at der findes en dobbelthed i velfærdspolitikens mål om at forbedre specielt kvindens stilling: idealet omkring kernefamilien præger de politiske beslutninger, hvor kvinden derfor ikke i alle henseender ligestilles manden før i 1960'erne.

Supplerende perspektiver til forståelse af den senmoderne familie

De britiske familieforskere Bren Neale og Carol Smart gør op med forestillingen om familien som en statisk institution og mener i stedet, at den senmoderne familie må studeres ud fra hverdagens rutiner og gøremål. Der skal således ikke i så høj grad tales om familiens struktur, idet denne er fastlagt på forhånd ud fra allerede eksisterende opfattelser. Derimod er hverdagspraksis den optik, familien skal ses igennem, skal man danne et billede af familieforholdet i senmoderniteten (Smart og Neale, 1999; 1 ff).

Familien som begreb bliver udfordret af forfatterne, idet de mener, at man er nødt til at "gen – tænke" familien, hvis man skal analysere den senmoderne familie. Deres undersøgelser er hovedsageligt baseret på interviews med forældre, der har gennemgået en skilsmisse, og de har udgangspunkt i sociologiske teorier vedrørende det senmoderne samfund og den senmoderne familie, hovedsageligt Giddens og Beck. Deres udgangspunkt er det engelske samfund, men idet de

Fra moderne til senmoderne familie

forsøger at danne et billede af familien i den vestlige verden, mener jeg, at deres konklusioner er anvendelige for min undersøgelse. De gør netop op med den funktionalistiske tankegang, der hidtil har præget familieforskningen, og frem for at anskue skilsmisse som familiens undergang, mener de, man kan opfatte familiebruddet som en del af hverdagslivet – for hverdagen fortsætter for familien, blot i en ny konstellation, som hele tiden forandres.

Det kan være svært at vurdere, hvorledes Smart og Neales opfattelser kan anvendes i historieforskningen, idet traditionen her netop er at analysere ændringer og brud og konsekvenserne af disse. Det sociologiske udgangspunkt i hverdagslivet bliver på denne måde problematisk direkte at bruge i den familiehistoriske forskning, selvom der er tradition for tværfaglighed. Betragtningen af familien som "samfundets kerne" bliver der på mange måder gjort op med her, idet familien ikke er en strukturel institution, men mere en samling af mennesker, der vælger at være sammen hver dag. Det samfundsmæssige aspekt mister på denne måde en del af sin betydning, hvilket jeg mener, kan være relevant i min undersøgelse. Samfundsmæssige ændringer påvirker selvfølgelig familien, men det er i selve hverdagen og familiemedlemmerne imellem, at familiemønsteret skabes. Det ustabile element i familierne, som en skilsmisse kan bringe, gøres der ligeledes op med af Smart og Neale. De mener tværtimod, at hverdagen er meget stabil og præget af rutiner, hvilket betyder, at familien stadig er forbundet med tryghed og forudsigelighed for familiemedlemmerne. Smart og Neale gør op med tanken om, at familien er i krise – familiemønsteret har blot ændret sig, samtidig med, at familieidealet stadig er kernefamilien.

Fra moderne til senmoderne familie

Forskningsoversigtens hovedpunkter: Kort opsummering og operationalisering

I ovenstående fremstår der klart tre hovedpunkter, som bliver gennemgående i specialet.

Det første hovedpunkt er industrialismens ændringer af familiemønstrene: idealet omkring kernefamilien opstår her med borgerskabet som forbillede, hvilket senere bredte sig til de øvrige samfundsklasser (arbejderklassen).

Andet hovedpunkt er kvindens rolle i familien, som ligeledes ændres her; det borgerlige husmoderideal opstår. Opgøret med denne rolle starter med kvindens lovmæssige ligestilling (stemmeret), men idealet om kernefamilien og husmoderen "lever videre". I den senmoderne familie har kvinden opnået ligestilling, hvilket igen betyder en ændring af familiemønstrene.

Det tredje hovedpunkt er velfærdsstatens udbygning, som på mange måder også sker i industrialismens "kølvand". Statens rolle i forhold til familien vokser, hvilket betyder, at der kommer en større samfundsinteresse i forhold til familien. Samfundets politiske retningslinjer, det værende økonomiske eller lovgivningsmæssige, får større betydning for familien og familiedannelsen.

Herforuden lægger de sociologiske teorier op til en diskussion af individualiseringens betydning for familien i senmoderniteten, hvilket jeg vil vurdere på baggrund af overstående hovedpunkter. I næste afsnit vil jeg gennemgå teorierne af Giddens og Baumann, som vil blive brugt i denne diskussion.

Teoretisk grundlag for vurdering af den senmoderne familie

For at mennesket kan være en del af en familie, må det indgå i relationer eller forhold til andre mennesker. Hvordan og med hvilke forudsætninger, den enkelte indgår i disse forhold, har ændret sig over tid, og Giddens og Baumann behandler i deres teori forudsætningerne for indgåelse af forhold i moderniteten, senmoderniteten og den flydende modernitet.

De sociologiske teorier skal i specialet benyttes til at forstå den senmoderne familie i forhold til de perspektiver, jeg har skitseret i forskningsoversigten. De skal således danne grundlag for diskussion af specialets hovedpunkter.

Anthony Giddens

Giddens definerer forhold i senmoderniteten som "bånd, der bygger på tillid – en tillid, som ikke er givet på forhånd, men som der må arbejdes med." (Giddens, 1994(b); 106). Forhold er alle slags personlige relationer, og disses hovedformål er at sikre en social stabilitet, idet de er ligeså meget en del af *modernitetens sociale situationer* som de omkringliggende institutioner. Dannelsen af forhold eller relationer sker på baggrund af et stærkt behov for at finde andre personer at stole på, således at *tillid* bliver det centrale i dannelsen af de personlige relationer. Begrebet tillid bliver relevant, idet tillid til personer ikke længere er bestemte på forhånd, så som slægtsbånd eller indenfor et lokalsamfund. Tillid skal derfor vindes, og det er et projekt, der for begge involverede parter sker på det personlige plan. Da seksuelle følelser er meget stærke, mener Giddens ikke, det er overraskende, at netop erotiske relationer ofte indgås på denne måde; her vil individet så at sige gerne "arbejde" på at åbne sig overfor og skabe tillid til et andet individ for at indgå i et forhold. Den personlige tillid opnås gennem et "selvopdagelsesprojekt" og er en del af den enkeltes behov for at realisere sig selv, hvilket igen er

Fra moderne til senmoderne familie

centralt i moderniteten; det enkelte menneskes refleksive projekt. Giddens beskriver det således: "Erotiske relationer er fremadskridende arbejden sig hen mod en gensidig opdagelse, hvor elskerens selvrealiseringsproces er en lige så vigtig del af erfaringen som den voksende intimitet med den, vedkommende elsker" (Giddens, 1994(b); 107).

Desuden er individets indgåelse af forhold også et udtryk for en global tilstand; individet har behov for at realisere sig selv, ikke blot som en beskyttelse mod den *ydre truende verden*, men også som "en positiv tilegnelse af de omstændigheder, hvorunder de globale påvirkninger præger hverdagslivet" (Giddens, 1994(a); 109).

Ifølge Giddens er indgåelse af forhold i senmoderniteten på denne måde grundlæggende baseret på følgende: 1) Et behov for tillid til andre personer, 2) Et behov for selvrealisering og selvudfoldelse og 3) En reaktion på ydre omstændigheder (den globale verden), som præger det personlige liv.

Det rene forhold

I "intimitetens forandring" (Giddens, 1994(a)) præsenterer Giddens begrebet "det rene forhold" som en karakteristik af parforhold og ægteskab i det senmoderne samfund. Det individuelle er det centrale i det rene forhold; det er baseret udelukkende på følelsesmæssige tilknytninger og er ikke styret af en ydre nødvendighed. Det er parternes individorienterede overvejelser, der er grundlaget for bekendtskabet og fortsættelsen heraf.

Giddens skriver: "Et rent forhold har intet med seksuel renhed at gøre og er snarere et begrænsende end blot et beskrivende begreb. Det henviser til en situation hvor to personer indgår i et socialt forhold for dets egen skyld, for hvad de pågældende kan få ud af en varig forbindelse med hinanden, og som kun fortsætter for så vidt som begge parter anser det for at tilfredsstille dem tilstrækkeligt i at blive i det" (ibid; 63).

Ifølge Giddens tager den enkelte udgangspunkt i sine egne individuelle behov, når det drejer sig om tilfredsstillelse og selvudfoldelse, og altså også når den enkelte indgår i et forhold til et andet individ.

Fra moderne til senmoderne familie

Begrebet "det rene forhold" beskrives endvidere i "Modernitet og selvidentitet" (Giddens, 1996), hvor præmisserne uddybes. Han beskriver det, han kalder centrale elementer i intime eller følelsesmæssigt krævende forhold ud fra en idealtypisk betragtning, og han opstiller 7 karakteristika herfor (Giddens, 1996;109ff). Det første, der kendetegner det rene forhold, er, at det ikke knytter sig til ydre sociale eller økonomiske forhold. Giddens betegner det som "frit flydende". Det betyder, at eksempelvis ægteskabet ikke længere indgås på baggrund af aftaler mellem slægtninge ud fra økonomiske overvejelser. Selv da de mere traditionelle rammer for ægteskabet var opløst i moderne tid, var ægteskabet rodfæstet i bestemte arbejdsdelinger mellem kønnene; manden som forsørgeren og kvinden som den, der tog sig af hjem og børn. Selvom dele af disse ægteskabelige træk fortsat ses, er tendensen, at de *på forhånd etablerede ydre kontakter* forsvinder. Det betyder, at ægteskabet mere og mere bliver et forhold, "der indledes og fastholdes med henblik på at få følelsesmæssig tilfredsstillelse gennem den nære kontakt med den anden. Andre og tilsyneladende fundamentale træk – som f.eks. at få børn – bliver i stadig større udstrækning en kilde til mulig separation end et stabiliserende aspekt ved forholdet" (ibid; 110). Det andet kendetegn ved det rene forhold er en naturlig følge af det første, idet det drejer sig om, at forholdet kun opbygges med henblik på det, parterne personligt kan få ud af forholdet. Forholdet eksisterer kun for parternes egen skyld, hvilket kan gøre forholdet mere sårbart end sociale relationer, der skabt på baggrund af ydre kriterier. Det er, som Giddens beskriver det, svært at køre på "frihjul" i et sådant forhold, idet dette kan gøre den ene part utilfreds. Det drejer sig om at opretholde et forhold, der er tilfredsstillende for begge parter, således at de begge personligt får det ud af forholdet, de forventer. Det besværliggøres af kravet om kærlighed og asymmetri mellem kønnene, idet det kan skabe en følelse af aldrig at være tilfreds.

Det næste kendetegn knyttet sig til modernitetens refleksivitet, således at det rene forhold er *refleksivt organiseret på en åben måde og på et kontinuerligt grundlag*

Fra moderne til senmoderne familie

og knytter sig til refleksive spørgsmål såsom *er alt i orden* og ikke mindst *hvordan har jeg det*. Det refleksive aspekt fylder især meget i forhold, som er udelukkende afhængigt af sig selv og kan forstærke utilfredshedsfølelsen, idet det hele tiden drejer sig om at få sine egne ønsker og forventninger opfyldt. Ved at reflektere – have et såkaldt "selvforhør" – kan eventuelle mangler i forholdet blive forstærket.

Forpligtelse er det fjerde kendetegn, Giddens beskriver, og netop dette begreb er centralt i mange sociale relationer. I det rene forhold afløser forpligtelsen de ydre forankringer, som bandt personer sammen tidligere. Kærlighed, eller romantisk kærlighed, kan nævnes som en form for forpligtelse, men i det rene forhold drejer det sig desuden om, at de involverede parter må erkende de spændinger, der forekommer i rene forhold og alligevel er villig til at satse på det. Giddens forklarer det således: "Forpligtelse kan i en vis udstrækning reguleres af kærlighedens styrke, men kærlighedsfølelser hverken skaber eller nødvendiggør i sig selv forpligtelse. En person bliver kun forpligtet overfor en anden, når vedkommende af en eller anden grund beslutter sig for at være det" (ibid; 114). Forpligtelsen er afhængig af gensidighed i forholdet, idet parterne må være enige om i hvor høj grad, de skal være forpligtede overfor hinanden. Den gensidige indstilling besværliggøres på mange måder af refleksiviteten, idet det enkelte menneske hele tiden vil være opmærksomt på, om forholdet medfører den ønskede tilfredsstillelse.

Et femte kendetegn er *intimitet*, som muliggøres, når der er tilstrækkeligt med privatliv i forholdet. Intimiteten er central i det moderne samfund, idet mange aspekter af den moderne tilværelse er upersonlig; eksempelvis er udviklingen af store, upersonlige organisationer en fremmedgørende faktor, og store dele af den moderne tilværelse ligger udenfor individets kontrol. En mere negativ tolkning er, at dette medfører en søgen efter intimitet for at sikre en meningsfuld tilværelse i et miljø, der ikke er en del af disse store systemer. Giddens mener dog, at

Fra moderne til senmoderne familie

intimiteten opfylder et behov for psykisk tilfredsstillelse, som kan skabe en forbindelse mellem individets refleksive projekt og det rene forhold.

Som det sjette kendetegn beskrives den gensidige tillid, som igen er forbundet med skabelsen af intimitet. Tillid som en del af de præmisser, der danner grundlag for et forhold, er tidligere beskrevet, og det knytter sig til tidligere tiders tillid indenfor slægten eller et lokalmiljø, som nu "erstattes" af tilliden i det rene forhold og derfor ikke er en selvfølge. Giddens beskriver opbygning af tillid således: "I opbygningen af tillid i det rene forhold drejer det sig om, at begge personer kender den andens personlighed, og at de er i stand til at regne med ønskede reaktioner fra den anden, der regelmæssigt fremkaldes" (ibid; 118). Det, der grundlæggende er vigtigt her, er, at parterne kan stole på det, den anden siger og gør.

Det syvende og sidste kendetegn handler om de "fælles historier", der skabes på baggrund af ovenstående. Individets selvrealiserings – og selvudviklingsprojekter er med til at skabe den ønskede intimitet og tillid, hvilket resulterer i, at jo større del af hinandens liv de to parter i det rene forhold bliver, jo flere fælles historier har de. Børn og andre slægtinge anses ikke for at være en direkte del af det rene forhold, men hænger sammen med ydre eller biologiske kriterier.

Dog kan det voksne barns relation til forældrene betegnes som et rent forhold i det tilfælde, at barnet gennem refleksivitet og gensidig forpligtelse udvikler et dybere forhold til forældrene end det, der blot er obligatorisk.

Som Giddens beskriver det, eksisterer de traditionelle bånd mellem parterne i et forhold stort set ikke længere i de senmoderne samfund, hvilket betyder, at der er sket en frigørelse fra normative krav og fra idealforestillingen om den romantiske kærlighed; ægteskabet bliver indgået mere som et rent forhold end som en egentlig institution. Den romantiske kærlighed bliver af Giddens "erstattet" af begrebet "konfluerende kærlighed" (Giddens, 1994(a); 66 ff.) og er ligeledes et kendetegn ved det rene forhold; man kan kalde det både et resultat af de øvrige karakteristika, samtidig med, at det er betinget heraf. Grundlaget for den kon-

Fra moderne til senmoderne familie

fluerende kærlighed er senmodernitetens øgede individualisering, hvor den personlige udvikling kommer før hensynet til fællesskabet. Hvis to individers livsprojekter ikke længere er forenelige, må konsekvensen være, at de skilles. Giddens mener, at de manglende ydre omstændigheder med hensyn til dannelse af forhold betyder, at det ikke er en nødvendighed, at to partnere bliver sammen. Den konfluerende kærlighed er derfor i det rene forhold det, der får partnere til at være sammen, men også at skilles; den konfluerende kærlighed er ikke nødvendigvis evig, hvilket resulterer i senmodernitetens skilsmisse og separations-samfund. Giddens mener ikke, at det traditionelle ægteskab har den samme, centrale position i samfundet, som det tidligere var tilfældet. Ægteskabet skal i stedet opfattes som en livsstil blandt mange andre.

Den demokratiske familie

I "Den tredje vej" (Giddens, 1999) karakteriserer Giddens familieforholdene, som han mener, de ser ud i senmoderniteten. Det er altså de familieforhold, der er skabt som en konsekvens af modernitetens individorientering og den ændrede opfattelse af parforholdet. Som statistikker viser i den vestlige verden, er kernefamilien ikke mere den familieform, der hovedsageligt praktiseres; kernefamilien opløses ofte, for at parterne indgår i nye forhold. Dette har fået mange til at tale om "familiens sammenbrud", hvilket Giddens diskuterer; er familien i krise, fordi den traditionelle familie falder fra hinanden, som højrefløjen påstår, eller er det et udtryk for mangfoldighed, som den socialdemokratiske venstrefløj vil mene. Giddens er tydeligvis tilhænger af venstrefløjens opfattelse af, at når variation og valgmuligheder præger alt andet i dag, kan det også ligeså godt være gældende for familieforhold. Det er af flere årsager urealistisk at vende tilbage til den traditionelle familie; de grundlæggende forandringsprocesser i hverdagslivet, idealisering af fortiden, den traditionelle familie som en økonomisk og

Fra moderne til senmoderne familie

slægtsmæssig enhed(mangel på følelsesmæssigt engagement), ulighed mellem kønnene i den traditionelle familie(og seksuel dobbeltmoral) og børn som ægteskabets *raison d'être* er de væsentligste årsager, som nævnes (ibid; 96ff.). Den traditionelle familie, som højrefløjen taler om, er *ikke* den traditionelle, men en idealisering af familien i 1950'erne. Denne familieform er ifølge Giddens en "overgangsform" fra den traditionelle familie til den moderne familie. Der findes dog også problemer i den "mangfoldige" familie, men størrelsen og konsekvenserne af disse er endnu ikke kendt. Alligevel sporer Giddens en positiv tendens; at familien er ved at blive demokratiseret ligesom samfundet som helhed, hvilket kan betyde, at familielivet kan kombinere individuelle valg med social solidaritet. "Demokratisering i familiesammenhæng omfatter lighed, gensidig respekt, autonomi, beslutningstagning via kommunikation og frihed fra vold" (ibid; 98). Den demokratiske familie bliver på denne måde et nyt ideal, og den adskiller sig fra den traditionelle familie (traditionel i Giddens definition) på flere områder; ligestilling mellem kønne, følelsesmæssig og seksuel lighed, gensidige rettigheder og ansvar i forholdet, fælles forældreansvar, livslange forældrekontrakter, forhandling om myndighed over børnene, børns forpligtelse overfor forældrene, en socialt integreret familie. Den demokratiske familie bliver således det ideelle i senmoderniteten, idet den samtidig skaber plads til det enkelte menneskes individualitet. Samtidig er det en naturlig del af familieopfattelsen, at familie ikke nødvendigvis er en vedvarende institution, men at den kan brydes. Familien er ikke udelukkende bestående af mand, kvinde og børn; de homoseksuelle familier, de sammensatte familier og eneforsørger - familien har ligeså meget "ret" i samfundet i senmoderniteten.

Fra moderne til senmoderne familie

Zygmunt Bauman

Begrebet *flydende kærlighed* (Bauman, 2004) knytter sig til den *flydende modernitet*, som er et centralt begreb hos Bauman. Flydende modernitet er betegnelsen for det samfund, der er præget af uforpligtende adfærd, flygtighed og opløsning af de traditionelle kerneværdier. Den flydende kærlighed er udtryk for individets angst for at være ufri, samtidig med, at det jagter det rigtige kærlighedsforhold. Jeg vil i det følgende kort beskrive Baumans opfattelse af det moderne samfund. Beskrivelsen skal danne grundlag for vurdering af kærlighedsbegrebet og hvordan dette indvirker på familiedannelsen i senmoderniteten.

Den flydende modernitet

Den flydende tilstand eller fluiditeten bruges af Bauman som metafor for den nuværende og fremmedartede fase i modernitetens historie (Bauman, 2006; 9ff.). Den er baseret på forestillingen om, at tidligere tiders faste og "tunge" systemer er omdannet til lette, vægtløse og foranderlige mønstre, som opfører sig på samme måde som flydende væsker. Tidligere i moderniteten er gamle systemer blevet udskiftet med nye, uden at der direkte var tale om, at systemet blev flydende; man søgte mere at erstatte det eksisterende, solide system med et nyt, solidt (blivende) system. I dag forsøger man ikke at skabe en ny og bedre orden til erstatning for den gamle, men de faste stoffer, der er ved at blive "omsmeltet", "er de bånd, der sammenkæder individuelle valg i kollektive projekter og handlinger(...)" (ibid; 13). Hvor mennesker før lod sig styre af mønstre, koder og regler, er individet nu nødt til at skabe sit eget livsforløb. Da forløbet og individets "selvkonstruerende bestræbelser" ikke er givet på forhånd og hele tiden undergår forandringer, er bestræbelsernes egentlige mål individets død. De opløsende kræfter præger nu mere det individuelle, således at det drejer sig om samfundet frem for systemer og livspolitikken frem for politikken. Den samfundsmæssige sameksistens har

Fra moderne til senmoderne familie

bevæget sig fra makro til mikro. Følgerne af denne proces forklares således: "Vi lever derfor i en individualiseret og privatiseret version af moderniteten, hvor individet må væve sine egne mønstre og bære det fulde ansvar for en eventuel fiasko. Det er nu afhængigheds- og interaktionsmønstrenes tur til at komme i smeltediglen. De er blevet formbare i en grad, som tidligere generationer ikke ville have troet mulig, men i lighed med andre væsker ændrer disse mønstre hurtigt form" (ibid; 15). Konsekvenserne af, at også individets sociale relationer på denne måde bliver flydende, er, at det sociale netværk opløses, hvilket betyder det menneskelige båndes sammenbrud, der gør det skrøbeligt, flygtigt og midlertidigt.

Den flydende kærlighed

For Bauman er kærlighedsforholdet i den flydende modernitet en paradoksal størrelse. Mennesket "jagter" stadig kærligheden, men giver også hurtigt slip på den, mest af alt for at indlede nye forhold (Bauman, 2003; 8). I den individualiseringsfokuserede verden er parforhold "(...)tvivlsomme goder. De svinger mellem en sød drøm og et mareridt, og det er umuligt at sige, hvornår det ene forvandler sig til det andet." (Bauman, 2003;8). Parforholdet i den flydende modernitet bærer således præg af en ambivalens, samtidig med, at parforhold har en helt central rolle, når det drejer sig om individets søgen efter tryghed og fællesskaber. Bauman er af den opfattelse, at denne søgen ikke drejer sig om en jagt efter venskaber, forpligtende bånd, sammenhørighed og fællesskab. Det drejer sig derimod om, "at nutidens mennesker netop er tilbøjelige til at fokusere på den tilfredsstillende, de håber at opnå i nære forhold, *fordi* disse forhold af en eller anden grund har vist sig at være mere eller mindre tilfredsstillende – og *er* de endelig tilfredsstillende, finder de fleste glæden for dyrekøbt" (ibid; 9). Bauman mener således, at mennesker ikke ønsker at investere i noget, med mindre afkastet står mål med investeringen, hvilket også er gældende for parforholdet; man skal dybest set have det samme ud af det, som man giver: "Parforhold er investeringer på linje med andre investeringer, og man kunne jo ikke drømme om at aflægge en

Fra moderne til senmoderne familie

trokabsed overfor de aktier, man netop har købt af børsrådgiveren(...)" (Bauman, 1999;28). Problemet er ofte, at det, man får ud af parforholdet, ikke er det forventede; mange forventer, at parforholdet giver en ønsket tryghed, men finder ud, at det skaber mere utryghed, end ensomheden medfører. Utrygheden består i, at den anden part er indgået i forholdet ud fra forventningen om et afkast. Den anden part kan derfor så at sige trække sin investering tilbage, når det er ønsket – når afkastet ikke svarer til investeringen.

Problemet med parforholdet i den flydende modernitet er i høj grad, at når mennesker "brænder" efter at indlede forhold, er de sandsynligvis mest interesserede i, hvordan de forhindrer forholdene i at stivne og størkne. Altså er også forholdet "flydende"; det skal, ligesom resten af menneskets hverdagsliv, ikke stå stille. Parforhold indeholder i følge Bauman både en fortælling om samhørighedens glæder og indespærringens rædsler. Den flydende kærlighed er på denne måde et udtryk for, at kærligheden ikke er en engangsforeteelse, men en størrelse, der er foranderlig. Hvis kærligheden (den romantiske kærlighed, som både hos Giddens og Bauman er en idyllisering) ikke opretholdes i den form, den havde, da man gik ind i forholdet, kan forholdet let brydes, hvorefter man "flyder" ind i et tilsvarende forhold, hvor det samme højst sandsynligt vil ske. Som beskrevet tidligere er individets livsprojekt først slut ved individets død, hvilket også er gældende for individets søgen efter kærligheden.

Kærlighed og parforhold er i den flydende modernitet paradokser, der indeholder deres egne modsætning, hvilket også som en konsekvens heraf er gældende for familieskabet. I følge Bauman er familieskabets ambition at ligne slægtskabet; at være ligeså betingelsesløst, uigenkaldeligt og ubrydeligt. Det er dog ikke muligt, idet familieskabet er baseret på valg. Netop det er problemet. Man ønsker at træffe et valg, der fører til noget holdbart og pålideligt, men valget vil altid være i erindringen; det er altid muligt at træffe et nyt valg, der ændrer familieskabet,

Fra moderne til senmoderne familie

og at man har denne mulighed, gør det endnu mere svært at fastholde det oprindelige valg. "Medmindre valget gentages dagligt og konstant bekræftes ved nye handlinger, vil familieskabet visne, blegne og gå i forrådnelse for til sidst at falde eller krybe fra hinanden. Hensigten om at holde familieskabet indebærer, at man må kæmpe hver eneste dag og ubønhørligt være på vagt. For os, indbyggerne i den flydende modernitets verden, der afskyr alt, hvad der er solidt og varigt, ikke er skabt til øjeblikkelig konsumtion og ikke er til at slide op, kan en sådan fremtid måske være en lidt for stor mundfuld" (Bauman, 2003; 44). At vælge familieskabet er således et dilemma, idet det arbejde, opretholdelse af valget medfører, oftest ikke vil være sliddet værd; investeringen giver ikke det ventede afkast. Problemet er, at forestillingen om familieskabet som beskrevet er formet i slægtskabets billede, hvilket betyder, at vedligeholdelse af familieskabet bliver et hårdt slid; slægtskab er givet på forhånd. Det er familieskabet ikke.

I modsætning til familieskab giver samlivet individet en større frihed. Samlivet er i følge Bauman ikke noget endeligt men konsekutivt, og her er alle valgmuligheder åbne. Familieskab er forbundet med erklæringer og løfter, der opfattes som bindende (ægteskab). Det er ikke gældende for samlivet. Her er der kun beskedne mål, og der afgives ingen bindende løfter, og det er ikke defineret, hvor forholdet skal ende; det ender, når en af parterne trækker sin investering ud, uden at det har de samme omkostninger, som ophævelse af familieskabet medfører. Bauman forklarer det således: "Familieskabet er en bro til slægtskabets trygge havn. Samlivet er hverken en sådan bro, endsige et brobyggeri. "Samlivets" samhørighed og slægtens samhørighed er to skarpt adskilte universer med forskellige tids-rum, og de har hver især deres egne love og logikker" (ibid; 45). Samlivet indeholder ingen forventning om, at forholdet skal vare evigt; hvad der sker i morgen er ikke så vigtigt, for i samlivet tager man tingene, som de kommer, og tager herudfra stilling til, om samlivet skal fortsætter. Alligevel har det "ortodokse" familieskab en tiltrækningskraft i en tid, hvor det ellers er ved at "gå af mode". Netop fordi familieskabet er skrøbeligt, forsøger man at passe på det. Man længes ligefrem efter det, der tid-

Fra moderne til senmoderne familie

ligere blev opfattet som familiens snærende og kvælende bånd. Derfor indgår mennesker stadig i familieforhold, idet man ønsker den kærlige omsorg, man kan forvente at finde i et sådant forhold. Også selvom man er klar over, at familieskabet ikke nødvendigvis er varigt.

Ligesom Giddens mener Bauman, at det rene forhold er ved at blive den fremherskende form for sammenhørighed. Baumans opfattelse af dette forhold har dog en lidt mere dystre karakter: disse forhold er særligt skrøbelige, idet den afhængighed, man føler, ikke nødvendigvis er gengældt. Det står partneren *frit for at fordufte* – ingen bånd er stærke nok til at kunne forhindre dette. Det er derfor "farligt" at investere for mange følelser i forholdet, idet det kan medføre afhængighed, hvilket kan opfattes som en form for fælde. Han mener, at fordi forhold er "rene", dvs. skrøbelige, uholdbare, midlertidige og kun varer så længe, de behager, kan tilliden næppe opnås her. Det rene forhold er igen udtryk for, at menneskelige interaktioner er flydende og midlertidige (ibid; 108). Kærlighed, familie og parforhold har i den flydende modernitet altså intet solidt fundament; der er så at sige ikke noget, der umiddelbart knytter mennesker sammen – i hvert fald ikke for evigt.

Fra moderne til senmoderne familie

Metode

Som vist i forskningsoversigten har jeg valgt et bestemt fokus i specialet for at kunne dække tidsperioden. Hovedsageligt er det ud fra kvindernes rolle i familien, jeg vil vurdere familiens udvikling. Endvidere er velfærdsstaten, økonomi og politik perspektiver, jeg vil se udviklingen igennem. På denne måde kunne en operationalisering være at se på de forskellige perspektiver adskilt for til sidst at give en samlet vurdering. Denne metode bruges eksempelvis af Christoffersen (2004) i beskrivelsen af den demografiske udvikling; der er altså ikke tale om en kronologisk fremstilling. Også Shorter (1979) fremstiller kernefamiliens historie ud fra en opdeling af de perspektiver, han behandler, hvor han afslutningsvist giver et bud på, hvorledes fremtidens familie kommer til at udforme sig.

Det kan siges, at Christoffersen og Shorter har forskelligt mål med deres projekter, hvor den ene er en demografisk beskrivelse og den anden en historisk fremstilling. Med en kronologisk fremstilling, der vedrører de samme temaer i forskellige tidsperioder, findes der en risiko for gentagelse, hvilket forfatterne har undgået. Alligevel har jeg i nærværende speciale valgt en kronologisk fremgangsmåde, idet jeg behandler tre "adskilte" perioder. Det er netop mit mål at kunne sammenligne de tre perioder med henblik på en vurdering af den senmoderne familie, og dermed mener jeg, det er væsentligt i forhold til min problemstilling at lave en lidt skarp opdeling. Derfor behandler jeg den moderne families opståen i 1800-tallet, kernefamilien i 1950erne og 1960erne og den senmoderne familie i tre separate afsnit. De tre afsnit skal danne grundlag for en diskussion af de fremstillede perspektiver i forhold til Giddens og Baumann.

Den familiehistoriske forskning kan være baseret på mange forskellige kildetyper alt efter hvilket fokus, man anlægger. Det kan dreje sig om sognebøger, der kan fortælle noget om husstandenes størrelse og sammensætning. Demografisk materiale kan endvidere belyse familien fra en statistisk synsvinkel, hvor ægte-

Fra moderne til senmoderne familie

skab, skilsmisser og børnefødsler vises i tal. Aviser, blade, dagbøger og andre skrevne kilder er nok det mest anvendelige til at give et indblik i familiens dagligdag, og hvorledes den fremstilles i det offentlige. Love og politiske beslutninger vedrørende familien – det kan være restriktive som økonomiske – kan belyse familiernes muligheder i det offentlige, altså samfundets rammer og betingelser for familien. Endvidere kan de økonomiske forhold i samfundet generelt have en stor betydning for både familierne hverdag og dannelse.

Min undersøgelse har jeg valgt hovedsageligt at basere på andres forskning. Det er således andres opfattelser af familiens udvikling, jeg belyser, for til sidst at diskutere de hovedtræk, jeg finder frem til. Specialet baserer sig på alle de nævnte typer kilder, men i andres fremstillinger. Årsagen til, at jeg har valgt denne fremgangsmåde, er, at jeg ønsker at diskutere den senmoderne familie i forhold til den moderne og altså ikke har som hensigt at finde "nye" anskuelser vedrørende eksempelvis industrialiseringens påvirkning på familien. I stedet vil jeg diskutere de allerede fremsatte opfattelser og derigennem belyse min problemstilling. Specialet bærer således præg af at være vurderende og diskuterende frem for egentlig analyserende.

Selvom jeg har valgt denne fremgangsmåde, vil demografisk materiale alligevel blive en del af min fremstilling. Socialforskningsinstituttet har samlet det statistiske materiale, som danner grundlag for Christoffersens undersøgelse. Dette vil jeg bruge i afsnittene om kernefamilien i 1950erne og 1960erne og familien i senmoderniteten. Jeg vil vurdere materialet ud fra andre betragtninger og i andre sammenhænge end Christoffersen for vise det i et andet perspektiv.

For at opsummere: specialets undersøgelse vil falde i fire dele: den moderne familiens opståen, kernefamilien i 1950erne og 1960erne, den senmoderne familie og slutteligt en diskussion af familieudviklingen og dennes betydning for familien i senmoderniteten.

Familiens ændringer og udvikling som følge af industrialiseringen – den moderne families tilblivelse

”Historisk set er det vanskeligt at finde kvaliteter i fortidens familietyper, som skulle danne forbilleder for nutidens mennesker. De historiske familieformer eksisterede i andre typer af samfund end det, mennesker lever i i dag” (Christensen, 2007; 16).

I det borgerlige hjem sørger moderen for, at alt fungerer, som det skal. Hjemmet er rammen om familien, og her skal være hyggeligt, rent og varmt, således at

Billedet viser en borgerlig familie i 1860.
Kilde:museum.odense.dk

hendes mand kan slappe af og finde ro efter arbejde, og børnene kan føle sig trygge. Husmoderen har tjenestefolk til det meste, men ansvaret for hjemmet hviler på hende. Familien bestående af far, mor og børn er idealet. Det er den rigtige måde at leve på. Idealet breder sig i samfundet, og arbejderklassen forsøger at efterleve det, selvom husmoderen her er nødt til at arbejde ude. Så hun har travlt, skal hun nå det hele.

Familien som institution er blevet mindre – meget mindre end den ”totale institution”, som hørte til

traditionelle samfund. Samtidig er

familien blevet lukket og afskåret fra samfundet og den øvrige slægt – samfundet er præget af modernisering og den voksende industri, og familien giver et afbræk fra det travle, pulserende byliv. De traditionelle, slægtsmæssige bånd begynder at løsne sig, således at kærligheden i højere grad får mulighed for at være familiens grundlag. Den moderne kernefamilie opstår og bliver ideal.

Fra moderne til senmoderne familie

Christoffersens undersøgelse viser netop, at der skete en ændring af familiestrukturen som følge af industrialismen. Familien som produktionsenhed blev gradvist opløst, og det økonomiske incitament for at stifte familie og få børn blev udvasket (Christoffersen, 2004; 14 ff.).

I det følgende vil jeg undersøge, hvad det betød for familiestrukturen; skete der en isolation af kernefamilien (Goode, 1963), hvad blev kvindens rolle i den moderne familie og hvilke faktorer spillede ind på familiens ændringer?

Familien som produktionsenhed i 1800-tallet i Danmark

Familien var i 1800-tallet stadig den produktionsenhed, en husstand kunne betragtes som; i det før-industrialiserede samfund i 1800-tallets Danmark var en familie oftest hele husstanden, hvilket betød, at tjenestefolk også var en del af familien. Dette kan skyldes, at man ofte fandt tjenestefolk indenfor slægten (Gruno m.fl., 1974; 19), hvilket vidner om, at slægt og familie var to begreber, der var tæt forbundne.

Bondefamilie fra Vendsyssel, 1928
Kilde: www.tornbygk.dk

Den udvidede familie og tre-generationsfamilien var et arbejdsfællesskab, og havde man ikke børn, som kunne være medhjælpere i eksempelvis landbruget, kunne det være nødvendigt at optage plejebørn i familien (Löfgren, 1974; 60, og Willert, 1992; 95).

Antallet af medlemmer i husstanden gav ifølge Shorter den traditionelle familie sit særpræg; familiesammensætningen varierede alt efter, om man boede i byen

Fra moderne til senmoderne familie

eller på landet, men generelt var familierne større end den almindelige kernefamilie (Shorter, 1979; 32). De selvstændige ejendomsbesiddere, som udgjorde størstedelen af småborgerskabet, drev i modsætning til fattige eller lønarbejdere egen virksomhed og havde brug for både børn og slægtninge i husstanden til at hjælpe med forretningen. Den gennemsnitlige husstandsstørrelse vidner derfor herom. I tabel 1 ses den gennemsnitlige husstandsstørrelse i forskellige engelske samfund; dette giver selvfølgelig ikke et klart billede af, hvordan forholdene var i Danmark, men jeg har valgt at inddrage tal fra det øvrige Europa, da udviklingen her var forholdsvis ens, hvilket fremhæves af Shorter (ibid, 1979; 30 ff.). Det var således almindeligt i midten af 1800-tallet, at et hushold – en familie – bestod af omkring 5 medlemmer, altså ca. 2 personer flere end gennemsnittet i 1966. Samtidig var det bestemt ikke ualmindeligt, at et hushold bestod af 10 medlemmer eller flere i midten af 1800-tallet.

Tabel A: Den gennemsnitlige husstandsstørrelse i engelske lokalsamfund i 1851 og 1966

Gn. antal personer i husstanden/ Sted	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10+	Gn. husstandsstørrelse
England og Wales	15	31	21	18	9	4	1	1	0	0	3.0
Preston, 1966	18	32	19	15	8	5	2	1	1	0	2.9
York, 1851	5	15	16	18	14	13	7	5	3	5	4.8
Preston, 1851	1	10	16	17	14	12	10	8	5	8	5.4

Kilde: Anderson, 1972; 219

Det er ud fra tabellen ikke tydeligt, *hvem* der indgår i husholdet, blot hvor mange, der er en del af familien. Som tidligere nævnt var det almindeligt, at flere slægtninge boede under samme tag, men også flere familier, altså eksempelvis to

Fra moderne til senmoderne familie

kernefamilier, kunne dele hushold. At to ægtepar delte husholdningen skete også oftest indenfor slægtens rammer. Det kunne være to brødre med deres familier, der eksempelvis drev et landbrug. Her er der altså stadig tale om et arbejdsfællesskab indenfor slægtens trygge rammer.

Shorter mener, at til trods for, at husholdet ofte var en storfamilie med mange medhjælpere, så er ideen om, at familierne før den industrielle revolution var organiseret i slægter, en fejlagtig antagelse. Mange familier lignede faktisk kernefamilier uden bedsteforældre og onkler som en del af husstanden. At husholdningen omfattede mange medlemmer kan skyldes, at familien simpelthen havde mange børn. Dette var især gældende i Vesteuropa (Shorter, 1979; 39 ff.). Det varierede således fra land til by, fra landområde til landområde, hvilken familiestruktur, der var mest almindelig. Det er dog stadig tydeligt, at familierne var større, end de er i dag, samtidig med, at slægten var i centrum; husholdet udgjorde en produktionsenhed, som var det, der blev opfattet som familie.

Willert har forsøgt at vise familiens sammensætning i 1800-tallet i Danmark gennem studier af bl.a. sognebøger og folketællingerne i Kyndby sogn fra 1769 og frem (Willert, 1992; 88). Her tyder det på, at 3-generationsfamilier i Danmark var almindelige blandt landbefolkningen: "Men resultatet betyder, at over halvdelen af husstandene i 1870 (63 % i alt) rummer medlemmer, der er vokset op i familier, hvis sammensætning i perioder har været bredere end kernefamiliens" (ibid; 88). Forestillingen om, at 3-generationsfamilien *ikke* har været udbredt, er ifølge Willert baseret på den måde, man registrerede familiemedlemmerne på. Der er stor forskel på optællingsmetoderne fra år til år, og også en fejlagtig vurdering af antallet af huse gav et forkert billede: eksempelvis var flere familier ved folkeoptællingen i 1860 blevet "splittet", idet det var angivet, at de boede i huse ved siden af hinanden. Ved folketællingen i 1870 boede de sammen i det samme hus, således at der her var tale om enten 3-generationsfamilier eller andre former for udvidede familier (ibid; 94). Ligeledes boede langt størstedelen – to tredjedele – af den ældre gene-

Fra moderne til senmoderne familie

ration (over 60) sammen med deres børn (ibid, 112). På denne måde var udvidede familier almindelige, selvom kilderne kan give et andet billede.

Fra storfamilie til kernefamilie? Konsekvenser af industrikapitalismen

Behovet for udvidede familie ændrede sig som følge af industrialiseringen; eller som beskrevet af Holter: som følge af, at handelskapitalismen overtages af industrikapitalismen (Holter, 1975; 33 ff.). Her forklares, hvordan familien blev udskilt fra slægten og ændrede sig til det, der ligner kernefamilien eller *den borgerlige familie*. Familien udviklede sig til en lukket "intimfamilie", altså uden den samme kontakt til slægten, som den havde tidligere. Produktionsfællesskabet, hvor hovedformålet var reproduktion (både i form af hushold og børn), blev afløst af et privat familieliv, som var præget af mandens dominans over kvinden (ibid, 36 ff.). Den privathed, der prægede det borgerlige familieliv, grundlagte ifølge Holter den begyndende individ-tænkning, hvor der blev mere fokus på individuelle gøremål end på familien som en helhed. Denne udvikling var hovedsageligt gældende for den borgerlige familie, men, som Holter pointerer, var borgerskabet "idealet" i samtiden, således at udviklingen her mere og mere blev efterlignet af "proletarerne". Proletarfamilien udviklede sig ligeledes i takt med, at produktionsmekanismerne industrialiseredes. Det er proletarfamilien, der hovedsageligt var arbejdskraften i industrikapitalismen; hovedopgaven for familien blev at reproducere arbejdskraften, hvorfor der skete et skel mellem produktion og reproduktion (ibid; 42 ff.). Det traditionelle samfund, hvor arbejde og familie hænger sammen som en kulturel enhed, afløstes gradvist af en mere heterogen opfattelse af arbejds- og familiekultur (Rapoport, 1973; 272). Fra 1850erne ses en tydelig stigning i antallet af familier, hvor manden er udearbejdende og kvinden hjemmegående, hvilket havde betydning for det offentlige liv i form af eksempelvis fagforeningsforhandlinger. Ligeledes sås ændringen af

Fra moderne til senmoderne familie

familielivet i arkitekturen: husene blev skabt, så de passede til den mindre familie (Davidoff, 1999; 21 og Holter, 1975;40). At arkitekturen ændrede sig, tyder ligeledes på, at kernefamilien begyndte at tage den "form", vi kender i dag. Kvinden som hjemmegående og manden som udearbejdende betød, at der ikke længere i lige så høj grad var behov for andre slægtninge i husstanden. Christensen taler endda om, at det ofte var forbudt at indlogere sine forældre i de små arbejderlejligheder, som var indrettet til to voksne (Christensen, 2007; 15) Lovgivningen havde også i høj grad betydning for, at kernefamilien blev fremherskende. Næringsfrihedsloven trådte i kraft i 1862, hvilket betød, at lærlinge og svende fik lov at stå på egne ben. De flyttede derfor ud af mesterens husholdning, giftede sig og stiftede deres egne kernefamilier. Der blev som følge heraf opført lejekaserner i forstæderne, således at håndværkerne og arbejderne kunne bo for sig selv (Lützen, 2000; 10). Samtidig blev mesterens husholdning indskrænket til en lille familie, hvor den medhjælpende hustru blev husmoder. Hendes tidligere opgaver med eksempelvis kontorarbejde etc. blev nu varetaget af (mandlige) ansatte(Lützen, 1998; 72).

Den moderne kernefamilies betydning for kønsroller og classeskel

Industrialiseringen havde på denne måde den betydning, at familiens rolle blev at varetage reproduktion af arbejdskraft. Der kom et tydeligere skel mellem arbejdsgiver og arbejdstager, og samtidig blev kvindens rolle ændret. Hun var så at sige – i hvert fald i borgerskabet – ikke længere en del af produktionen, men en del af reproduktionen indenfor familiens rammer.

Ægteskab kunne således ses som en form for "fælde", idet kvinder fra middelstanden ikke arbejdede og dermed kunne tjene sine egne penge. Erhvervsarbejde var kun forbeholdt ugifte kvinder, og som følge af næringsfrihedsloven blev det muligt for enlige kvinder at varetage de nye "kvindeerhverv"; en professionali-

Fra moderne til senmoderne familie

sering af kvinders gerning i hjemmet såsom undervisning og sygepleje var almindeligt, men kvinden havde reelt på lige fod med manden ret til at drive forretning, i hvert fald så længe hun var ugift (Lützen, 1998; 75). Blev kvinden gift, måtte hun opgive sit arbejde til fordel for hjemmet. De enlige kvinder havde ofte tidligere indgået i familien som "skyggetanter" for slægtnings børn, og de var på denne måde en del af en familie på sine slægtnings "nåde". Den arbejdende, enlige kvinde fik på mange måder en nyvunden frihed. De ugifte kvinder havde i 1857 opnået fuld myndighed på lige fod med manden, men giftede kvinden sig, var det hendes mand, der havde bestemmelsesretten i ægteskabet både med hensyn til formue og børn (Melby, mfl., 2006; 241). Det var netop denne udvikling, Engels betragtede som udtryk for mandens dominans over kvinden (Engels, 1891/1980; 67).

Som beskrevet tidligere var den borgerlige familie forbilledet, og det var et udtryk for overskud, at hustruen kunne være hjemmegående. Der var derfor prestige i at være husmoder, og ifølge Davidoff var husmoderrollen den bedste vej til anseelse og status for kvinder (Davidoff, 1999; 124).

Det var kvindens opgave at skabe hygge indenfor familiens trygge rammer. I den øvre middelklasse eller borgerskabet var det stadig almindeligt med en tjenstepige, der kunne assistere husmoderen i hendes gerninger (Lützen, 1998;72ff.).

Bruddet med slægten og udviklingen fra storfamilie til kernefamilie gjorde, at familien på mange måder var mere udsat. Der foregik mere aktivitet (især for mændene) udenfor hjemmet, hvilket betød, at der også var mulighed for at falde for "fristelser". Urbaniseringen, som var en følge af industrialiseringen, betød, at mange forlod "slægten" på landet og drog mod byen for at søge arbejde. Man forlod således hjemmet for at tage arbejde, og selvom mange selv fik et hjem med kone og børn, var det for mange fattige ikke muligt at leje en bolig. Disse

Fra moderne til senmoderne familie

mænd blev sjældnere gift, idet der ikke var økonomisk mulighed herfor (Shorter, 1979; 42).

Selvom mange forlod slægten og familiens trygge rammer, var der ligeledes mange, der så det nye byliv som en mulighed for at "skabe sit eget" efter middelklassens forbillede. Hjemmets funktion ændredes på denne måde også. Hvor det tidligere havde været rammen om produktionen, var det nu et sted, man søgte hen i "ly" for verden udenfor; det var "den trygge havn", der ventede ægtemanden, når han kom træt hjem fra arbejde. Der var forskel på hjem på landet og i byen. Bondestandens familiemønstre var ikke i så høj grad påvirket af industrialiseringen, idet husstanden stadig oftest her udgjorde en produktionsenhed. Hjemmet i byen var derimod i høj grad påvirket, idet det var her, de største ændringer fandt sted. Lützen forklarer, hvordan hjemmet bliver bylivets *antagonist*: det var svært at tilpasse familielivet til det moderne byliv, hvilket betød, at bylivet og hjemmet kom til at være modsætninger. Bylivet var det farlige og frigørende; hjemmet det modsatte – en tryk ramme om familien. Fra 1840erne og frem mod slutningen af århundredet kom der eksempelvis i København utallige forlystelser, der kunne virke fristende og lokke mennesker væk fra familien. Der opstod her helt nye muligheder for at "fornøje sig" og følge sine egne lyster og behov; at man lod sig underholde udenfor hjemmet betød dog ikke hjemmets opløsning, men det var klart, at familien ofte blev sat i baggrunden for at følge andre interesser. Her opstod opfattelsen af familien som "samfundets kerne", idet mange så familien som en beskyttelse mod det ikke altid ædruelige og moralsk acceptable byliv. Det var i hjemmet og sammen med familien, de sande værdier blev skabt (Lützen, 1998; 77).

Det institutionelle liv, der var fremvoksende i 1800-tallet i form af hospitaler, skoler, børnehjem osv., var ikke formet efter det hjemlige ideal; tværtimod. Strukturen var her ofte, som eksempelvis i militæret, baseret på disciplin og

Fra moderne til senmoderne familie

strenge regler. Mange institutioner fremstod derfor som en kontrast til de hjemlige værdier, ligesom de fremvoksende forlystelser gjorde det.

Der var dog ikke kun fristelser udenfor hjemmet for mænd⁶; i takt med, at produktionen ændrede sig, opstod også større forretninger især mod slutningen af århundredet, som hovedsageligt henvendte sig til middelklassekvinden. Dette var selvfølgelig ligesom de store forlystelser kun i byerne, hvilket igen adskilte byliv fra livet på landet, men det betød, at mange kvinder fik årsag til at færdes udenfor deres hjem, hvor fandt endnu en beskæftigelse, der kendetegnede den gode husmoder: indkøb (Davidoff, 1999; 125.). Skellet mellem kvindens rolle og det feminine og mandens rolle og det maskuline var på denne måde også tydeligt i de aktiviteter, man foretog udenfor hjemmet.

Hjemmet og samfundet udenfor var derfor præget af modsætningsforholdet mellem de hjemlige (gudfrygtige) familieværdier og det løsslupne byliv. Hjemmet kunne anses for at være et trygt sted i familiens favn, men det kunne også være et "fængsel", hvor man var afskåret fra glæderne udenfor kernefamilien.

Den individualiserede familie; et udtryk for slægtens adskillelse?

Jeg vil nu vende tilbage til spørgsmålet vedrørende slægtens adskillelse fra kernefamilien. Spørgsmålet er blevet berørt ovenstående; der er en tydelig tendens til at mene, at der skete en isolation af kernefamilien, hvilket igen lagde grunden til den *individualiserede* familie. Det var ikke længere nødvendigt – eller måske ønsket – at slægtninge delte husholdning, og nye love gjorde lønarbejderen til et selvstændigt menneske med mulighed for at skabe sin egen kernefamilie.

Ifølge Holter var der tale om en fremvoksende statsmagt på bekostning af slægtsmagten. Denne blev garant for firmaet som økonomisk enhed frem for fa-

⁶ Forlystelser i byen, som eksempelvis Bakken og Tivoli, var selvfølgelig ikke forbeholdt mænd. Alligevel var det ikke almindeligt – og bestemt ikke velset – at kvinder færdedes disse steder uden deres ægtemænd.

Fra moderne til senmoderne familie

milien, og den overtog den beskyttelse af familien, som før var slægtens eller feudalherrens. Kirken var desuden statsmagtens moralske partner (Holter, 1975; 36). Familiens bånd til slægten bliver derfor svagere, idet slægten som magtinstitution mister dominans. Denne udvikling var en længerevarende proces, som startede allerede med reformationen, hvor især det patriarkalske aspekt er i centrum; faderen er husets overhoved. Det er ligeledes det patriarkalske aspekt, der behandles hos Laslett; han opfatter kernefamilien som den familieform, reformationen skabte (Laslett, 1971).

Udviklingen kommer i 1800-tallet til at betyde en yderligere individualisering af kernefamilien i form af, at familien i høj grad bliver privatsfære som en kontrast til den fremvoksende offentlighed; "vi kan si at enkeltindividets betydning, slik det ideelt sett skal gi seg uttrykk i en demokratisk styreform, har sin institusjonelle forankring i den privathet som er karakteristisk for den borgerlige familien" (Holter, 1975; 41). Statens rolle ændredes også; den havde ikke længere i så høj grad ansvaret for at beskytte familien, men derimod for at beskytte produktionen og reproduktion af produktionsapparatet. Dette betød ikke nødvendigvis en beskyttelse af familien som helhed men nærmere et stigende ansvar overfor det enkelte menneske; her kan nævnes fremvæksten af institutioner såsom børnehjem, skoler, hospitaler etc. Udflytningen af familiens opgaver betød, at man ikke længere havde ansvaret for hinanden i samme grad som tidligere indenfor slægten. Her blev grundlaget for den individualiserede familie lagt, hvor individtænkningen begyndte at vinde frem (ibid; 45). Det sociologiske *selv* begyndte at blive dannet, og det var især med fokus på familien, individtænkningen skabtes, idet familien blev betragtet som en individuel enhed i forhold til det omkringliggende samfund. Der var altså en ny social dimension i samfundet, som især omhandlede familiens og kvindens værdier, som stod i modsætning til eksempelvis økonomiske forhold (Davidoff, 1999; 68 ff.).

Fra moderne til senmoderne familie

Familiens rammer i 1800-tallet; økonomi, eller?

Som beskrevet hos Christoffersen var gennemsnitsalderen for fødende i 1800-tallets Danmark højere, end det er i dag. Dette skyldes ifølge forfatteren netop de økonomiske faktorer; man kunne ikke stifte familie uden job, bolig etc. (Christoffersen, 2004; 9). Økonomien som grundlaget for familiedannelse kan efter min mening opfattes på to måder; den kan være medvirkende til, at stiftelse af familie bliver udskudt, samtidig med, at den kan være *årsagen* til stiftelse af familie. Jeg vil i det følgende vurdere begge opfattelser af økonomiens betydning for familiedannelse i den sidste del af 1800-tallet i Danmark.

Især i arbejderklassen var det oftest de økonomiske omstændigheder, der bestemte, hvornår man stiftede familie. "The overriding necessity to find income meant a settled life could be delayed or disrupted by the need to travel for work" (Davidoff m.fl., 1999; 117). Vilkaårene for arbejderfamilierne var ofte præget af enorm fattigdom, især i byerne, hvortil der skete en massiv tilflytning fra landområderne især fra 1870erne. I København var dette også gældende, og der blev hurtigt opført slumboliger, hvor arbejderne ofte ikke havde mere end 10 kvm., hvor hele familien skulle bo. Den gennemsnitlige størrelse på en familie i arbejderklassen var 8 personer (Reintoft, 1981; 18). De økonomiske forhold for arbejderfamilien gjorde på denne måde familiedannelse til en stor økonomisk opgave. På den ene side kan man sige, at det var en stor økonomisk belastning at stifte familie. På den anden side var det nødvendigt for at få børn, som kunne sendes ud at tjene. Adskillelsen mellem barndom og voksenliv var derfor kun markant hos borgerskabet i den tidlige industrialisering, idet børn stadig var en kilde til forsørgelse. Ifølge Engels var det hovedsageligt hos borgerskabet, det økonomiske incitament til familiedannelse fandtes. Her var det nødvendigt for ejendommens bevarelse at få børn, hvilket ikke var gældende hos proletariatet. Her ejede man ikke sin bolig eller forretning etc., hvilket egentlig gjorde familiedannelse unødvendig, da der i bund og grund ikke var en arv, der skulle sikres videreført: "Mandens

Fra moderne til senmoderne familie

overherredømme i ægteskabet er en simpel følge af hans økonomiske overherredømme og vil falde bort af sig selv, når dette forsvinder. Ægteskabets uopløselighed er dels en følge af den økonomiske situation, hvorunder monogamiet opstod, og dels en overlevering fra den tid, hvor man endnu ikke rigtig forstod sammenhængen mellem denne økonomiske situation og gav det en streng religiøs betydning" (Engels, 1891/1980; 84). Når de økonomiske faktorer ophæves, og der derved kommer ligestilling kønnene imellem, vil man ifølge Engels finde ud af, at ægteskabet ikke skal være en uopløselig forbindelse. Økonomiske faktorer udgør således et falsk grundlag for ægteskabet og familiedannelsen. Her taler Engels selvfølgelig hovedsageligt om den fremvoksende arbejderklasse, hvor kvinden ofte blev familiens forsørger. Denne udvikling kunne være medvirkende til, at kvinden opnåede mere frihed, idet den økonomiske og undertrykkende årsag til ægteskabets indgåelse var forsvundet. Det var i hvert fald det ønskede udfald ifølge Engels. Alligevel kan proletarfamilien på ingen måder siges at have haft frihed, tværtimod. De hårde kår for arbejderfamilierne i byerne betød ofte, at et egentligt familieliv som borgerskabets idealforbillede var umuligt. Der var i arbejderklassen endnu ikke det samme skel mellem kvinde og mand og forældre og børn; alle i familien var med til at sikre familiens overlevelse. Heri lå et stærkt økonomisk incitament til familiedannelse; hvor den borgerlige familie selvfølgelig skulle sikre arven, skulle proletarfamilien sikre, at der var penge nok til husleje, mad osv. (Reintoft, 1981; 14 ff.).

Det kan efter min opfattelse i høj grad have præget proletarfamiliens incitament til familiedannelse, at den borgerlige familie stod som idealbillede i samtiden; det var her, de rigtige og sande værdier fandtes. For at opnå denne familielykke indgik man i ægteskaber på samme måde som borgerskabet, men for at bevare familien, krævede det begge parters deltagelse i produktionen udenfor hjemmet. Proletarkvinden arbejdede ikke, som det var tilfældet hos borgerskabets enlige kvinder, for at skabe sin egen, individuelle frihed, men for at sikre familiens overlevelse.

Fra moderne til senmoderne familie

Den romantiske kærlighed

Kurmageri i de traditionelle samfund var præget af, at det var organiseret af en større gruppe; det kunne være fællesskabet eller slægten (Shorter, 1979; 137). At slægten mistede "magt" som følge af de nye familiestrukturer, betød ikke, at kærlighed og ikke mindst seksualitet pludselig blev fri. Middelklasse giftede sig stadig med middelklasse, og det var i de små, borgerlige hjem, familiens gensidige kærlighed blev varetaget. Hvor kærligheden til sin ægtefælle og familie tidligere var "pålagt af Gud", blev kærligheden nu til et mere privat - og frivilligt - anliggende. Denne udvikling hænger ifølge Holter sammen med *intimiseringen af familien*: "Differensiering og specialisering utgjør hovedgrunlaget for familiens bevægelse i retning av intimsfære, og prosessen er tosidig. Ikke bare bliver fabrikken og forskellige eksperter specialister på de opgaver som før tillå familien, men specialiseringen går ud på at tildele også familien og ikke minst ekteskabet en specialoppgave, nemlig tilfredsstillelse av "følelsesmæssige behov" hos den enkelte" (Holter, 1975; 47). Således skete der en samfundsmæssig opdeling af instrumentelle og følelsesmæssige funktioner, og samtidig havde udviklingen betydet, at mange af familiemedlemmernes blev specialiserede på den måde, at man ikke længere havde en fælles forståelse omkring arbejdet. Fællesskabet måtte derved findes i familien. Idealet blev derved den romantiske kærlighed, som var baseret på det immaterielle og var uafhængig af ydre omstændigheder; der er således tale om en form for *frivillighed*, som begyndte at præge sociale relationer. Den romantiske kærlighed vedblev dog at være et ideal og har sandsynligvis ikke haft rod i virkeligheden. Det var især for kvinder drømmen om at gifte sig af ægte kærlighed, der var fremherskende.

Engels opfatter kærlighed i ægteskabet som det, der var grundlaget for pardannelse i proletarfamilier (Engels, 1891/1980; 84 ff.). Det var her ikke nødvendigt at gifte sig ud fra økonomiske hensyn, hvilket måtte betyde, at mennesker i proletariatet fandt sammen og stiftede familie ud fra andre årsager. Denne anskuelse har højst sandsynligt ikke holdt stik, idet forholdene for proletarerne ofte var

Fra moderne til senmoderne familie

særdeles hårde. Familierne led under de dårlige boligforhold, dårlig ernæring og mangelfuld beklædning, hvilket ikke gav meget plads til at dyrke den "ægte" kærlighed. Desuden var det almindeligt at arbejde 12 timer dagligt (Reintoft, 1981; 19). Engels forestilling om, at kærligheden fandtes i de små proletarhjem, vidner efter min mening om en idyllisering af arbejderklassen, hvor en marxist som Engels selvfølgelig måtte mene, at de rigtige værdier fandtes. Derimod var det i middelklassen, forestillingen om den romantiske kærlighed for alvor levede, måske også som følge af de romantiske strømninger fra kunst og litteratur, som borgerskabet i høj grad beskæftigede sig med. Engels mener dog, at kærligheden er det eneste rigtige grundlag for ægteskabet: "Hvis kun det ægteskab er sædeligt, som er grundet på kærlighed, så er det også kun sædeligt, hvor kærligheden fortsat findes. Varigheden af den individuelle kærlighed mellem mand og kvinde er meget forskellig hos de forskellige individer, særlig hos mændene, og hvis tilbøjeligheden er positivt forbi eller fortrængt af en ny lidenskabelig kærlighed, så er skilsmissen for begge parter så vel som for samfundet en velgerning. Kun bør man skåne folk for at skulle vade gennem en skilsmisseproces' smuds" (Engels, 1891/1980; 85). På denne måde havde Engels ikke en romantisk forestilling af kærligheden som familiens fundament; kærligheden var ikke nødvendigvis evig, og dermed burde ægteskabet opløses, hvis fundamentet forsvandt.

Kvindens underdanighed i ægteskabet

Selvom ægteskabet i 1800-tallet var den eneste anerkendte ramme om familien, var det forbundet med en ulighed mellem kønnene, som mange kvinder begyndte at kæmpe imod. Det var netop spørgsmålet om børnene og familiens økonomi, der fik især Dansk Kvindesamfund til at ønske større lighed mellem kønnene. I 1899 lykkedes det for kvinderne at få gennemført en lov, der gav gifte kvinder større myndighed i økonomiske sager i hjemmet; hun fik ret til at råde over sær-eje, og hun skulle godkende nogle af mandens dispositioner. Hovedreglen var

Fra moderne til senmoderne familie

dog stadig, at manden havde rådighed over fællesboet (Melby, mfl., 2006; 243 – 244).

Loven blev kritiseret af mange kvindesagsforkæmpere, idet den nok forbedrede hendes økonomiske rettigheder en smule, men stadig ikke gav hende "forældremagten". Samtidig var der voksende krav til, at kvinderne blev en større del af arbejdsmarkedet, også gifte kvinder (ibid; 246). Der var her allerede en forudsigelse om, at udviklingen ville, at der var brug for kvinderne i erhvervslivet. På denne måde startede der allerede i 1800tallet en kamp for at få kvinderne ud i samfundet og væk fra hjemmet og familien; en udvikling, jeg behandler i de følgende afsnit.

Sammenfatning

Som følge af industrialiseringen ændrede familiemønstrene sig i sær i de store byer – for Danmarks vedkommende København. Her blev hjemmet i højere grad fremhævet som familiens rette ramme, og familiemedlemmerne begrænsede sig til far, mor og barn, altså hvad vi i dag vil kalde en kernefamilie.

Om denne kernefamilie var den dominerende familieform i det præ-industrialiserede samfund har været diskuteret, og meget tyder på, at 3-generationsfamilier og udvidede familier her var meget hyppige. Således kan der være tale om, at kernefamilien er den moderne familie, som tilpassedes de ændrede samfundsforhold.

Den moderne familie var hovedsageligt borgerskabets, men idealet bredte sig i samfundet. Således blev der skabt en forestilling om den "rigtige" familie, som nok skabtes gennem den nye idyllisering af hjemmet.

Kvindernes rolle ændredes i den moderne familieform; hun blev husmoder frem for en del af arbejdsfællesskabet, og hendes hovedopgave blev at sørge for

Fra moderne til senmoderne familie

hjemmets hygge. Samtidig var gifte kvinder ikke ligestillet deres mand i ægteskabet, hvor han havde både den økonomiske råderet og retten til børnene. Dette skabte en modreaktion, der medførte, at kvinden fik mere medbestemmelse. Økonomi har stadig spillet en rolle med hensyn til indgåelse af ægteskabet, selv om kærligheden og fællesskabsfølelsen rent ideelt var ægteskabets rette fundament.

Kernefamilien i Danmark – udviklingen af idealfamilien i 1950erne og 1960erne

“Uanset hvor svært familieliv nu og da kan være, føler vi vanligvis, at familieband tilbyder en uerstattelig forbindelse mellem generationers fremtid og fortid. Familien er vores personlige forbindelse til historien” (Hochschild, 2003; 42).

En husmoders hverdag er hård og slidsom. Der skal laves morgenmad til familien, madpakker skal smøres og der skal dækkes bord og vaskes op. Det er blot

Billedet viser en Nilfisk reklame fra 1960 med husmoderen i centrum.

Kilde:
www.Kvindekilder.dk

morgenens gøremål. Derefter skal huset holdes, tøj vaskes og gulve bones så ofte, at de holdes skinnende. Heldigvis har hun fået moderne elektriske apparater til rådighed; vaskemaskine og støvsuger gør unægteligt det huslige arbejde lidt lettere. Familiefaderen er forsørgeren, der skal sørge for, at der er penge nok til det hele, og han har ikke den store andel i det huslige. Til gengæld kommer han træt hjem fra en lang arbejdsdag.

Kernefamilien er ikke længere middelklassens familieform men findes i hele samfundet. Til gengæld er tjenestefolk ikke længere en stor faggruppe – husmoderen klarer arbejdet selv.

Der sker dog løbende ændringer i samfundet, der gør det muligt for kvinder at være udearbejdende;

børnepasningsmuligheder bliver mere udbredte, således

at også enlige mødre har mulighed for at få passet børnene. Samtidig er der i samfundet en forestilling om, at det bedste for børnene er at vokse op i en kerne-

Fra moderne til senmoderne familie

familie, hvorfor andre familieformer ses på med skepsis. Skilsmisse og "uægte børn" er stadig forbundet med tabu.

I forrige afsnit beskrev jeg, hvordan de traditionelle familier langsomt udviklede sig til det, vi i dag kender som kernefamilien. Denne familietype blev allerede i 1800-tallets borgerskab regnet for idealet, hvilket fortsatte ikke mindst indtil 1950erne, hvor kernefamilien i høj grad var dominerende – i hvert fald som ideal.

Jeg vil i det følgende beskrive familiestrukturen, som den så ud netop i 1950erne og 1960erne, idet det efter min vurdering især er i disse år, forestillingen om kernefamilien som den "rigtige" familie udbredes. I forlængelse heraf vil jeg undersøge kvindens rolle, og hvad kvindefrigørelse betød for kernefamiliens "overlevelse" – eller familiens "krise". Ligeledes vil jeg belyse de økonomiske og politiske rammer, velfærdsstaten skabte for familierne, og hvad ændringer herindenfor medførte.

Fra landbrugssamfund til industrisamfund; industrialismens udbredelse i 1950erne og 1960erne

Industrialiseringen i Danmark bredte sig først til det meste af samfundet i 1950erne og 1960erne, hvor der skete en ændring fra landbrugssamfund til industrisamfund. I perioden 1950 til 1966 steg landbrugseksporten i Danmark med 100 %, mens industrieksporten steg med ca. 600 %. Der foregik altså en markant ændring i strukturen indenfor dansk erhvervsliv (Hoffmeyer, 1968; 278). Den danske velstand var stigende i perioden, som skyldes udviklingen i tre adskilte perioder.

I starten af 1950erne var væksten i Danmark lav, selvom pris – og omkostningsniveauet var stigende. Årsagen var, at der var en forholdsvis høj arbejdsløshed

Fra moderne til senmoderne familie

på mellem 8 og 10 %. Samtidig gik hele forøgelsen af industriproduktionen til eksport, mens produktionen til hjemmemarkedet var uændret. I perioden faldt udenlandsgælden med mere end en milliard kroner. Det havde ikke været muligt for den danske stat at afdrage på dollargælden under besættelsen og i perioden efter, hvilket havde resulteret i restancer, som blev betalt ud i 1950erne. I 1955 var gældbetjeningen normaliseret.

Der føres dog fortsat en forsigtig finanspolitik, idet der var en tendens til en forringelse af Danmarks valutastilling, altså den internationale likviditet.

Fra 1957 til 1961 skete der en gradvis forbedring af bytteforholdet (specielt fra 1957- 1958), samtidig med, at den forsigtige finanspolitik fortsattes. Den økonomiske vækst var endvidere stærkere end i andre lande, imens stigningen i pris – og omkostningsniveau var under gennemsnittet og arbejdsløsheden falder til ca. 3 %. Udlandsgælden faldt yderligere, og der blev opbygget en valutareserve.

Fra 1961 og frem skete en vækst på linje med andre lande, samtidig med, at der var en stigning i pris – og omkostningsniveauet, en arbejdsløshed på 2 – 3 % og en stærk stigning i udlandsgælden. Der kom på denne måde flere penge i samfundet, hvilket betød, at der var en markant øget velstand i forhold til begyndelsen af 1950erne (ibid; 278 ff.).

Det var især landbruget, som led under de nye tider. Økonomien omstillede sig til industrisamfundet, hvilket også betød en liberalisering af udenrigshandelen.

Fra 1950 til 1958 faldt støtten til landbruget, hvor man egentlig hidtil havde forsøgt at styrke det indenlandske forbrug af fødevarer. Landbruget måtte således også konkurrere på markedsvilkårene, hvor hjemmemarkedspriserne som regel var højere end eksportprisen (ibid; 280). Det skabte en ændring i forbruget, idet danskerne nu i langt højere grad fik mulighed for at købe udenlandske varer.

Levestandarden blev således forbedret, og ønsket om at øge velstanden i familierne blev et anliggende, man også behandlede politisk. Den øgede velstand var

Fra moderne til senmoderne familie

stadig i høj grad betinget af socialklasse, men flere og flere arbejderfamilier fik bedre økonomiske vilkår. Dette skabte en problematik vedrørende kvindens arbejde; skulle hun arbejde ude og tage del i forsørgelsen af familien, eller skulle efterleve et ideal, der var stærkt i tiden: husmoderidealet? De ændrede tider skabte debat om familiens tilstand. Familiens sammenbrud var dog et emne, man havde diskuteret forud for industrisamfundets udbredelse.

Familiens forfald – perioden før 1950erne

Før 1950erne og 1960erne havde familiens forfald været længe varslet. Advarselene kom bl.a. fra Alva og Gunnar Myrdal, som allerede i 1935 beskriver, hvordan familien "som social Institution synes at gaa sit Forfald, sin Opløsning og sin Desorganisation i Møde" (Myrdal og Myrdal, 1935; 252). Årsagen til denne opfattelse skal bl.a. findes i den "omsiggribende individualisme", som Alva og Gunnar Myrdal mente prægede ægteskabet og familierne. De små familier gjorde børnene mere egocentriske og gav dem en mangel på sociale kompetencer, hvilket parret mente ville blive et samfundsproblem. Den "nye" familiestruktur var blevet skabt som følge af de ændrede økonomiske forhold, industrialiseringen skabte, og der var tale om, at familien måtte tilpasse sig efter disse forhold. Ifølge Myrdal og Myrdal var der sket en "fejltilpasning", som man var nødt til at rette op på. Forfaldet kunne på denne måde også ses som en overgangsperiode, hvor familien ville være desorganiseret for derefter at finde en ny form. Der skulle ifølge Myrdal og Myrdal gøres op med den patriarkalske familieform, således at der kunne skabes mere ligestilling indenfor familien (ibid; 266 ff.). Kvindefrigørelsen blev set som en protest mod den magtforskydning, som var sket til fordel for manden som følge af industrialiseringen. I overgangsfamilien var kvinders rettigheder betydeligt dårligere end i den før-kapitalistiske familie, således at kvinden nu gennem

Fra moderne til senmoderne familie

politik, organisation og ikke mindst erhvervsarbejde måtte tilegne sig samme rettigheder som manden.

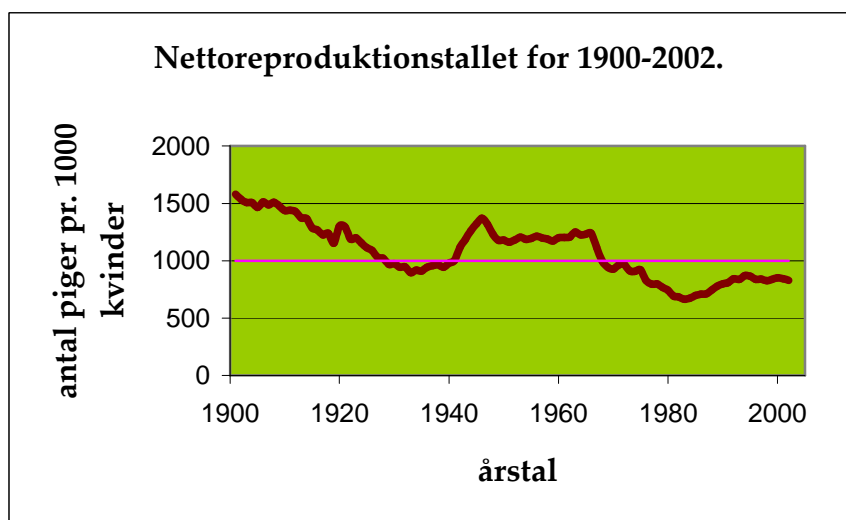
Alva og Gunnar Myrdal skrev i en periode, hvor familien havde undergået en stor forandring, og hvor konsekvenserne af industrialiseringen stadig var nye. Noget af det, der virkede bekymrende for parret, var det lave fødselstal, som prægede den første halvdel af det 20. århundrede. Det var især i middelklassen, fødselstallet faldt, men udviklingen bredte sig hurtigt til arbejderklassen og blev en generel tendens i samfundet i Nordeuropa. Årsagerne til det drastiske fald var bl.a., at det af flere grunde ikke længere var nødvendigt at få mange børn; for det første var familien ikke længere en produktionsenhed, og for det andet var den faldende barnedødelighed medvirkende til, at man ikke længere fandt det nødvendigt at få mange børn (Davidoff, 1999; 185 ff.). Det drastiske fald i fødsler ville i værste konsekvens betyde, at befolkningen ikke kunne reproducere, hvilket ville blive et stort samfundsmæssigt problem. Der blev derfor i 1935 nedsat en kommission, Befolkningskommissionen, som skulle undersøge problemet. Her fandt man, at befolkningens størrelse ikke ville kunne opretholdes, og forskellige sociale tiltag iværksattes. Sundhedsplejerskeordningen (1937), boligstøtloven (1938), som støttede dårligt stillede familier, der boede til leje (Colmorton, 1987; 107), Mødrehjælpen (1939), som hovedsageligt havde til hensigt at hjælpe især enlige gravide kvinder til at gennemføre uønskede svangerskaber (ibid), svangerskabshygiejneloven (1945) og skolelægeordningen (1946) var alle resultater af befolkningskommissionens arbejde og havde til hensigt at forbedre familiernes vilkår og dermed det antal børn, der blev født (Christoffersen, 2004; 72). Eksempelvis opfattede kommissionen det som problematisk, at gifte kvinder ofte var i fare for at miste deres arbejde. Den mente, at det kunne afholde kvinderne fra at blive gift og få børn, idet de på denne måde kunne miste deres indtægt (Befolkningskommissionens Betænkninger, 3, 1938; 68 – 69). Befolk-

Fra moderne til senmoderne familie

ningskommissionens arbejde blev opfattet som moderne, og blev skabt på baggrund af Myrdal'ernes visioner (Banke, 2000; 20 ff.).

At vurdere om befolkningen reproduceres kan være besværligt ud fra fødselstal alene, idet et lavt fødselstal kan skyldes et fald af mængden af kvinder i den fødedygtige alder. Derfor bruges "netto-reproduktionstallet" til at vurdere befolkningens evne til at reproducere sig selv på længere sigt; tallet er baseret på den aktuelle fertilitet og aldersbetingede dødelighed i befolkningen⁷ (Christoffersen, 2004; 73). Figur 1 viser det beregnede netto-reproduktionstal i perioden 1900 – 2002, hvor nedgangen i fødselstallet tydeligt ses. Den umiddelbare effekt af Befolkningskommissionens arbejde synes på denne måde at kunne spores, og fra midten af 1940'erne og indtil slutningen af 1960'erne virker netto-reproduktionstallet til at være stabiliseret på omkring 1200. Dette betyder dog ikke en reproduktion af befolkningstallet, men kan blot være udtryk for, at store årgange af kvinder er i den reproduktive alder.

Figur 1

Kilde: socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 2, tabel 1)

⁷ Netto-reproduktionstallet angiver det antal levende fødte piger, som 1000 kvinder ville sætte i verden, hvis de 1000 kvinder netop fødte så mange piger, som årets aldersbetingede fertilitetskvotient angiver.

Fra moderne til senmoderne familie

Befolkningsskommissionen skulle som beskrevet gøre det mere fordelagtigt og ønskværdigt at få flere børn. De sociale ordninger, der blev skabt som følge af kommissionens arbejde kan således ses som en "hjælp" også til udearbejdende kvinder, som var i den fertile alder. Som figur 1 viser, var nettoreproduktionen faldende indtil "babyboomet" i efterkrigsårene, hvorefter tallet stabiliserer sig. Dette kan være en indikator for, at befolkningsskommissionens tiltag fik en effekt på befolkningens lyst til at føde børn.

Familiens krise blev ofte sat i forbindelse med isolationen af kvinderne som følge af industrialiseringen, og det var nødvendigt at fokusere på kvindens rolle for at skabe bedre muligheder for familierne – og især styrke kvindernes muligheder. På den ene side var der en opfattelse af, at kvinderne kunne nyde godt at deltage i erhvervslivet og "deltage i samfundet". På den anden side opfattedes kvindens vigtigste opgave stadig i perioden før 1950erne som husarbejdet, men der fandtes en holdning til, at kvinderne ikke var ordentligt rustede til de huslige pligter. Derfor tilskyndedes det i 1944 af Arbejdernes Oplysningsforbund at kvinderne skulle uddannes til at varetage husarbejdet – altså skulle husarbejdet "opprioriteres" på den måde, at kvinderne kunne tage kurser i, hvordan hjemmets økonomi, barnepleje etc. bedst blev varetaget (Colmorton, 1987; 107 – 108). Som jeg ser det, lagde denne udvikling grunden til, at kvindens husarbejde blev gjort til en selvfølge for kvinderne – hendes deltagelse i erhvervslivet foregik ikke på samme præmisser som mændenes, og selvom der var en forestilling om, at kvinder kunne deltage i samfundet gennem udearbejde, var hendes rolle først og fremmest mor og hustru (ibid; 109). Der var ligeledes en almindelig opfattelse af, at samfundsforholdene havde en negativ effekt på familien, hvorfor man mente, at der skulle iværksættes en "redning": "Det erkendes, at samfundsforholdene virker familieopløsende, og at det er svært at eliminere disse forhold(...) Det er derfor nødvendigt via undervisning og vejledning at danne en modvægt mod den familieopløsende tendens" (ibid; 111). Colmorton henviser her til Danske Kvinders Nationalråds betænkning "Den

Fra moderne til senmoderne familie

enlige moder" fra 1953. Her gjordes det klart, at det handlede om forebyggelse af familieopløsning og undervisning i familielivet generelt og alt, hvad dette indebar. Skilsmisseprocenten havde været stigende i den første halvdel af 1900-tallet, og sammen med det faldende antal fødsler skabte det en frygt for, at familien var i opløsning: især lige efter 2. verdenskrig var der tale om et "boom" i antallet af skilte(bilag X), således at opfattelsen af familiens sammenbrud blev styrket.

Arbejderbevægelsens og socialdemokratiets familiepolitik i 1940erne og 1950erne

Det var dog ikke kun befolkningskommissionen, der ønskede bedre økonomiske vilkår i familien. Politisk var familien et emne, der blev diskuteret, idet kvindernes stigende erhvervsaktivitet ofte blev anset som problematisk for familien og familiens overlevelse. Problemet var, at den familie, man forsøgte at redde, var den idealiserede borgerlige familie, og det kan siges, at de familiemæssige tiltag blev skabt i kernefamiliens billede. Kernefamilieidealets fremgang i 1950erne vil jeg vurdere nedenfor, set i relation til industrialiseringen af samfundet og de forudgående tiltag vedrørende familien.

For arbejderbevægelsen var familiepolitikken især væsentlig, fordi mange arbejderfamilier var fanget i problemer, industrialiseringen havde medført for familien. Fagbevægelsen havde en tydelig opfattelse af kønsrollerne; familien var kvindernes ansvar, og derfor skulle familiepolitikken dannes med henblik på at fremme kvindernes vilkår.

I 1945 vedtog Socialdemokratiet et familiepolitisk program, som var meget lig arbejderbevægelsens krav og havde udgangspunkt i Befolkningskommissionens betænkninger fra 1930erne, som var ret moderne tanker vedrørende familien. Kravene fokuserede især på kvindernes muligheder for børnepasning, økonomisk hjælp til børnerige og svagt stillede familier, moderskabsydelse, udvidet

Fra moderne til senmoderne familie

barselshvile med dagpenge og forbud mod afskedigelse, bidrag til børn født både i og udenfor ægteskabet, en udbygning af husmoderafløsningen, som ellers var et privat initiativ. Endvidere skulle det skattefrie fradrag for børn forhøjes (Hansen og Petersen, 2000; 37 ff.). Det, der især var nyt, var en fokusering på *kvinden* frem for familien, hvilket også Befolkningsskommissionen mente, var en nødvendighed. Der var dog også politisk uenighed om nogle af forslagene. Især ideen om at forbedre husmoderafløsningen, som var et tiltag, hvor arbejdsløse (ugifte) kvinder blev sat i beskæftigelse i hjem, hvor moderen var udearbejdende. Staten betalte lønudgifterne. Venstre var imod forslaget på det grundlag, at det brød ind i de traditionelle familiemønstre, som for partiet stadig var familien som produktionsenhed. Socialdemokratiet og de radikale havde derimod fokus på de ændrede familieforhold, moderniseringen medførte (ibid).

Loven om husmoderafløsning blev vedtaget i 1949, og forud for denne kom økonomiske tilskud til daginstitutionerne, udvidelse af mødrehjælpen, undersøgelser af gravide hos læger og jordemødre. m.fl. På denne måde skulle man tro, at der blev skabt gunstige forhold for, at kvinderne kunne tage del i erhvervsarbejdet på lige fod med mændene. Der var dog betænkeligheder, idet hensynet til børnene og de traditionelle kønsrollemønstre fyldte meget også i arbejderbevægelsen; ideen om, at manden skulle tage lige del i husarbejdet, var eksempelvis ikke velkommen (ibid, 40). Samtidig var der nogle modstridende lovgivninger eksempelvis i skattesystemet, som ikke fremmede kvindernes erhvervsdeltagelse. I det efterfølgende vil jeg forklare, hvorledes kernefamilien med den hjemmegående husmoder til trods for Befolkningsskommissionen, arbejderbevægelsen og den mere "kvindevenlige" lovgivning alligevel bliver udbredt i 1950'erne.

Fra moderne til senmoderne familie

Kernefamilien bliver den "rigtige" familie

I 1950erne har fødselstallet i en årrække været faldende, hvilket har betydet, at det var blevet mere almindeligt at fokusere på børnenes behov; der var mere overskud til de få børn, man fik. Det skabte et pres på mødrene for at de skulle gøre det bedste for deres børn, altså sørge for, at børnene fik den bedst mulige opvækst. Denne opfattelse af børnene som vigtige individer er væsentlig i forhold til udbredelsen af kernefamilien, idet store familier med mange børn ikke kunne vise børnene dette overskud. Derfor valgte mange familier kun at få det antal børn, der kunne rummes i kernefamilien (Davidoff, 1999; 191 – 191). Med det lave antal børnefødsler skulle man tro, at kvinderne i stort antal ville finde deres vej til arbejdsmarkedet. Dette var også tilfældet for mange, idet der især var mulighed for at arbejde, før børnene blev født, og når de ikke længere var små. Alligevel faldt erhvervsaktiviteten for kvinder i begyndelsen af 1950erne, hvilket jeg vil beskrive senere. Samtidig steg antallet af husmødre igennem 1950erne (Wichmann, 2000; 76). En del af forklaringen kan findes i den relativt nye "forsørgerpligt", som var indført som en del af ægteskabsreformerne i 1920erne. Denne bestod i, at ægtefolk havde gensidig forsørgerpligt, men i praksis betød det en skattefordel hovedsageligt for manden, idet han kunne få et forsørgertillæg, når han var gift. Gifte kvinder blev derimod ikke anset som selvstændige skatteborgere. Manden var stadig i skattelovgivningen familiens overhoved, idet der i 1919 blev indført en regel i arbejdsløshedslovgivningen, der skelnede mellem forsørger og ikke – forsørger (Colmorton, 1987; 38). Forsørgerfradraget, som altså blev tildelt manden, var ofte årsag til, at kvindernes udearbejde ikke var økonomisk fordelagtigt for familien, idet der var mere at "vinde" ved, at hun gik hjemme (Wichmann, 2000; 75). Udformningen af ægteskabslovgivningen og ægteskabsmodellen var baseret på den borgerlige forestilling om

Fra moderne til senmoderne familie

det mandlige familieoverhoved og den hjemmegående hustru: "Det bild av familjen som de nordiska äkteslagslagarna ger är i själva verket ganska borgerlig. Även om lagspråket är neutralt, har man tydligen tänkt att det är det manliga familjeöverhuvudet som står för familjens försörjning och det är kvindens uppgift att ta ansvar för hemmet, omsorgen och barnuppfostran" (Pylkkänen, 2000; 230). Endvidere var den gifte kvindes kommunalpolitiske rettigheder til dels afhængigt af hendes mands forhold indtil 1966. Før 1953 var valgret og valgbarhed til kommunale råd betinget af, at man var skatteyder til kommunen. Her var kvindens stilling afhængig af ægtefællen på grund af skattelovgivningen, der rent faktisk betød, at kvindens indtægter beskattedes hos manden (Pedersen, 1966; 14). Manden blev anset som familiens overhoved ifølge lovgivningen – kvinden var en biperson i ægteskabet (ibid; 13).

Den lovmæssige ramme om familien havde derfor rod i forestillingen om, at det borgerlige familieideal skulle gælde i hele samfundet. Det borgerlige ideal blev i høj grad efterlevet i 1950erne, og årsagen hertil kan findes i ægteskabslovgivningen, men også de ændrede økonomiske rammer kan forklare udbredelsen af kernefamilien.

I slutningen af 1940erne havde alle nordiske lande indført familietilskud, således at der var bedre muligheder for, at moderen kunne gå hjemme hos børnene. Selvom tilskuddet ikke i sig selv var nok til at forsørge en familie, gjorde det sammen med forsørgerfradraget det muligt også for arbejderfamilier at efterleve det borgerlige ideal; det blev på denne måde "den rigtige familie", idet familieformen var tilskyndet af de statslige foranstaltninger. På denne måde blev kernefamilien prestige, idet den viste et økonomisk overskud i familien (Haavet, 2006; 207 ff.). De økonomiske fordele, der blev tildelt manden ved at lade sin hustru være hjemmegående, gav derfor intet incitament til, at kvinden arbejdede ude – tværtimod. Hendes mand skulle blot betale mere i skat, valgte hun erhvervsarbejde.

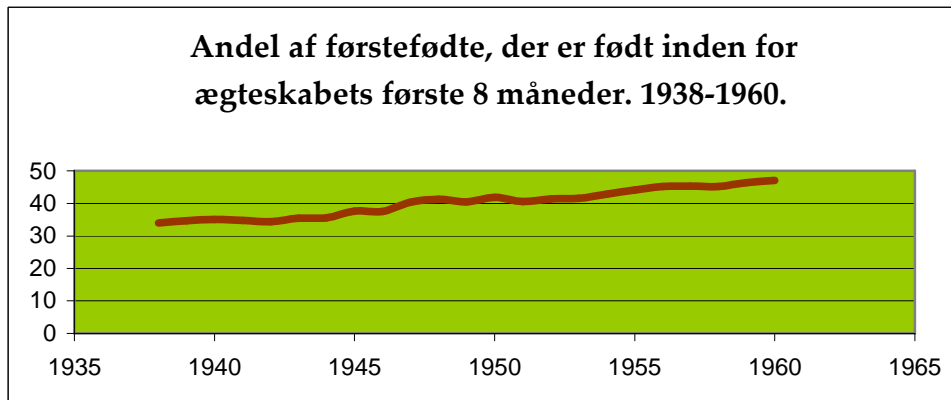
Fra moderne til senmoderne familie

Ægteskabet som rammen om kernefamilien

I 1950erne og ind i 1960erne fandtes der stadig en forventning om, at pardannelse medførte ægteskab. Det var dermed den rette ramme for familielivet, og papirløse forhold var endnu ikke en samlivsform, der var udbredt.

At ægteskabet var den eneste rette ramme for familielivet vidner antallet af børn født indenfor ægteskabets første 8 måneder om. Figur 2 viser, at det 1950 var det mod halvdelen af førstefødte, der blev født indenfor ægteskabets første 8 måneder, hvilket betød, at barnet højst sandsynligt var undfanget udenfor ægteskabet. Det kan betyde, at der var en stigende tendens til, at par giftede sig, kom de "galt af sted". Ægteskabet var således stadig en tradition, der blev opretholdt, og børn født udenfor ægteskabet blev anset for "uægte".

Figur 2

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 3, tabel 2).

At ægteskabet var den eneste rigtige måde at leve sammen på vidner om, at der i 1950erne og 1960erne stadig var en stærke traditionelle normer, der kunne "tvinge" mennesker ind i ægteskabet og familielivet. Samtidig betød kvindeidealet – den hjemmegående husmoder – at kvinden var økonomisk afhængig af sin mand, og det stigende antal funktionærer i Danmark indebar, at mange "arbej-

Fra moderne til senmoderne familie

dere" rent faktisk havde råd til at forsørge familien med en enkelt indkomst (Christoffersen, 2004; 16 ff.). Ægteskab var en institution, der skulle sikre familiens overlevelse, hvilken havde været i "fare" ifølge den før beskrevne befolkningskommission.

Tidligere har jeg beskrevet, hvordan det ofte var en økonomisk fordel for manden at lade hustruen være hjemmegående. Denne fordel blev yderligere styrket i 1956, da der blev indført en såkaldt "nygifterege", der gav manden en stor skattelettelse, hvis hans hustru opgav sit erhvervsarbejde indenfor 3 måneder efter ægteskabets indgåelse. Ægteskabet blev på denne måde endnu mere tiltrækkende for mænd, idet det medførte økonomiske privilegier, samtidig med, at de kunne forvente, at hustruen udførte husarbejdet (Colmorton, 1987; 38). Colmorton mener, at denne fra statens side styrkelse af ægteskabet til fordel for manden var med til at fastholde den patriarkalske familieform, idet kvindens funktion i samfundet blev at varetage hjemmet og lade sig forsørge. Ægteskabet var på denne måde den statsligt anerkendte ramme om familien, og afvigelser blev ikke belønnet; eksempelvis var det ikke enlige, udearbejdende mødre, som "høstede" forsørgerfradraget. Samtidig mener jeg, at der rent moralsk var en forpligtelse til ægteskab, især hvis det "var gået galt", som figur 2 viser. Denne moral var sandsynligvis baseret dels på tradition og dels på idealiseringen af den borgerlige familie, som prægede familieopfattelsen i samfundet. Tilskyndelsen til ægteskab var således en del af målsætningen om at brede kernefamilien til hele samfundet – den kernefamilie, der altså krævede moderens tilstedeværelse i hjemmet.

Ægteskabet som rammen om familien begyndte at blive brudt i starten af 1960'erne. Ved børneloven fra 1960 blev forsørgelsespligten indført, således at forældre havde samme økonomiske ansvar for alle børn, også dem født udenfor ægteskabet, og "uægte børn" blev samtidig erstattet med betegnelsen "børn udenfor ægteskab". I 1963 fik disse børn desuden de samme rettigheder i arve-

Fra moderne til senmoderne familie

retlig henseende (Lund-Andersen og Munck, 2003; 3). Før disse love trådte i kraft var familielivet baseret på ægteskabet, og børn født udenfor de rette lovmæssige rammer var ikke socialt accepterede, samtidig med, at "ægte" børn var økonomisk favoriserede: de havde den rettighed, at de rent lovmæssigt var en del af en familie, en rettighed, som udenomsægteskabeligt afkom måtte undvære.

Kernefamiliens sårbarhed

Ifølge ovenstående var ægteskabet den rette ramme om kernefamilien, både politisk, lovgivningsmæssigt og moralsk. Derfor var der voksende bekymring for familiens tilstand, idet skilsmisseprocenten var stigende. En undersøgelse, som skulle finde årsagen hertil, blev iværksat i 1953 og undersøgte 300 familiers forhold i Storkøbenhavn igennem 3 – 4 år. Undersøgelsen var baseret på interviews med de unge familier, som blev valgt ud fra kriteriet om, at de skulle have fået deres første barn, som skulle være døbt indenfor ægteskabet (Auken, m.fl, 1962; 12). Undersøgelsen blev udgivet i 1962 med titlen "Familien lever", hvilket tyder på, at familiens tilstand ikke var i forfald i så høj en grad, som man havde forventet. Statistikken sagde ifølge undersøgelsen, at næsten hvert tredje ægteskab blev opløst efter kort tid. Samtidig var den unge ægteskabsalder og det faktum, at 40 % af brudene var gravide ved brylluppet, med til at skabe en bekymring for, at ægteskabet og dermed kernefamilien var i krise (ibid; 11). Derfor ville man undersøge både årsagerne til ægteskabet, altså baggrunden for familiedannelse, og hvordan familierne udviklede sig i perioden. Undersøgelsen fandt, at selvom nogle familier havde "vanskeligheder", som oftest var af økonomisk eller bolig-mæssig karakter, opfyldte familierne generelt "kravene" til en rigtig familie. En del af konklusionen lød bl.a.: "Når vi ser på de almindelige træk, som denne undersøgelse har vist, får vi på mange måder tegnet et billede af en næsten borgerlig idyl. Det er stræb-

Fra moderne til senmoderne familie

somme familier, der passer deres arbejde, planlægger økonomien omhyggeligt og bygger et hjem op. Man lever tilsyneladende i fred med sig selv, sin familie og sin næste. Man dyrker hjemmeliv og drikker kaffe. – Men der er dog en del familier, der har store problemer, navnlig med hensyn til boligforhold” (ibid; 149). Idet det ifølge undersøgelsen hovedsageligt var boligforholdene, der kunne give familierne problemer – og dermed skabe krise mellem ægtefællerne – anbefaledes en forbedring af boligforholdene fra samfundets side, så man styrkede familien. Samtidig ønskedes en bedre rådgivning for familier med problemer.

Det var ifølge undersøgelsen på denne måde ikke selve familieenheden, der var i krise, men de samfundsmæssige betingelser, familierne var underlagt. Kernefamiliens sårbarhed skyldtes i høj grad de samfundsmæssige faktorer; industri-samfundet var ikke et familievenligt samfund, mente undersøgelsen. Men hvilke faktorer i samfundet var skyld i familiens ”krise”? Problemet i 1950erne var, som undersøgelsen forklarede, at boligforholdene især i byerne var præget af industrialismens urbanisering. Det var altså små lejligheder, som ofte var opført i en fart og var fugtige og kolde (Reintoft, 1981; 50, Foged, 1975; 97). Desuden var lejlighederne i byerne oftest kun på 1 eller 2 værelser; i hovedstaden i 1955 var 49 % af lejlighederne under 3 værelser (Elbæk, 1964; 89). Det var disse lejligheder, der oftest var tilgængelige for de unge par i byerne; det var de færreste, der fra starten havde råd til erhverve sin egen bolig, og mange arbejderfamilier fik aldrig råd hertil. De ringe boligforhold kan dog ikke alene forklare kernefamiliens sårbarhed; der fandtes andre faktorer i samfundet, som blev opfattet som skadelige i forhold til familien. Lis Groes, tidligere handelsminister, tillagde ”teknikkens tidsalder” en del af ansvaret; ”I al vor stræben efter større effektivitet ligger imidlertid en konstant fare for, at man glemmer det væsentlige, at man glemmer målsætningen: mennesket i centrum, eller måske endnu bedre: *familien i centrum*” (Groes, 1964; 15). Groes mente, at industrialiseringen havde frataget familien adskillige funktioner – industrialiseringsprocessen havde virket ”fordærvende” på arbejdsfællesskabet i familien,

Fra moderne til senmoderne familie

men hun mente ikke, at familieinstitutionen som følge heraf var i opløsning. Hun forklarede det med, at strukturændringer indenfor samfundet altid vil medføre strukturændringer i familien, en udvikling, der krævede endnu mere af den tryghed, familien kunne give, som modspil til samfundets til tider barske natur (ibid; 16). Her måtte der ifølge Groes skabes en holdbar familiepolitik, der kunne bedre både de økonomiske forhold for familierne, som især for arbejderfamilierne var dårlige, samtidig med, at der blev taget hensyn til de "nye tider". Her peger hun på kvindens rolle som central, ligesom Alva og Gunnar Myrdal gjorde det i 1930erne: kvinderne havde endnu ikke fundet deres "rette" plads i det ændrede samfund. Familielivets betingelser havde således uløselig sammenhæng med kvindens betingelser – og familielivet havde ifølge Groes dårlige forhold. Manglen på børnehaver, vuggestuer og det ifølge Groes for lave børnetilskud var alle faktorer, der skabte disse dårlige forhold for kvinderne især. Samtidig var lovgivningen ofte modstridende med ønsket om, at familierne fik flere børn: eksempelvis var bygherrer påbudt at sørge for et bestemt antal parkeringspladser ved opførelsen af nybyggeri eller ombygning, men der var ingen bestemmelser om, at der skulle være plads til børn i form af legepladser etc. (ibid; 23). Groes anså familiepolitikken som det væsentligste i velfærdsstaten, idet familien var samfundets centrum. Det var således politikernes ansvar at gøre det muligt for familierne at tilpasse sig de nye forhold (ibid; 27). Kernefamiliens sårbarhed i 1950erne og 1960erne skyldtes på denne måde, at de ændrede samfundsforhold ikke passede til familielivet, samtidig med, at der ikke var blevet lavet tilstrækkeligt med tiltag for at bedre forholdene. Hvor Auken m.fl. påpegede, at familierne rent faktisk levede i "borgerlig idyl", mente Groes, at denne familieform havde hårde kår. Som jeg ser det, drejede det sig her om en værdikamp vedrørende "den rigtige familie": familien var på den ene side en borgerlig, privat idyl og på den anden et vigtigt statsanliggende.

Fra moderne til senmoderne familie

Husmoder – Danmarks vigtigste erhverv!

Der er altid noget at gøre for en husmor, og ikke mindst i 1950'erne stod den på hårdt slid for de hjemmegående kvinder. Husmoderens gennemsnitlige arbejdstid var i 1950 ca. 70 timer ugentligt. Derfor måtte hendes hverdag effektiviseres, og i 1953 blev der lavet en instruktionsfilm, der skulle vise, hvordan det huslige arbejde bedst udførtes på en sikker og effektiv måde. I filmen

”Rigtige arbejdsstillinger”, hedder det bl.a.; ”hjemmet er samfundets største arbejdsplads. Husmoderens arbejdsdag er længere og mere anstrengende end de flestes” (Danskernes egen historie, 1). Det var derfor vigtigt, at husmoderen ikke blev slidt ned ved at bruge de forkerte arbejdsstillinger, som kunne være årsag til, at hun ikke længere kunne udføre sit arbejde. Filmen viser, hvordan husmoderens arbejde effektiviseres, og hvordan hendes

Gør det ordentligt, Olsen. Instruktionsfilm – billede fra filmen.

Kilde:

www.dkhistorie.dk

rengøring, madlavning etc. udføres på den mest optimale måde. Samtidig fremstiller den familien som en rigtig kernefamilie med 2 børn – en af hvert køn – en far, der tager af sted om morgenen, og altså fru, som tager sig af alt det huslige slid. Husmoderarbejdet blev på denne måde opfattet som særdeles væsentligt, og det var vigtigt at forebygge eventuelle arbejdsskader. Husmoderrollen i 1950'erne blev altså opfattet med meget alvor. Også husmoderens datter hjalp til i filmen, men ikke sønnen, hvilket igen fortæller om, at husarbejdet var forbeholdt kvinden.

Ved et ungdomsstævne i Næstved i 1954 viser husmoderens vigtige rolle sig også. Her blev der konkurreret mellem unge kvinder i disciplinerne strygning, kartoffelskrælning, madlavning, madpakke på tid etc. under mottoet: ”Husmoderens arbejde er et vigtigt led i Danmarks erhvervsliv” (ibid, 2). Man ønskede at fremme husmoderarbejdet, så det blev anerkendt som et erhverv, således at

Fra moderne til senmoderne familie

kvindens arbejde i højere grad blev værdsat. For selvom husmoderarbejdet var udbredt, og selvom der var en vis forståelse for arbejdets hårde karakter, som

I lære som husmoder: madlavningskonkurrence. Billeder fra filmen.

Kilde:

www.dkhistorie.dk

”Rigtige arbejdsstillinger” viste, var det også forbundet med en selvfølgelighed. Årsagen til denne selvfølgelighed kan forklares på flere måder; først og fremmest det

biologiske aspekt, der knytter moderen til børnene og dermed til hjemmet (Foged, 1975; 15). Kvinden blev derfor husmoder ud fra en forventning om, at dette passede sig for gifte kvinder med børn, og dermed var husarbejdet en

del af hendes ”kald”.

I 1950 fandtes der i Danmark 640.886 husmødre i Danmark (gifte kvinder uden erhvervsarbejde). Disse udgjorde 45, 8 % af kvinderne i Danmark, og gennem 1950erne stiger andelen til 48 % i 1960, hvorefter den er støt faldende (ibid; 22). At næsten halvdelen af alle gifte kvinder ikke var erhvervsaktive indikerer, at husmoderbeskæftigelsen var en væsentlig del af den samlede arbejdsstyrke i Danmark. Der skete en professionalisering af husmodergerningen, og især husmoderforeningens oplysningskampagner fra 1920erne og frem var med til at styrke husmoderidealet, der forpligtede kvinderne rent moralsk til at blive husmødre (Borchorst og Siim, 1984; 57).

Alligevel blev den ikke altid set på med den respekt, den fortjente – i hvert fald ikke ifølge Else Elbæk, som mente, at der i samfundet ikke var den opmærksomhed omkring husmødrene, som der burde være: ”Husmødre er en stor gruppe, som erhvervsgruppe den største vi har. Det er en meget uensartet gruppe med forskellige forudsætninger og forskellige vilkår. Det er en gruppe, som gør sig meget lidt gældende i samfundet, som der tales pænt om ved højtidelige lejligheder, men som der ellers ikke tages ret meget hensyn til” (Elbæk, 1964; 101). Elbæks betragtning var baseret på, at husmoderarbejdet ikke officielt var anerkendt som en økonomisk værdi for samfundet. Hun talte for, at husmoderfaget anerkendtes og blev til en uddannelse, således at det kom på ni-

Fra moderne til senmoderne familie

veau med andre fag i samfundet. Samtidig med, at husarbejdet burde demokratiseres – altså ligestilles indenfor hjemmets rammer – skulle det ligestilles med andre erhverv (Elbæk, 1964; 85 ff.). Elbæks opfattelse har på denne måde udgangspunkt både i ligestillingstanken, som hun mener forsørgerfradraget står i modsætning til, og i husmoderens anerkendelse som en vigtig værdi for samfundet. Der var således en formodning om, at husmødrene stadig vil være en stor erhvervsgruppe, og det var ikke forventet, at manden i nærmeste fremtid ville kaste sig over de huslige sysler. Sådan var samfundet simpelthen ikke indrettet.

Alva Myrdal beskrev ligeledes husmoderens og kvindens dilemma generelt; hun var "fanget" mellem ønsket om at arbejde og forventningen om, at hun skulle passe hus og børn. For selvom husmoderarbejdet blev anset som et vigtigt erhverv, mente Alva Myrdal, at der var tale om en "glorificering" af husarbejdet og moderskabet: "It has been successfully used to this day, and has helped to perpetuate some dilemmas of home - making women by telling them, on the one hand, that they are devoted to the most sacred duty, while on the other hand keeping them on a level of unpaid drudgery" (Myrdal, 1954; 147). På denne måde var husmødrene en gruppe, der blev fastholdt i forestillingen om, at deres arbejde var det mest væsentlige i samfundet, samtidig med, at de ikke fik økonomisk anerkendelse herfor. Både Myrdal og Elbæk anså husarbejdet for væsentligt, men også som et erhverv, der ikke af samfundet blev anerkendt som et sådant. Alligevel er der en forskel i deres betragtninger. Myrdal anser husarbejdet som glorificeret og ikke som noget, en kvinde egentlig foretrak frem for erhvervsarbejde. Derimod kunne kvindens udearbejde være et godt supplement til det hjemlige, idet kontakten med omverdenen bevarede. Myrdal anså altså husmoderens arbejde som væsentligt for familien, men også nedbrydende for kvinden også mentalt, idet hun isoleredes i husmoderrollen og hjemmet.

Fra moderne til senmoderne familie

Husmoderens dobbeltarbejde

For mange arbejderfamilierne var kvindernes udearbejde en nødvendighed. Kernefamilien blev for dem med både en mor og en far, der forsørgede familien, hvilket ikke var svarende til idealet om den hjemmegående husmoder. Alligevel var kvindernes erhvervsfrekvens faldende i 1950erne og 1960erne, hvilket vidner om, at man alligevel forsøgte at leve som borgerskabet (Colmorton, 1987; 114). Colmorton forklarer denne udvikling med, at der var en relativt høj arbejdsløshed i starten af 1950erne på omkring 10 %, som gjorde, at kvinderne rent moralsk valgte at opgive deres arbejde, når de blev gift. Samtidig var der en stigende velstand i samfundet, som gjorde, at en del arbejderfamilier rent faktisk havde råd til at leve af en enkelt indtægt. De mange arbejderkvinder, som alligevel arbejdede ude, havde et dobbeltarbejde, idet det også her var kvinden, der hovedsageligt varetog de huslige pligter og havde ansvaret for børnene. Derfor kunne arbejderklassens efterlevelse af det borgerlige ideal ifølge en marxistisk opfattelse resultere i udbytningen af kvindernes arbejdskraft – der var tale om en klassekamp mellem kønnene, der udspilledes både i samfundet og i de små hjem (Foged, 1975; 101). Foged forklarer denne opfattelse med, at der samfundsmæssigt var brug for kvindens ulønnede arbejde i hjemmene, idet familiens reproduktion på denne måde blev opretholdt. Der var således tale om, at produktionsapparatet krævede det huslige arbejde, samtidig med, at det også var nødvendigt for opretholdelsen af selve familiens hverdag og mulighed for at udføre lønarbejde. Denne dobbelte udbytning, kvinden var udsat for, var ifølge Foged et resultat af, at borgerskabets kernefamilieideal skulle efterleves. Selvom arbejderens økonomi ikke svarede til borgerskabets, var det de samme "spilleregler", der var gældende (ibid, 1975; 102).

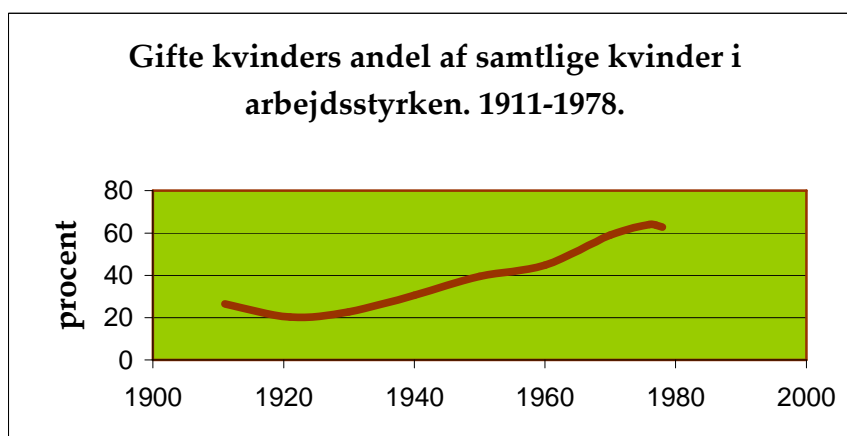
Fra moderne til senmoderne familie

Arbejderfamiliernes vilkår var således underlagt nogle omstændigheder, der var skabt af industrisamfundet, og som også undersøgelsen "Familien lever" påpegede; her blev der især peget på de økonomiske faktorer og boligforholdene som det problematiske for familien.

Kvindernes erhvervsaktivitet – husmoder eller udearbejdende?

Imellem 1900 – 1970 hang kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet nøje sammen med deres civile status. Det var forventet, at gifte kvinder tog sig af husholdningen og børnene, og mulighederne for at tage arbejde udenfor hjemmet var således begrænsede. I Danmark var over 60 % af alle kvinder over 15 år gift i 1960, mens det kun var ca. 32 % af kvinder i samme aldersgruppe, der arbejdede udenfor hjemmet (Åmark, 2006; 307 ff.).

Figur 3

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 3, tabel 3)

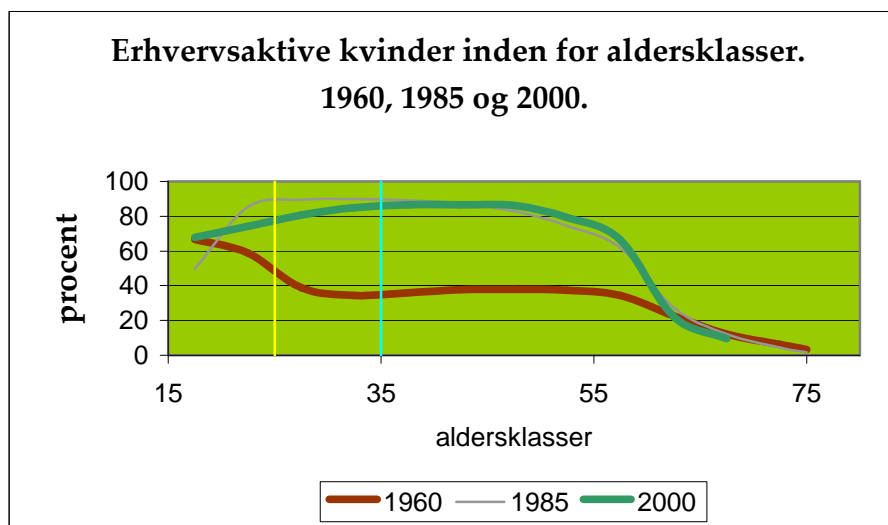
Figur 3 viser, hvorledes der faktisk skete en stigning i gifte kvinders andel i arbejdsstyrken. Gifte kvinder blev således en større del af arbejdsstyrken i disse år, selvom husmoderrollen stadig fylder meget: Især fra 1960 og frem var stigningen markant, hvilket kan ses som en ændring af kvindens rolle; det var her næsten

Fra moderne til senmoderne familie

lige så almindeligt for gifte og ugifte kvinder (Åmark, 2006; 329) at deltage i arbejde udenfor hjemmet, og husmoderrollen var på denne måde "på retur". Figuren viser alle gifte kvinders andel i arbejdsstyrken, men det er ikke tydeligt, hvilke aldersgrupper, der hyppigst arbejdede udenfor hjemmet. Husmoderrollen hang oftest sammen med børnepasning, hvilket kunne betyde, at yngre kvinder i en periode var husmødre, hvorefter de igen fik mulighed for at arbejde. Figur 4 viser netop kvindernes aldersmæssige opdeling i forhold til andel i arbejdsstyrken.

Markørerne ved 25 og 35 skal vise kvindernes fødedygtige alder, hvor det kan ses, at andelen af kvinder i arbejdsstyrken i denne alder i 1960 var faldende, hvorefter den steg lidt igen.

Figur 4

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 4, tabel 4).

Selvom gifte kvinders andel i arbejdsstyrken generelt blev større, som vist i figur 3, var der tydeligvis en aldersmæssig inddeling i kvindernes erhvervsaktivitet. Kvinder i den fødedygtige alder var således ikke repræsenteret på arbejdsmarkedet i så høj grad som de ældre og især yngre kvinder. Figuren kan ligeledes afspejle den før beskrevne opfattelse, at kvinders deltagelse i arbejdsstyrken

Fra moderne til senmoderne familie

hang sammen med deres civile status, og da der var en generel tendens til, at kvinder blev gift i en tidlig alder, havde de også mulighed for at blive forsørget af deres mænd. Dermed havde de ikke længere et økonomisk behov for at være en del af arbejdsstyrken.

Det ses kan i statistikkerne, at selv gifte kvinder fik en større andel i arbejdsstyrken, end de havde haft hidtil, og selvom mange kvinder sandsynligvis valgte arbejdet fra, når de stiftede familie, blev kvinden stadig repræsenteret i stigende antal i erhvervslivet.

Den udvikling havde været undervejs længe, men først i slutningen af 1960erne og gennem 1970erne ændres kvindes rolle på arbejdsmarkedet. Årsagen hertil var hovedsageligt, at der ofte var brug for to indkomster i familien til at dække forbruget i familien, samtidig med, at velfærdssamfundet krævede flere kvinder til de såkaldte "kvindeerhverv" såsom børnepasning osv. 1950ernes husmoder fik på denne måde langsomt flere muligheder for at blive erhvervsaktiv, også selvom hun havde mand og børn (Haavet, 2006; 208).

Velfærdssystemets overtagelse af familiens funktioner

Det er en almindelig antagelse, at industrialismen betød den udvidede families død, og at slægten dermed mistede sin betydning (Christoffersen, 1999;81). Ligeledes var der i 1800-tallet mange forskellige sociale reformer, som indebar, at de funktioner, familien tidligere havde, langsomt blev overtaget af det offentlige. I Danmark boede hver femte ældre sammen med deres børn i 1962, hvilket vidner om, at den udvidede familie trods alt stadig eksisterede og var delvist udbredt. Som vist i Tabel B er antallet af ældre, der bor sammen med børn, faldende i de efterfølgende årtier.

Fra moderne til senmoderne familie

Tabel B: Tabellen viser andelen af mænd og kvinder på 70 år og derover, som bor sammen med børn. Tallene er angivet i %.

	1962	1977	1988	1994
Mænd	19	9	3	3
Kvinder	18	5	4	2
I alt	18	7	4	2
Antal interviewede i stikprøve	1489	1126	849	917

Kilde: Christoffersen, 1999; 82

Ifølge undersøgelser foretaget af Talcott Parsons⁸ var det ud fra nødvendighed, at slægten flyttede sammen. Det var ikke "naturligt" for den ældre generation at flytte ind hos sine voksne børn – det var en økonomisk nødvendighed eller for at undgå ensomhed eller isolation (Christoffersen, 1999; 82). I efterkrigstiden har den økonomiske situation uden tvivl "tvunget" mange til at dele en husholdning, hvilket kan være årsagen til, at mange valgte den udvidede familieform. Den økonomiske situation og familiestrukturen hang sammen på den måde, at man var nødt til at hjælpe hinanden. Den tyske besættelse af Danmark betød en reduktion af de sociale ydelser, hvilket medførte, at den offentlige pension blev skåret ned. I efterkrigsårene var pensionen igen på den politiske dagorden, og ideen til en folkepension blev præsenteret af Det Radikale Venstre uden dog at have tilslutning fra de andre partier (Petersen og Åmark, 2006; 159 ff.). Det blev diskuteret gennem den sidste halvdel af 1940'erne, hvordan et pensionssystem bedst kunne fungere; skulle det være et indkomstbaseret system som det, der allerede fandtes, eller var det muligt at skabe et forsikringsbaseret, hvor pengene kom fra en fælles fond? Selvom der var behov for en ændring af pensionssystemet som følge af en stigning i udgifterne i det offentlige, var en reform ikke poli-

⁸ Gengivet af Christoffersen, 1999; 82

Fra moderne til senmoderne familie

tisk mulig før starten af 1950erne, hvor Socialdemokratiet efter valgsejren i 1953 gennemførte en pensionsreform i form af den universelle folkepension. Årsagen til den ændrede holdning til den universelle folkepension var, at der fandtes et stigende antal af funktionærer i arbejdsstyrken, hvis stemmer Socialdemokratiet søgte at vinde. Da reformen blev gennemført i 1956, gav det alle over 67 ret til et minimumsbeløb i pension uanset indkomst eller formue (Ibid; 161).

Folkepensionens indførelse har højst sandsynligt haft betydning for familiemøn-
stret, idet den skabte større økonomisk uafhængighed for de ældre. Behovet for en udvidet familie falder i takt med, at der skabes bedre offentlige forsørgelsesmetoder, og det er denne udvikling, der kan ses i tabel B. Samfundsmæssige ændringer kan have en "forsinket" påvirkning i forhold til ændringer i familieforhold, således at familiemønstret i 1962 stadig er præget af de offentlige pensionsordninger, der fandtes før folkepensionens gennemførelse. De økonomiske faktorer spiller således her en stor rolle i forhold til dannelse af familiestrukturer. I de følgende tre årtier skete der en yderligere "adskillelse" af slægten, idet flere generationer under samme tag her var yderst sjældent.

Familiepolitikken efter 1960 – velfærden og kvindernes rettigheder forbedres

I løbet af 1960erne begyndte man at formulere en egentlig familiepolitik i Danmark. Tidligere havde lovgivningen været baseret på eksempelvis kvindernes erhvervsarbejde (børnepasning) eller økonomien (forsørgerfradrag).

Lis Groes var bl.a. fortaler for, at der blev formuleret en egentlig familiepolitik, som delvist kunne styrke familien og delvist kvindens muligheder. Som beskrevet var hun meget optaget af samfundets ansvar i forhold til familien og kvinderne, og desuden spillede hun en stor rolle i de familiepolitiske beslutninger og love, som blev gennemført igennem 1950erne (Nielsen, 1996; 25 ff.). Som hun selv formulerede det i 1964: "Skal vor velstand blive til velfærd, må familiepolitikken træk-

Fra moderne til senmoderne familie

kes frem i centrum af hele vor politiske målsætning" (Groes, 1964; 27). Groes mente altså, at Danmarks fremtidige velfærd afhang af, at der blev dannet en familiepolitik, som blev prioriteret. Årsagen var, at hun opfattede familielivet som samfundets grundlag: havde familielivet utilfredsstillende vilkår, medførte det uharmoniske mennesker.

Også Dansk Kvindesamfund, som Lis Groes var formand for i starten af 1960erne, arbejdede for en familiepolitik. Problemet var hovedsageligt, at antallet af børneinstitutioner var utilstrækkeligt, og at de økonomiske forhold for især enlige forældre (mødre) var kritisable (Lous, 1996; 41). Familiepolitikken, som var blevet ført fra midten af 1940erne og gennem 1950erne havde selvfølgelig

Billedet viser en valgplakat for socialdemokratiet 1960.

Kilde:

www.boernihistorien.gyldendal.dk

forsøgt at forbedre disse vilkår, men politikken havde stadig haft størst fokus på kernefamilien med den hjemmegående husmor i centrum.

Socialdemokraternes valgplakat fra 1960 viser denne prioritering af kernefamilien: "tryghed i beskæftigelsen" er tydeligvis for faderen i familien; husmoderen med forklædet vinker farvel sammen med de to velplejede børn. Denne fremstilling af familien viser den problemstilling, som Lis Groes og Dansk Kvindesamfund stod

overfor; familien *var* kernefamilien og ikke enlige mødre, og at man fra politisk side prioriterede denne. Selvom

Socialdemokratiet havde været med til at skabe bedre muligheder for både kvinderne og familierne, skulle der en bevidsthedsmæssig ændring til i samfun-

Fra moderne til senmoderne familie

det for at skabe bedre muligheder for, at kvinderne kunne komme på arbejdsmarkedet. Socialdemokratiet støttede både tiltag, der skulle gøre det lettere for kvinder at komme på arbejdsmarkedet, og tiltag, som gjorde det muligt at vælge husmoderrollen.

Kravet fra Dansk Kvindesamfund i starten af 1960erne om at forbedre vilkårene for familien, hænger også sammen med de økonomiske forhold i samfundet.

Som beskrevet var velstanden i samfundet stigende, og arbejdsløsheden var lav. Denne udvikling forbedrede mulighederne for, at kvinderne kunne komme på arbejdsmarkedet: Der var brug for dem. Samtidig fik flere kvinder en uddannelse, der blev bygget moderne lejligheder og parcelhuse, og meget af det hårde husarbejde blev betydeligt lettere ved hjælp af de moderne husholdningsapparater. Mange husmødre begyndte således at kede sig i de små hjem; de ville på arbejdsmarkedet (ibid; 39).

Igennem 1960erne blev der således skabt en del familiepolitiske reformer, og jeg har været inde på nogle af dem, eksempelvis forbedringerne af daginstitutionerne i 1964. I 1966 oprettedes desuden familieministeriet, og i de efterfølgende år skabtes yderligere forbedringer af de økonomiske forhold for familierne. Desuden flyttedes familieydelsen fra skatte – til socialministeriet, og alle kvindelige lønmodtagere fik i 1967 ret til 14 ugers tabt arbejdsfortjeneste – altså en forbedring af "barselshvilen" (Hansen og Petersen, 2000; 47). De udsatte grupper som enlige mødre kom ligeledes i fokus, idet den velfærdspolitiske udbygning i 1960erne især drejede sig om kampen mod fattigdom og for social tryghed, hvilket betød, at man flyttede en del af fokus fra familien som en enhed til kvinden og børnene som individer (ibid).

Familie – og velfærdspolitikken, som blev skabt i 1960erne, lagde således grundlaget for, at kvinderne kunne blive en stor del af arbejdsmarkedet, samtidig med, at det var muligt at have familie. I næste afsnit vil jeg behandle de senmoderne

Fra moderne til senmoderne familie

familier, som jeg mener, blev skabt som følge af denne modernisering af familiernes forhold.

Sammenfatning

Kernefamilien med den hjemmegående husmoder fik sin storhedstid i 1950erne og til dels 1960erne. Forskellige omstændigheder – hovedsageligt økonomiske faktorer – gjorde, at det var mest attraktivt for gifte kvinder at være hjemmegående. Samtidig var kernefamilieidealet blevet stærkt og havde bredt sig i samfundet, således at arbejderfamilier kunne leve som borgerskabets familie.

Husmoderen var både elsket og genstand for kritik; mange kvinder ønskede at blive en del af samfundet, og husmødre levede et isoleret liv i forhold til deres mænd. Dette skabte krav til velfærdsstaten om, at der skabte bedre børnepasningsmuligheder, samtidig med, at forsørgerfradraget blev ophævet.

Ægteskabet var samtidig den rette ramme om familien, hvilket betød, at enlige mødre stadig var forbundet med tabu – de blev ikke favoriseret lovgivningsmæssigt. Idealet om kernefamilien var stærkt i samfundet, hvilket bevirkede, at man rent politisk fandt det problematisk at udvide de samfundsmæssige rammer om familiebegrebet.

Da kvinderne for alvor fik mulighed for at blive en del af arbejdsmarkedet på lige fod med deres mænd, skete der en markant stigning i antallet af kvinder i beskæftigelse udenfor hjemmet. Samtidig krævede udbygningen af velfærdsstaten, at kvinderne blev en større del af arbejdsstyrken, idet hjemmets opgaver blev professionaliseret.

Husmor/forsørger – familien fik på denne måde sin storhedstid i 1950erne og 1960erne, men det var også her, at den for alvor begyndte at bevæge sig væk fra idealet.

Familien i senmoderniteten

”Familierne er blevet så små, eller de er splittet op, og det er snart længe siden, familien - slægten - var tilværelsens faste holdepunkt. Der var engang, da generationerne følte en langt mere forpligtende tilknytning til hinanden. Familien var et fællesskab, hvor der var brug for alle - og plads til alle. Den var rammen; og sammenholdet gav tilværelsen indhold” (Dronning Margrethe II's nytårstale, 2000)

Moder går ikke længere hjemme, og fader er i køkkenet. Han skifter bleer og vasker gulve, samtidig med, at han også skal passe en travl karriere. Det er hårdt at

Billedet viser forsiden af børnebogen "Families are Forever", som handler om, at der findes mange forskellige typer familier.

Kilde: www.assimpleasthat.com

hvis den gør, betyder det, at man er død. Familielivet er således bare en brik i hele det puslespil, som tilværelsen er for det senmoderne menneske.

I det følgende når jeg til specialets "kerne", den senmoderne familie. På baggrund af de forrige afsnit vil jeg vurdere, hvordan den senmoderne familie kan karakteriseres, og ikke mindst, hvad udviklingen har betydet for familien i dag. I

være børnefamilie i det senmoderne samfund. Der er aldrig tid til det hele, som der var i de gode, gamle dage. Midt i al stresset over børn, husarbejde og jobbet, er det nemt at opgive familielivet – til fordel for et nyt familieliv med en ny partner et nyt sted. Så er det farvel til kernefamilien og den hjemlige tryghed. Der er mange muligheder i det senmoderne samfund, og familieliv er et valg, et projekt, som er en del af individets selvrealisering. En selvrealisering, som aldrig rigtig slutter, for

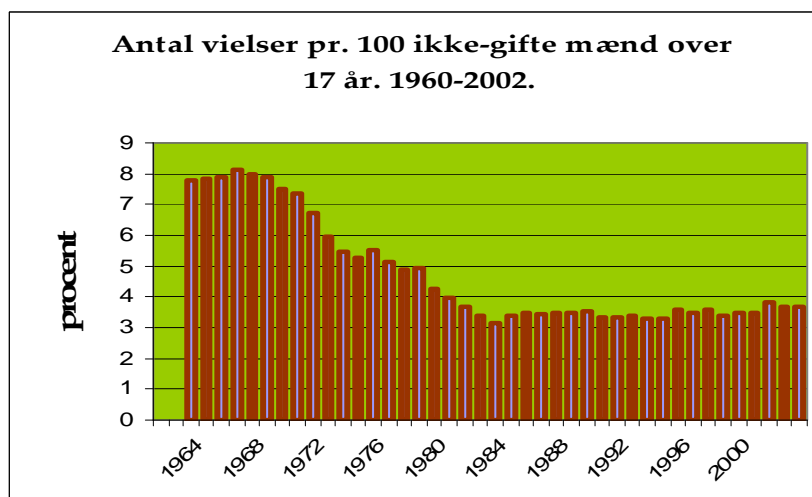
Fra moderne til senmoderne familie

henhold til min problemformulering vil jeg ligeledes finde frem til, hvilken rolle kønnenes ligestilling har haft for ændringerne i familiemønstrene.

Ægteskab eller? Rammer om familien i det senmoderne samfund

Siden 1960'erne er lysten til at indgå ægteskab dalet i den danske befolkning: det er i hvert fald det indtryk, statistikkerne giver. Fra 1980'erne og frem har antallet af vielser stabiliseret sig, men de udgør blot omkring halvdelen af de vielser, der blev foretaget i midten af 1960'erne (Christoffersen, 2004; 42). Nedenstående figur 5 viser antallet af vielser pr. 100 ikke-gifte mænd over 17 år i fra 1963 – 2002⁹.

Figur 5

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 4, tabel 5)

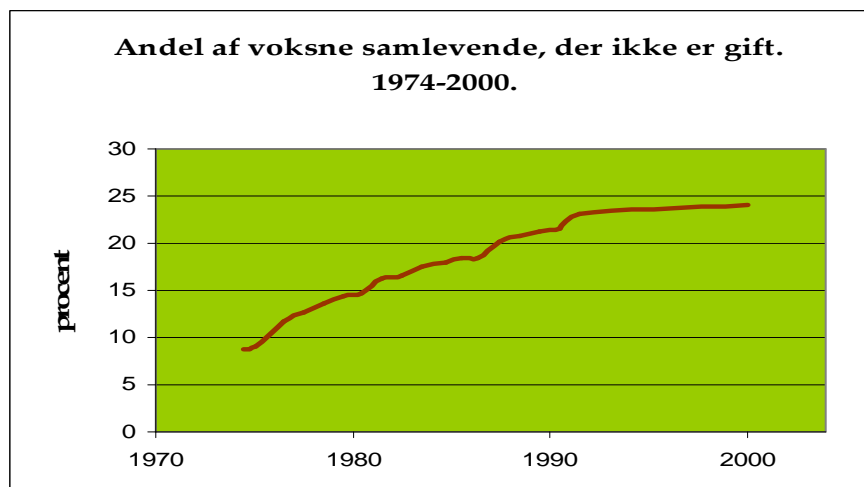
Den faldende vielsesprocent må unægtelig have en betydning for familien; i hvert fald for familiens formelle rammer. Hvor ægteskab stadig i 1950'erne og 1960'erne var det accepterede og moralske, som jeg har beskrevet tidligere, har opfattelsen af ægteskabets status forandret sig. Derfor skal den faldende vielses-

⁹ Vielsernes antal er sat i forhold til den befolkningsgruppe, her mænd over 17 år, som *potentielt* kan gifte sig, således at der er taget hensyn til befolkningstilvækst etc. (Christoffersen, 42 – 43)

Fra moderne til senmoderne familie

procent ses i relation til de mange ægteskabs*lignende* forhold, der findes i Danmark i dag. Mange vælger at stifte familie uden ægteskab som ramme. Figur 6 viser antallet af de såkaldte "papirløst samlevende", som har været stigende siden 1974¹⁰, hvor man første gang undersøgte, hvor mange mennesker, der levede sammen uden at være gift. Det giver et indtryk af, at ægteskabsprocenten er faldet proportionelt med stigningen af papirløst samlevende¹¹.

Figur 6

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 5, tabel 6)

Figuren viser, at andelen af ugifte, voksne samlevende er steget fra 8,7 % i 1974 til 24 % i 2000.

Den danske befolknings lyst til at leve i parforhold er således ikke faldet i takt med vielsesprocenten; der dannes familier udenfor de konventionelle betingelser. Der er således sket en omdefinering af familiens ramme – i hvert fald i de nordiske lande, hvor der findes en høj procentandel af papirløst samlevende,

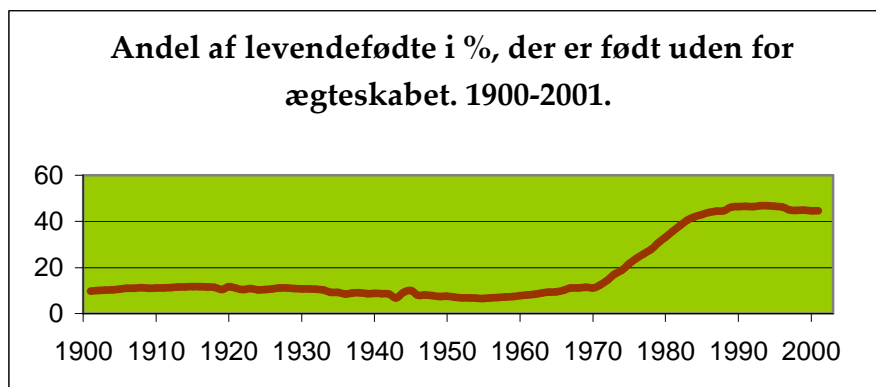
¹⁰ Omnibus-undersøgelserne

¹¹ Tallene, der ligger til grund for de to figurer, er ikke sammenlignelige, hvorfor man ikke direkte kan konkludere, at ægteskabet afløses af papirløse forhold – i hvert fald ikke på baggrund af de to figurer, jeg her har valgt at benytte.

Fra moderne til senmoderne familie

som har børn, i forhold til øvrige europæiske lande. Som eksempel kan nævnes, at det i Danmark i 2002/2003 var 22 % af de samlevende med børn, som levede sammen papirløst, i Norge 28,7 % og i Sverige hele 31,4 %, hvor andelen samme år i Tyskland blot var 6,6 % - i Grækenland 0 % (Christoffersen, 2004; 74). Denne udvikling vidner om, at det formelle og moralske – og religiøse – ikke er af stor betydning i Skandinavien i forhold til det øvrige Europa. Årsagen hertil kan naturligvis være den sekularisering af samfundet, som har fundet sted i Norden, hvilket også Christoffersen beskriver. Selvom Danmark har en høj medlemsprocent af Folkekirken, vælges mange kirkelige handlinger såsom dåb og vielse fra, og andelen af borgerlige vielser i forhold til samtlige vielser har været stigende særligt fra midten af 1990'erne og frem (Christoffersen, 2004; 42 ff.). I Danmark er en kirkelig velsignelse på denne måde ikke nødvendig for at stifte familie, og mange børn fødes udenfor ægteskabet. Figur 7 viser, at i 2001 var det hele 44,6 % af alle levendefødte børn i Danmark, som blev født udenfor ægteskabet. Her vil en procentdel selvfølgelig være enlige mødre og altså ikke samlevende med en partner, men de udgør umiddelbart en lille andel af de samlede antal børnefødsler (ibid; 51 ff.). Det forekommer altså hyppigst, at moderen er samlevende med barnets fader med eller uden papirer på fødselstidspunktet.

Figur 7

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 6, tabel 7)

Fra moderne til senmoderne familie

Der ses en markant stigning i andelen af børnefødsler udenfor ægteskabet fra 1970erne og frem. Ændringen af den danske befolknings opfattelse af ægteskabet har derfor højst sandsynlig ændret sig fra slutningen af 1960erne – spørgsmålet er selvfølgelig, hvad der har bevirket denne ændring.

Lovgivningen har siden 1960 sidestillet de "uægte" børn med børn født indenfor ægteskabet, således at de opnåede de samme legale rettigheder, hvilket jeg tidligere har beskrevet. Alligevel mener jeg ikke, at kun lovgivningen kan forklare den ret voldsomme stigning. En anden mulig forklaring kan være de nye muligheder for offentlig støtte, hvis forholdet skulle gå galt. Det er på denne måde ikke længere nødvendigt for kvinden at blive gift for at blive forsørget. Det nordiske velfærdssystem har derfor gjort det muligt for kvinder at være erhvervsaktive og gøre sig økonomisk uafhængige, samtidig med, at børnepasningsmulighederne blev flere. Ægteskabet var derfor ikke en nødvendighed for økonomisk sikring. En forklaring på den stigende tendens til at få børn uden formelle rammer om familien er på denne måde den rolle, den danske stat har haft i forhold til definitionen af ægteskabet. En anden forklaring lyder således: "en annan följd av att kvinnornas försörjning inte enbart har varit beroende av familjen, har varit att familjen sedan sent 1960-tal har splittrats och blivit instabil, vilket åter har ökat krav till offentlig stöd till kvinnor och barn" (Pylkkänen, 2000; 232).

At familien ikke havde ansvaret for kvindernes forsørgelse fremhæves her som årsag til, at familien kan opfattes som ustabil fra slutningen af 1960erne: der opstår på denne måde en større frihed til at indgå i forhold og bryde ud af dem, idet økonomiske faktorer spiller en mindre væsentlig rolle. Samtidig forklarer Pylkkänen, at den nordiske ægteskabsmodel, som den blev uformet efter 1929, i højere grad ligestiller kønnene, end det er tilfældet i de øvrige Europæiske landes lovgivninger. Udviklingen har på denne måde gået i retning af, at statens rolle i forhold til familien i Norden har været betydelig, idet den har overtaget

Fra moderne til senmoderne familie

kvinden tidligere ansvarsområder i familien (Pylkkänen, 2000; 231 ff). Staten har således spillet en væsentlig rolle i udformningen af de familiemæssige rammer og betingelser, især med henblik på muligheder for splittelse af familien – og muligheder for at danne ”ukonventionelle” familieformer.

Den stigende tilbøjelighed til at vælge det papirløse forhold som ramme om familien kan muligvis have resulteret i, at mange af disse familier opløses. Det tyder nemlig på, at parforholdet opfattes som mindre varigt – eller måske gældende – end ægteskabet. Samlevende går hyppigere fra hinanden end ægtepar, hvilket vidner om, at ægteskabet alligevel ses som en ”bindende” institution. Christoffersen beskriver, hvordan det den gennemsnitlige samlivstid for papirløse forhold i fra 1985 – 1991 var omkring 5-6 år, hvor samlivstiden i ægteskabet var ca. 23 – 25 år i gennemsnit (Christoffersen, 2004; 46)¹². Det papirløse forhold er på denne måde et mere flygtigt forhold, som ikke har den samme holdbarhed som ægteskabet. Det tyder derfor på, at selvom ægteskabet har mistet betydning, er det stadig en solid ramme om familien i højere grad end det papirløse forhold. Mange vælger dog også det papirløse forhold som en ”mellemstation” og gifter sig efter, at første barn er født (ibid; 44 ff). Hvor det er op imod halvdelen af alle børn, der fødes udenfor ægteskabet, er det kun omkring hver fjerde par, der lever sammen papirløst, hvilket også kan vidne om, at man vælger ægteskabet senere – mange papirløse forhold fører til, at man vælger at blive gift. Her kan igen fremhæves den ændrede norm og tradition som årsag: familiedannelse er ikke afhængig af formelle rammer, men i mange situationer er det retsmæssigt en fordel for parterne at være ”lovformeligt gift”, hvilket jeg vil beskrive nedenfor.

¹² Baseret på interviewundersøgelser af den voksne befolkning i årene 1985 - 1991

Fra moderne til senmoderne familie

Ret og arv: ægteskabets fordele i forhold til det papirløse forhold

Der er ingen tvivl om, at der i det danske samfund er sket en ændring af opfattelsen af ægteskabet efter 1970'erne, og i det senmoderne samfund vedbliver det papirløse forhold at være en hyppig ramme om familien. Dette til trods for, at ægteskabet stadig er det mest sikre, når det drejer sig om parternes retsmæssige stilling, især i arvespørgsmål. Par, der ikke har sikret hinanden enten gennem ægteskab eller på anden vis, har ikke ret til at arve hinanden, hvilket også er gældende, selvom parterne har børn og ejer hus mm. i fællesskab. Det papirløse forhold skaber derfor en vis usikkerhed i familien. Først i 2007 blev der i Danmark vedtaget en arvelov, som havde til hensigt at tage hensyn til de "nye" familieformer med sammenbragte børn, papirløse forhold osv. Loven har reelt ikke ændret sig siden 1963, selvom ændringerne i den måde, hvorpå familierne arrangerer sig, har gennemgået store forandringer siden. Ifølge den nye lov får samlevende bedre muligheder for at tilgodese hinanden gennem testamente, men de rettigheder, som ægtepar har, opnås ikke. Justitsministeriet forklarer det på følgende måde i pjecen "Den nye arvelov" fra 2007: "For at arve efter et udvidet samlevertestamente skal parret på tidspunktet for oprettelsen af testamentet opfylde betingelserne for at indgå ægteskab med hinanden. Der er desuden kun arveret efter et udvidet samlevertestamente, hvis parret på tidspunktet for den førstafdøde samlevers død bor sammen på fælles bopæl i et ægteskabslignende forhold og enten har gjort det i de sidste 2 år forud for dødsfaldet eller venter, har eller har haft barn sammen" (Justitsministeriet, 2007)¹³. I spørgsmålet om samlevendes ret til at arve hinanden, bliver ægteskabet en central målestok for, om parret opfylder de givne kriterier. Ægteskabet er på denne måde en referenceramme for, om forholdet er "rigtigt". Familien er på denne måde også lovgivningsmæssigt mest legal, hvis dens ramme er ægteskabet. Årsagen til, at de ændrede samlivsformer ikke "anerkendes" på lige fod med ægteskabet, er ifølge en udvalgsbetænkning vedrørende den nye arvelov, at: "de ændrede samfundsforhold

¹³ http://www.justitsministeriet.dk/fileadmin/downloads/Pjece_A4_ny_arvelov_dec_2007.pdf

Fra moderne til senmoderne familie

og familiemønstre siden vedtagelsen af den gældende arvelov fra 1963 nødvendiggør overvejelser om, hvordan man kan forbedre den arveretlige stilling for ugifte samlevende gennem indførelse af regler om legal arveret.(...) Udvalget anfører, at ugifte samlevende udgør en uensartet gruppe, hvoraf en del bevidst har valgt ikke at gifte sig, netop fordi de ikke ønsker ægteskabets retsvirkninger, herunder ægteskabets arveretlige virkninger” (Justitsministeriet, 2006, bemærkninger til lovforslaget; 69)¹⁴.

Det er altså Justitsministeriets vurdering, at mange af de par, der lever sammen og danner familier udenfor ægteskabet, ikke ønsker de retsvirkninger, ægteskabet medfører. Der er altså for mange tale om et bevidst fravalg. Samtidig erkendes det i samme udvalgsbetænkning, at: ”Der er et stigende antal familiedannelser, hvor et samlevende par får børn og forbliver ugifte. For denne gruppe af samlevende (dvs. samlevende med fællesbørn) synes der at være så stærke bindinger, at der, på trods af at samlivet ikke medfører en retlig forsørgelsespligt, ofte vil bestå et så tæt økonomisk forhold mellem de samlevende, at der reelt vil være tale om, at parterne forsørger hinanden og fællesbarnet/børnene. For denne gruppe er det efter udvalgets opfattelse derfor formentlig berettiget at gå ud fra, at en vis legal arveret, hvormed den efterladte kan sikres et økonomisk sikkerhedsnet i de tilfælde, hvor de samlevende ikke har fået oprettet testamente, vil være i overensstemmelse med ønsket hos hovedparten af gruppen” (ibid; 69). De par, der lever sammen i ægteskabslignende forhold får altså mulighed for at sikre hinanden og familien, men det er tydeligt i formuleringen, at den ægteskabelige familie har forrang. Umiddelbart kan det virke som en naturlig beslutning, at ægteskabet stadig er den ”gyldige” familief orm; det er ganske enkelt lettere at definere menneskers tilhørsforhold, hvis de har papirer på hinanden. Til trods for, at homoseksuelle siden 1989 har kunnet indgå i registreret partnerskab med hinanden, men denne lov ligestiller ikke de homoseksuelle par med heteroseksuelle. Denne problemstilling behandledes i Folketinget i 2007 med ” Forslag til folketingsbeslutning om at indføre en ægteskabslovgivning, som ligestiller homoseksuelle med heteroseksuelle”¹⁵, som blev fremsat af det radikale venstre. Her hedder det bl.a.: ”Hvis man sammenligner loven

¹⁴ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=88202>

¹⁵ http://www.folketinget.dk/Samling/20061/afstemningsforslag/B76/som_fremsat.htm

Fra moderne til senmoderne familie

om registreret partnerskab med ægteskabslovgivningen, er der en række rettigheder, som registrerede partnere ikke opnår sammenlignet med ægtefolk. I praksis betyder det, at registrerede partnerskaber ikke kan indgås i en kirke. Ligeledes gælder andre statsborger- og opholdskrav, såfremt den ene partner ikke er dansk. Endelig kan registrerede partnere ikke adoptere børn sammen, og der er andre regler for forældremyndighed, end der er ved indgåelse af ægteskab¹⁶. Dette betyder, at homoseksuelle retsmæssigt er dårligere stillet end heteroseksuelle, når det drejer sig om familiedannelse – ægteskabet har i lovgivningen forrang. Den manglende ligestilling tyder på, at ægteskabet stadig opfattes som den egentlige rigtige ramme om familien. Forslaget blev ikke vedtaget.

Ægteskabet som grundlag for den "rigtige" familie

Det kan på mange måder virke paradoksalt, at der på den ene side tages højde for, at familieformerne har ændret sig, og at de på den anden side ikke "ligestilles" med ægteskabet. En forklaring herpå kan være det ideal, ægteskabet repræsenterer. Der kan være tale om en forankring i fortiden, som ikke let lader sig ændre til trods for, at familien ikke længere er uløseligt forbundet med det at være gift (Kofoed, 2007; 169 ff). Det forklares bl.a. med følgende: "En del mener, at de først er en rigtig familie, når de er blevet viet i en kirke og har holdt et stort og flot bryllup. Tidligere var vielsen og bryllupper en forudsætning for, at man overhovedet kunne påbegynde familielivet, men sådan har det ikke været i de sidste 30 – 40 år" (ibid, 2007; 145). Ægteskabsritualet er på denne måde ofte forbundet med det at være familie – også selvom familiens rammer er blevet "udvidet". Traditionen har således stadig betydning, idet nye traditioner knytter sig til fortidens ritualer og normer, og derved er det besværligt at skabe en ændring i opfattelsen af ægteskabet som familiens rigtige fundament. Der er dog sket den væsentlige forandring, at ægteskabet ikke nødvendigvis kommer før familiedannelse. Det at danne par og få børn afhænger ikke af vielsesritualet, men alligevel er vielsesritualet stadig forbundet med det

¹⁶ ibid

Fra moderne til senmoderne familie

traditionelle, romantiske og ikke mindst med forestillingen om et familieideal, som ofte ikke er en realitet i det senmoderne samfund.

Ægteskabsinstitutionen som ideal kan samtidig være baseret på ønsket om at skabe *kontinuitet* i en tid, hvor familiebåndene løsnes og familien som institution har mistet autoritet (ibid; 169). Selvom denne udvikling har rod i moderniteten, er det muligvis først i det senmoderne samfund, den rigtigt bliver en realitet: jeg har tidligere beskrevet, hvordan familieforhold allerede i 1960erne begyndte lovmæssigt at blive anerkendt uden ægteskabet som den definerende faktor, men den officielle anerkendelse af det papirløse forhold med den faldende vielsesprocent som resultat har ikke bevirket, at ægteskabet som institution har mistet dets "åndelige" værdi. Det er stadig et bevis på, at "vi hører sammen", som det papirløse forhold ikke kan skabe, og lovgivningsmæssigt har ægteskabet stadig den funktion, det i bund og grund altid har haft - med småjusteringer foretaget efter behov undervejs.

Det er muligvis også derfor, kernefamilien stadig i senmoderniteten er idealet, selvom den ofte splittes eller "videreføres" i nye familieforhold, hvilket jeg vil undersøge efterfølgende.

Kernefamilieidealet i senmoderniteten

Der er tilsyneladende langt fra ideal til virkelighed i det senmoderne samfund. Selvom mennesker stadig forsøger at arrangere sig i kernefamilielignende forhold, er familien som en bestandig institution under forandring – og har været det længe. En af de faktorer, der præger familieinstitutionens forandring, er skilsmisseprocenten, som generelt har været stigende siden begyndelsen af 1900-tallet, og især fra slutningen af 1960erne og frem sker der en markant stigning. Nedenstående figur 8 viser denne udvikling.

Fra moderne til senmoderne familie

Figur 8

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 7, tabel 8)

I 2002 blev 1,4 pct. af 100 bestående ægteskaber opløst, hvilket måske ikke lyder af meget, men i sammenligning med, hvor mange ægteskaber, der blev opløst 100 år tidligere, er der dog tale om en iøjnefaldende forandring, idet der er tale

Idealfamilie, 2007

Kilde: www.nordicphotos.com

om blot 0,1 pct. omkring 1903 (Christoffersen,

2004; 101). Kernefamilien, eller den

”ægteskabelige” familie, opløses på denne

måde oftere, og tendensen er stigende. Alligevel

er familiefORMEN idealet og det, man forsøger at

efterligne, også når det reelt ikke er muligt.

Denne opfattelse findes hos Smart og Neal

(Smart og Neal, 1999), som netop undersøger

familieforhold i senmoderniteten ud fra

skilsmisefamiliers hverdag. Smart og Neal

ønsker en omdefinering af familiebegrebet –

ordet familie er forbundet med for mange

forestillinger og forudbestemte associationer,

som er svære at se bort fra. Familie er ifølge Smart og Neal i dag noget helt an-

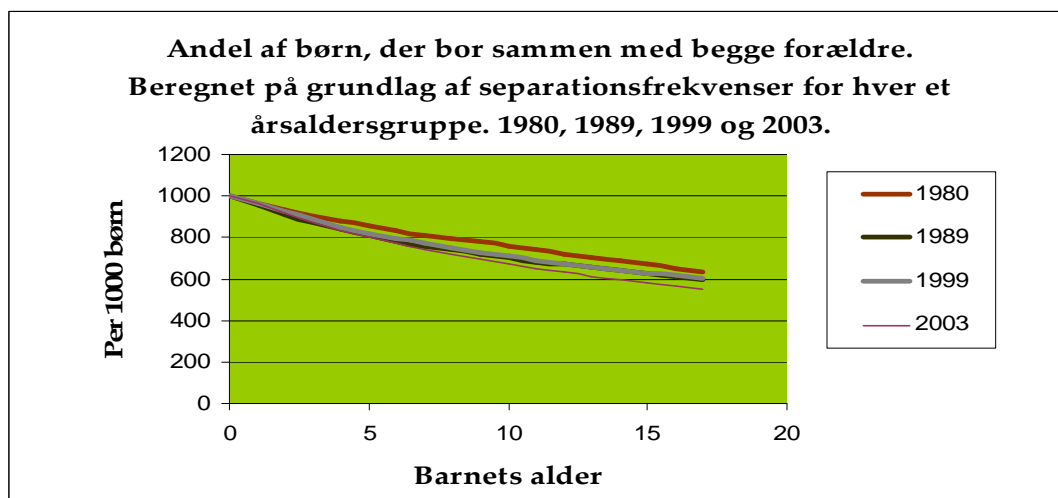
Fra moderne til senmoderne familie

det, end ordet egentlig dækker over i de flestes bevidsthed. Kernefamilien som begreb har ligeledes ændret sig; hvor kernefamilien før var forbundet med kontinuitet i ægteskabet – altså ligesom Goodes ægteskabelige familie – strækker kernefamilien sig nu mellem flere husholdninger. Kernefamilien repræsenterer den "gamle" familiemoral, og Smart og Neal mener, at mange par også efter en skilsmisse har svært ved at give slip på opfattelsen af, at kernefamilien er den rette familieform. Derfor forsøger mange at holde fast i idealet eller skabe en ny kernefamilie i deres nye forhold (Smart og Neal, 1999; 71 – 72). Problemet med denne "idealdyrkelse" er bl.a., at kernefamilien mange gange ikke *kan* genskabes; der er så at sige pludselig et overskud af forældre i de sammenbragte familier, og tanken om én far, én mor og deres fælles børn må opgives - altså er kernen i familien opløst.

Idealet om kernefamilien lider endvidere under det faktum, at mange børn, som følge af forældrenes separation, ikke bor sammen med begge forældre. Ud fra separationsfrekvenser kan det udregnes, hvor mange børn, der formodes at bo kun med den ene af sine biologiske forældre. Alt efter, hvilken årgang, der vurderes, vil tallet variere. Figur 9 viser den beregnede sandsynlighed for andelen af børn, der bor sammen med begge forældre i forskellige aldersgrupper. Ud fra beregningerne af separationsfrekvensen i 2003 kan man se, at omkring 551 ud af 1000 børn som syttenårige kan forvente at bo sammen med begge sine biologiske forældre.

Fra moderne til senmoderne familie

Figur 9

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 7, tabel 9)

Alt efter årgang vil billedet af, hvor mange børn, der reelt bor sammen med forældrene, variere, og årgange med en høj separationsfrekvens vil give et mere "dystert" billede end årgange, hvor separationsfrekvensen er lav. Alligevel viser figuren, at ud af 1000 børn i en årgang er det op mod 36 %, der ikke vil bo sammen med begge forældre som syttenårige(1980-beregningen). Ifølge 2003-beregningen er det gældende for ca. 44 % af årgangen. Christoffersen mener, at man med denne form for udregning viser en mere negativ tendens, end hvad der egentlig er sandheden; eksempelvis er dødsfald ikke medregnet (Christoffersen, 110 ff.). Der er derfor en usikkerhed i de statistiske udregninger. Det betyder dog ikke, at der ikke findes en høj grad af familieopløsning, i hvert fald i forhold til tidligere, som både figur 8 og 9 viser.

Ifølge Ole Thyssen er der flere grunde til, at kernefamilien trods alt stadig er idealet i senmoderniteten – eller postmoderniteten: "I hvert fald er det normalt, at familien, i form af parforholdet, bryder sammen, så resultatet er kædedansen fra det ene forhold til det næste - med mindre parterne enten gør sig immune for svigt, altså tolerante, eller insisterer på at deres forhold skal bære igennem uanset hvad. Men i begge tilfælde rejser det spørgsmål: hvorfor overhovedet indgå et sådant forhold? Og svaret er måske det paradoksale, at det trods alt er

Fra moderne til senmoderne familie

tryggere at være utryg sammen" (Thyssen, 2003; 23). Her beskrives familien som noget særdeles sårbart og foranderligt, som ofte bryder sammen. Faktisk er det ifølge Thyssen normalt, at parforholdet ikke er holdbart, og "overlever" det, er det mere på trods af nogle forskellige faktorer end på grund af det familiære forhold. Han stiller derfor spørgsmålet: hvorfor indgå i parforholdet – hvorfor danne familie? Det medfører jo bare konflikt og problemer for de fleste. Thyssen svarer selv på sit spørgsmål med formodningen om, at det er en form for tryghed, der søges, når man danner familie. Jeg mener, at denne opfattelse harmonerer med den anskuelse, at kernefamilien er en idealisering af fortiden – af traditioner og normer, som egentlig har mistet deres betydning. Det giver en tryghed at fastholde disse, for deres rammer og betingelser er velkendte. Kernefamilien – eller den moderne familie – forsøges efterlevet med det formål at genskabe den tilstand, der er forbundet med denne: en genkendelighed i hverdagen, faste rutiner og mønstre etc. Thyssen forklarer, at i den postmoderne familie vil fastholdelse af bestemte mønstre have en form for modsat effekt: "Mens den moderne familie sikrede sin stabilitet med hierarki og kønsroller, har den postmoderne familie ikke problematisk adgang til disse redskaber. Bruges de, skaber de ikke harmoni, men konflikt" (ibid; 22). Hierarki og kønsroller er ikke længere det stabiliserende element i familien ifølge Thyssen, og familien mister således struktur. Kernefamilien som ideal i senmoderniteten betyder på denne måde mere en idyllisering af det, mange anser for tradition, idet kernefamiliens egentlige form ikke er det ønskede. Far, mor og børn – tanken er muligvis en tryk forestilling, men den kan ikke længere fungere på de præmisser, der skabte kernefamilien. Det er i hvert fald det indtryk, Thyssen giver, og hos Lützen findes en lignende opfattelse: "Det er dog interessant, at den moderne kernefamilie, som først fremstilles som et begrædeligt vrængbillede af en rigtig familie, efterhånden indtager funktionen som den ideelle familie. Hvad der i det 21. århundrede nostalgiseres, er ikke blot den udvidede familie fra *de gode, gamle dage*, men også den ideelle kernefamili-

Fra moderne til senmoderne familie

lie fra 1950'erne med en mandlig, udearbejdende forsørger, en hjemmegående husmor og et par søde børn af hver sit køn(...)" (Lützen, 2007; 28).

Både Lützen og Thyssen giver et bud på, hvorfor der findes denne idealisering af kernefamilien i senmoderniteten, selvom mange må opgive drømmen om den rigtige familie – og selvom drømmen ikke kan realiseres i nutidens samfund. Idealiseringsen skaber ikke kun problemer for de par, der forsøger at opfylde idealet, men "fejler", som det er beskrevet hos Smart og Neale, men idylliseringen af fortiden, både med hensyn til ægteskab og kernefamilie, kan ligeledes have konsekvenser for de "alternative" familieformer, som fylder mere og mere i senmoderniteten. Denne problemstilling vil jeg forsøge at belyse efterfølgende.

Idealets konsekvenser for familiedannelse og opfattelsen af "alternative" familieformer

Med idealiseringen af kernefamilien og ægteskabet i dag følger også officielt og lovgivningsmæssigt en problematisering af familieforholdene for de familietyper, der ikke opfylder idealet. Det er i hvert fald resultatet af en interviewundersøgelse, hvor homoseksuelle par er blevet adspurgt om deres familiekonstruktioner (Mosegaard, 2007; 92). Her viser det sig, at mange homoseksuelle mænd benytter kernefamilien som referenceramme for deres egen definition af en rigtig familie. På denne måde er moderen stadig det centrale i forhold til børnene, idet moderskabet ofte forbindes med omsorg, nærhed og det hjemlige, som barnet behøver. Homoseksuelle mænd med børn fungerer oftest som en slags weekend-forældre, idet barnet eller bør-

Alternativ kernefamilie, 2007

Kilde:
www.nordicphotos.com

Fra moderne til senmoderne familie

nene oftest bor hos moderen, ligesom det er tilfældet for størstedelen af de danske husstande, hvor forældrene lever hver for sig. Undersøgelsen viser, at mange homoseksuelle mænd oplever, når de får børn, at de påtager sig den traditionelle manderolle i forhold til børnene, således at de opfatter sig selv som den, der tager sig af leg, udendørsaktiviteter mm. På denne måde spiller de traditionelle kønsopfattelser en væsentlig rolle også i homoseksuelle familier (ibid, 102). Problemet for de homoseksuelle mænd opstår oftest i forbindelse med selve reproduktionen – de biologiske faktorer har selvfølgelig en begrænsende effekt for ønsket om at få børn. Den manglende lovmæssige anerkendelse af de homoseksuelle familier – eksempelvis er det ikke lovligt for homoseksuelle at adoptere – medfører, at homoseksuelle må finde alternative måder, hvorpå de kan blive forældre. Den hyppigste måde er at få børn sammen med lesbiske par, som ligeledes ønsker at danne familie, hvilket igen skaber en alternativ familieform med "mange" forældre – altså en form for "selvvalgt" sammenbragt familie. Alligevel er det kernefamilien, man også her i høj grad forsøger at efterligne (ibid.; 92). Også for den familietype, der kan kaldes eneforsørgerfamilien, har kernefamilien som ideal stor betydning. En undersøgelse af "enemor" – familien (Bak, 1997) viser en lignende problematisering i forhold til, hvad der opfattes som idealet og hvad der for mange er virkelighed. Kernefamilieidealet er medvirkende til, at enemor – familier bliver betragtet som en familietype, der ikke kan opfylde de gængse normer for, hvad der er rigtig familielykke. Ifølge Bak er der generelt en tendens til at fremstille enemor – familien på en negativ måde, således at de kvinder, der frivilligt eller ufrivilligt blive enlige mødre, enten ses som "onde" eller "ofre" (ibid; 20). Denne opfattelse af enemor-familier er defineret ud fra de mangler, familieformen har, altså om kvinden frivilligt har valgt enemor-rolle, om hun er enke og derved "uskyldig" i sin situation, om hun kan forsørge sig selv, etc. Altså kommer problematikken i høj grad til at omhandle kvindens for-

Fra moderne til senmoderne familie

hold til manden – altså i hvor høj grad, familieformen adskiller sig fra kernefamilien. Bak mener, at der findes en form for "hierarki", når det drejer sig om enlige mødres sociale status, og som afhænger af, i hvor høj grad kvinden altså selv fravælger kernefamilien og ægteskabet. Dette hierarki er muligvis ikke dominerende i de nordiske lande på samme måde som i eksempelvis England og USA, men det findes alligevel i form af en rangordning, der drejer sig om evnen til selvforsørgelse (ibid; 21). Kernefamilieidealet indeholder netop forholdet mellem kønnene, som er blevet ensbetydende med en rigtig familie. I enemor-familier er der derfor en mangel, faderens rolle, som gør familien "ufuldstændig". Kernefamilien har i høj grad historisk været en patriarkalsk familie, som altså nu bliver erstattet af andre familietyper, som i høj grad adskiller sig fra det mandsdominerede verdensbillede. Enemor-familier bliver på denne måde genstand for opfattelsen af familiens sammenbrud, ligesom Lützen pointerede: ved at fastholde det "forkerte" familie-billede skabes en problematisering af familiens forandring. Lützen mener desuden, at de fleste folketingsmedlemmer i dag "bærer 1950ernes familieform i deres hjerter", hvilket betyder, at alle andre familieformer bliver anset for "ikke-familie" (Lützen, 2000; 10). Således findes der tilsyneladende en problemfyldt familieforståelse i senmoder- niteten, som i høj grad knytter sig til synet på og ændringen af kønnenes roller til hinanden og familien. Denne problemstilling vil jeg vurdere nedenfor.

Farvel, husmor! Kønnenes nye roller i familien

Hvor der i det senmoderne samfund findes en idealisering af kernefamilien, gør dette sig næppe gældende for husmoderen; det er i hvert fald ikke længere enhver kvindens mål med livet at passe hus, mand og børn. Kernefamilien findes stadig, og der er ingen tvivl om, at far, mor og børn er den mest hyppige familieform jf. figur 9. Selvom mange alternative familieformer bliver mere og mere

Fra moderne til senmoderne familie

almindelige, er det stadig over halvdelen af alle børn, der kan forvente at bo sammen med begge forældre hele barndommen. Alligevel har kernefamilien ændret indhold. Hvor rammen så at sige er den samme, fungerer den på andre præmisser end tidligere, og disse præmisser hænger som forklaret sammen med de ændrede kønsrollemønstre.

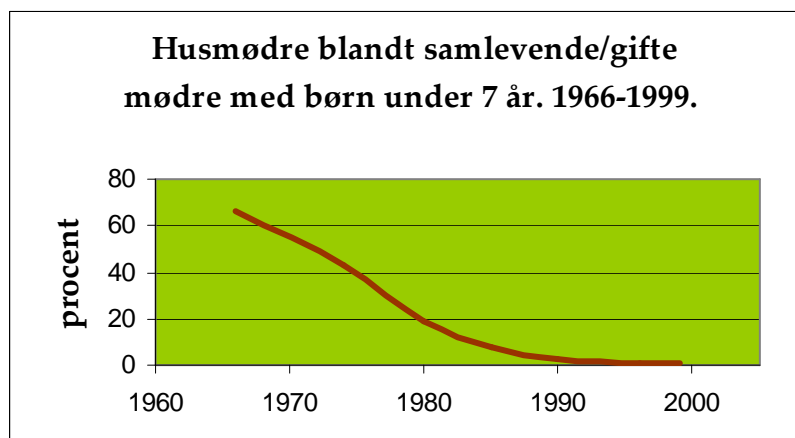
Tidligere har jeg beskrevet, hvordan kvindernes erhvervsaktivitet i høj grad har været stigende siden 1960erne jf. figur 4. Denne udvikling har haft stor betydning for familien, idet husmoderen er forsvundet fra de fleste danske hjem, således at den "trykke base" for børnene er erstattet af vuggestuer, børnehaver og fritidshjem. Shorter fremhæver denne udvikling som en indikator for, at den moderne familie nærmer sig en "postmoderne" tilstand: "For det andet bliver kvinderne mere økonomisk uafhængige, og har råd til at trække sig ud af uønskede forbindelser(...)Og udearbejdende kvinder har i kraft af deres evne til at tilføre familie-kredsen ressourcer betydelig større indflydelse - og en større fornemmelse af personlig autonomi - end hjemmearbejdende kvinder" (Shorter, 1979; 301). Shorter tillægger således den økonomiske uafhængighed, kvinden opnår som følge af sit erhvervsarbejde, stor betydning i forhold til kernefamiliens udvikling - og opbrud, som han mener, vil være resultatet, når den moderne familie afløses af den postmoderne familie (ibid, 299 ff.). Kvindens frihed gør det muligt at gøre op med forhold og ægteskaber, hvori hun ikke føler sig tilfredsstillet. Et problem i kernefamilien er ifølge Shorter blevet, at hvor familieformen tidligere var baseret på moderens kærlighed til barnet, er "platformen" i en senmoderne familieform det erotiske forhold mellem mand og kvinde. Den seksuelle tiltrækning er imidlertid ustabil - og derfor opløses familien lettere, især fordi økonomisk afhængighed ikke længere er en stabiliserende faktor. Kvindens erhvervsaktivitet er derfor "skyld" i, at kernefamilien lettere opløses; Shorter anser dog ikke udviklingen for at være af negativ karakter, mere uundgåelig, og samtidig mener han, at udviklingen er mere kompliceret, end at den kan forklares så enkelt. Alligevel har han en formodning om, at kønnenes

Fra moderne til senmoderne familie

indbyrdes forhold – og kvindefrigørelsen som udløsende faktor – har stor betydning for den postmoderne families udvikling (ibid, 302 -303).

Det er tydeligt, at der er sket en hel del med husmoderen, som også Shorter beskriver. Faktisk er hun i Danmark næsten forsvundet, hvilket figur 10 viser.

Figur 10

Kilde: Socialforskningsinstituttet (Bilag, s. 8, tabel 10)

I 1966 var 66 % af de samlevende/gifte kvinder med små børn husmødre – i 1999 drejer det sig kun om 1 %. På denne måde er kvindens rolle i høj grad ændret fra at være hjemmegående til at være udearbejdende. Shorter forklarer som beskrevet udviklingen som kvindens "kamp" for uafhængighed.

Therborn anser kvindens frigørelse som en kamp mod den patriarkalske familief orm, som globalt har været dominerende. I de vestlige lande er der politisk forsøgt tiltag, der skulle gøre det muligt for kvinderne at opnå lige rettigheder med mænd også i familien. Det var især FN, der bl.a. med Konvention om afskaffelse af alle former af diskrimination mod kvinder (1979), gik forrest for at styrke kvindens rettigheder i forhold til manden (Therborn, 2004; 102 ff.). Især i de vesteuropæiske lande har denne udvikling betydet, at den patriarkalske familief orm er blevet svagere. Therborn peger bl.a. på den udvikling, der viser, at flere unge kvinder end mænd får en videregående uddannelse, en tendens, der især

Fra moderne til senmoderne familie

er dominerende i vesteuropæiske lande. For familien betyder det, at kvinder ikke kun i form af deres uddannelse får mulighed for at være mere velbetalte end mænd, men også bliver mere oplyste, selvstændige og økonomisk uafhængige, således at de ikke er bundet til ægtefællen på grund af ydre faktorer (ibid; 128 ff.) "Kvindefrigørelsen" handler på denne måde om at skabe forhold, der gør det muligt for kvinder at gøre op med det gamle patriarkalske verdensbillede, som har præget familieforholdene. Husmoderen bliver således en veluddannet kvinde, der har sine egne penge og sin egen identitet og status gennem sit arbejde, og de traditionelle kønsroller ophæves.

Thyssen mener ligefrem, at det "gamle" indhold, de traditionelle kønsrollemønstre, kan skabe konflikt i stedet for stabilitet (Thyssen, 2003; 22). Husmoderen som stabiliserende faktor, kernen i familien osv. er derfor erstattet af et spørgsmål om, hvad der kan holde sammen på "tropperne". Kvindernes erhvervsaktivitet og ligestilling med manden er på denne måde i høj grad medvirkende til, at familien i senmoderniteten har udviklet sig til at være en mere ustabil institution i Danmark, idet husmoderen næsten er forsvundet.

Ligestilling i familien, i samfundet og på arbejdsmarkedet

Selvom jeg allerede har været inde på ligestillingen i familien, vil jeg lige blive ved at dvæle lidt ved emnet, både fordi, jeg mener, det er væsentlig i forhold til en beskrivelse af den senmoderne familie, og fordi ligestillingen umiddelbart spiller en ret stor rolle i forhold til familieudviklingen – og hvordan, familie skal opfattes og defineres. Jeg vil ikke komme ind på en diskussion af, hvorvidt der reelt er ligestilling i de danske hjem, men jeg vil forsøge at skitsere nogle af de betingelser, der findes i samfundet og på arbejdsmarkedet for, at ligestillingen realiseres – eller ikke realiseres.

Fra moderne til senmoderne familie

I det danske samfund er kvinderne lovmæssigt ligestillet mænd. Alligevel mener mange, at ligestillingen halter bagefter, og den gør det ofte i forbindelse med familieforhold. Eksempelvis er det stadig kvinden, der oftest tager orlov og barselsorlov for at være hos børnene eller går på deltid for det samme, og økonomisk opnår kvinden ikke de samme fordele som mændene med hensyn til pensionsopsparing etc. (Svanholt, 1996; 55). Denne ulighed skyldes også, at flere kvinder end mænd arbejder deltid, et problem, der er generelt i EU: her arbejdede 32,2 % af kvinderne deltid, mens det hos mændene kun var 7,4 %.¹⁷ I Danmark findes en lignende tendens til, at kvinderne arbejder kortere tid end mændene. Hvor 33 % af beskæftigede kvinder arbejdede mellem 25 og 35 timer om ugen i 1999, var det samme gældende for kun 3 % af mændene. Den gennemsnitlige arbejdstid for kvinder var samme år 35 timer, hvor den var 42 timer for mændene (Christoffersen, 2004; 136 – 137). Denne fordeling af arbejdstiden er selvfølgelig med til at skabe en økonomisk ulighed mellem kønnene, men ifølge Christoffersen foretrækker mange børnefamilier faktisk denne ulighed. Gennem en interview-undersøgelse har han fundet frem til, at ca. en tredjedel af børnefamilierne foretrækker, at moderen arbejdede deltid, mens faderen arbejdede fuldtid. Alligevel mener Europaparlamentet, at den ulige fordeling i forhold til deltidsarbejde er betænkelig på grund af de økonomiske faktorer, der betyder, at kvinder i gennemsnit i EU tjener 15 % mindre end mænd¹⁸. Der findes derfor en konflikt imellem, hvad familierne ønsker, og hvad der ønskes for familierne. Problemet er, at selvom ligestilling er målet, prioriteres nogle andre og for familierne måske mere væsentlige hensyn end hensynet til ligeløn, lige pension osv., og som det er svært at erstatte med karrieretilbud og økonomiske gevinster. Hensynet til familien virker derfor til at være prioriteret i høj grad også i senmoderniteten, selvom familiernes behov måske ikke altid kan realiseres, idet det

¹⁷ http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/014-10688-267-09-39-902-20070925IPR10685-24-09-2007-2007-false/default_da.htm, d. 10.3.08

¹⁸ ibid

Fra moderne til senmoderne familie

stadig er størstedelen af forældrepar, der begge har fuldtidsarbejde (ibid; 137). Lønforskelle mellem kønnene skal dog ikke kun findes i fordeling af arbejdstimer. Der findes også en forskel på de erhverv, kvinder og mænd varetager: " Det, at kvinder og mænd ikke er ligeligt fordelt på sektorer/brancher og arbejdsfunktioner, medvirker altså til, at der er forskel på kvinders og mænds gennemsnitsløn. Også forskelle i uddannelse og erhvervs erfaring bidrager til forklaringen, men dog i mindre grad, efterhånden som kvinderne nærmer sig mændenes uddannelses- og erhvervs erfaringsniveau. Af andre variable, der bidrager til at forklare løngabet, kan nævnes deltidsarbejde og dét tidligere at have været på børneoplysningsorlov" (Deding og Wong, 2004; 21). Det er således en kombination af faktorer, der er medvirkende til den ulige løn, og barsels – og forældreorlov er ifølge Deding og Wong også årsag til den økonomiske ulighed. Der er dog også en del af den ulige løn, som ikke kan forklares ud fra de nævnte faktorer, men disse er svære at definere, idet de kan afhænge af individuelle egenskaber som forhandlingsevne, motivation etc. (ibid; 16). Samtidig viste Christoffersens undersøgelse, at mange familier har behov for og et ønske om, at kvinden arbejder på nedsat tid eller tager orlov for at passe børnene. At det er kvinden, familierne vælger til denne "husmoderlige" rolle kan selvfølgelig hænge sammen med den traditionelle opfattelse af moderskabet og kønsrollemønstrene, men det kan også være et bevidst valg ud fra nogle økonomiske faktorer: hvis manden har den højeste indkomst, vil det være fordelagtigt, hvis han fortsatte som "hovedforsørgeren" (Christoffersen, 2004; 138). Om der findes en reel ligestilling mellem kønnene også i familien kan på denne måde diskuteres, idet der stadig findes de nævnte forskelle. Samtidig må det siges, at især mandens rolle i familien har ændret sig: selvom han stadig arbejder mere etc. er der sket en tilnærmelsesvis ligestilling i forhold til børnene, hvilket jeg vil beskrive efterfølgende.

Fra moderne til senmoderne familie

Patriark eller matriark?

Igennem specialet har jeg haft en ret ensidig fokusering på kvindens rolle i forhold til familien. Det vil jeg her forsøge at råde bod på ved at vurdere den rolle, manden har fået i familien i senmoderniteten. Det er let at sige, at far tidligere

Far rydder op, 2007

Kilde: www.nordicphotos.com

var ikke-tilstedeværende, og mor stod for alt det hjemlige og børnene. Jeg er sikker på, at der også var mange nærværende fædre dengang i 1950'erne, men samtidig var det moderen, der oftest gik hjemme og derfor var mest tilstede. I det senmoderne samfunds familie er far i højere grad vendt hjem – han er der i hvert fald ofte ligeså meget som moderen, idet begge forældre er udearbejdende. Desuden har han fået en anden rolle i forhold til børnene, hvor han er blevet en omsorgsperson på lige fod med

moderen. Faderskabet er i senmoderniteten (næsten) ligeså vigtigt som moderskabet. Eller er det? Som vist ovenfor er det oftest moderen, der har indrettet sin arbejdstid og barselsorlov på en måde, der giver hende meget tid sammen med børnene. Jeg vil ikke her diskutere fædres del i barselsorlov etc., selvom det er et varmt politisk emne, når det drejer sig om ligestilling i familierne og mellem kønnene. I stedet vil jeg forsøge at give vurdering af, hvad familieudviklingen og ikke mindst de lovmæssige rammer omkring familien har betydet for faderens rolle.

Faderen som familiens overhoved er på vej væk i de senmoderne familieformer. Hans magt i familien har bygget på hans rolle som økonomisk forsørger af familien og den viden, han havde om "verden udenfor familien", som resten af familiemedlemmerne ofte var afskåret fra (Lund, 2002; 210). Den nye rolle, faderen

Fra moderne til senmoderne familie

har fået, kan være skabt af den demokratisering, der er sket af samfundet og altså også i familien. Lund beskriver familien som "samfundet i mikroudgave", altså den "gode" familie", og autoritet og demokrati virker som modsætninger i familien som i samfundet: den autoritære "diktator" er skiftet ud med individernes ret til selvbestemmelse – det er så at sige ikke "in" at tolke tilværelsen for andre, heller ikke for børnene. Her tales altså om forældrene som autoritetsfigurer generelt, for moderen kan ligeså godt være den autoritære i familien. Samtidig er der tale om et opgør med "pater familias"- tanken, altså en familietype, der er styret af et enkelt overhoved (ibid; 215 ff.). Lund mener, at den manglende autoritet i familien er problematisk, idet samfundet får til opgave at optræde som autoritet overfor de opvoksende børn, en opgave, som kun kan – og burde – varetages i familien. Autoriteten som den stabilitet, den også repræsenterede, efterlader en mangel i familien og i samfundet: "Den borgerlige familiefars funktion var at være familiens økonomiske garant og opdrager. Han repræsenterede nærmest Gud som næstkommanderende på jorden, realitetsprincippet og sørgede for, at de opvoksende børns egoer ikke kom ud af proportioner, men blev holdt i ave af farens tilstedeværelse i barnet: Overjaget" (ibid; 219). Faderen som autoritetsfigur handler her om en underbevidst tilstedeværelse: visheden om, at faderen afstraffer eller disciplinerer, har sandsynligvis været tilstrækkeligt til, at mange børn har undladt at begå diverse ugerninger. Ifølge Lund har familiefaderens udvikling fra overhoved til menigt medlem af familien altså betydet en ustabilitet i familien, som vil kunne spores i samfundet gennem de borgere, familierne skaber: faderen som forbillede er væk. Men hvad er han så?

I familien er han, skal man tro demokratiserings-ideen, blevet ligestillet kvinden. Det eneste, faderen stadig ikke kan, er at amme – han er en ligeså god omsorgsfigur som moderen, i hvert fald hvis man skal tro de medier, der henvender sig til forældre: "For nyere forskning omkring mænd som fædre viser, at de ligesom kvinderne besidder evnen til at være der for det lille barn. De har godt nok ikke båret barnet i ni måneder

Fra moderne til senmoderne familie

og er ikke udstyret med mulighed for at amme, men nærhed, omsorg og opmærksomhed er fædrene i stand til at give barnet og i lige så høj grad som mødrene.”¹⁹ Alligevel er der ikke sket en fuldstændig demokratisering – eller ligestilling – når det drejer sig om fædrens rettigheder til barnet ved tilfælde af parforholdets afslutning. Problemet er, at ved spørgsmål vedrørende forældremyndighed har tendensen været at favorisere moderen. Moderskabet kommer på denne måde før faderskabet i statsforvaltningen og i retten, idet 75 % af stridigheder vedrørende forældremyndighed og barnets bopæl her afgøres til moderens fordel²⁰. Sådan har det i hvert fald været indtil for ganske nylig.

Den 1. oktober 2007 trådte ”forældreansvarsloven” i kraft for bl.a. at sikre bedre rettigheder til barnet. Her tildeles der som noget nyt som udgangspunkt fælles forældremyndighed, og kun tungtvejende grunde kan resultere i en ophævelse heraf. Forældremyndigheden er dog kun fælles, hvis der er tale om, at forældrene har været gift eller boet sammen i en periode på mere end 10 måneder forud for barnets fødsel: ”Anses en mand for far til barnet ifølge anerkendelse eller dom, har forældrene fælles forældremyndighed, hvis de har eller har haft fælles folkeregisteradresse inden for de sidste 10 måneder før barnets fødsel”(Forældreansvarsloven, § 7, stk. 3)²¹. Børn født af enlige mødre tilhører som udgangspunkt stadig moderen, og til trods for de ændrede familieforhold – og anerkendelse af, at far kan være ligeså god som mor – er der stadig en opfattelse af, at moderskabet har en helt særlig status. Årsagen her til kan muligvis findes i de traditionelle opfattelser af kønsrollemønstrene og forestillingen om, at moderens kærlighed til hjemmet og børnene var det centrale i kernefamilien. Faderen er ikke længere forsørgeren og overhovedet, men han har heller ikke helt samme plads i familien som moderen. Ligestillingen i familien er på denne måde kompleks, idet det tyder på, at kernefamilieidealet og det dertilhørende moderskabsideal også præger samfundet i senmoderniteten, såle-

¹⁹ <http://www.farmorogborn.dk/artikler/artikel.asp?id=114>

²⁰ <http://www.statsforvaltning.dk/site.aspx?p=3842>

²¹ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=32014#K2>

Fra moderne til senmoderne familie

des at der på den ene side er et ønske om demokratisering og ligestilling, samtidig med, at kønsforskelle tydeliggøres ved ikke at give faderen de samme rettigheder som moderen. Problemet er forsøgt gjort op med i form af den nye forældreansvarslov, hvilket stiller faderen bedre i konflikter. Familiens ændringer har dog været længe kendt, og kernefamiliens sammenbrud har været længe varslet; alligevel er det først i 2007, faderens rolle for alvor anerkendes, hvilket igen må siges at understrege kvindens rolle i familien.

Ifølge Brandth og Kvande kan problemet med faderskabet i dag forklares med, at faderens rolle skabes i relation til moderskabet (Brandth og Kvande, 1996; 174). Faderens måde at have nære relationer til børnene på, adskiller sig fra den måde, moderen er sammen med børnene, men faderen forsøger ofte at "låne" aspekter af moderskabet for skabe sin rolle. Faderens rolle er ofte at lave aktiviteter med børnene, hvor moderen stadig står for det intime og nære. Samtidig vælger mænd tit husarbejdet fra for at prioritere børnene, hvilket kan skabe en skæv arbejdsdeling i hjemmene, hvilket Brandth og Kvande opfatter som "relativ dominans" i parforholdet (ibid).

Det kan siges, at faderskab og moderskab opfattes forskelligt både i samfundet og i selve familien. Der er på denne måde forskellige definitioner af kønnenes roller, hvilket afspejler sig i både lovgivning og faderens ændrede rolle; han har mistet sin autoritet som patriark, selvom rester af de gamle kønsrollemønstre stadig findes.

Velfærdstat eller slægt?

Det senmoderne familieliv er præget af, at mange af de funktioner, der tidligere blev varetaget i familien – og oftest af kvinden – er blevet velfærdsstatens opgaver. Jeg har tidligere beskrevet, hvordan velfærdsstatens udvikling efter indu-

Fra moderne til senmoderne familie

strialiseringen betød en udflytning af eksempelvis ældrepleje og børnepasning, hvilket igen åbnede for de såkaldte kvindeerhverv. Samtidig betød det en svækkelse af slægten i den "totale institution", idet slægten mistede magt og indflydelse. Det er således velfærdsstaten, der i senmoderniteten er familiens sikkerhedsnet og ikke et udbygget fællesskab bestående af slægten. Jeg vil her belyse, i hvor høj grad velfærdsstaten har været med til at skabe den senmoderne familie i Danmark og gjort det muligt at gøre op med både slægt og husmoder/forsørger-familien.

For det første skiftede lovgivningen vedrørende familien fokus især efter 1960erne og 1970erne; fra at have været målrettet familien som helhed, var målet nu at sørge for bedre velfærd for de familier, der ikke levede op til idealet, især de enlige mødre.

For det andet er en af de vigtigste sikkerhedsforanstaltninger i det danske velfærdssystem arbejdsløshedsunderstøttelsen, som fra starten af 1900 tallet var med til at opbygge det sociale sikkerhedsnet. Især i 1960erne udbyggedes dette system, hovedsageligt på baggrund af den stærke fagforening i landet (Edling, 2006; 133). Arbejdsløshedsforsikringen betyder også i dag, at der ikke findes en afhængighed af at lade sig forsørge af enten sin ægtefælle eller slægt – det skaber en frihed i forhold til valg og fravalg af de fællesskaber, man vælger at indgå i. Dagpengesystemet er en vigtig ordning i det danske velfærdssystem, og dagpenge kan modtages uafhængigt af ægtefælles eller sammenlevers indkomst. På denne måde er forsørgerpligten ikke pålagt medlemmer af familien. Der er således en individorientering i velfærdssystemet, idet systemets "goder" på mange områder er uafhængigt af eksempelvis civilstatus.

Den institutionelle velfærdsstat beskrives netop af Leira ved at være kendetegnet ved, at det er udviklet et bredt spektrum af ydelser, som principielt er tilgængelige for alle. "For den enkelte samfunnsborger har ytelsene karakter av å være individuelle rettigheter (...). Familiens ansvar for egne medlemmer er mindre uttalt i denne type velfærdsstat"

Fra moderne til senmoderne familie

(Leira, 1996; 213). Familien bliver ifølge Leira holdt oppe af et betydeligt antal offentlige ydelser i velfærdsstaten i dag. Velfærdsstaten har overtaget netop de funktioner, familien havde i traditionelle samfund (ibid).

Sammenfatning

I det senmoderne samfund har familiemønstrene ændret sig markant siden "skabelsen" af den moderne familie. Eneforsørgerfamilier, sammenbragte familier og homoseksuelle familier er blevet en del af samfundet på lige fod med kernefamilien.

Eller er de? En del af den danske lovgivning lader stadig til at favorisere det heteroseksuelle ægteskab i forhold til andre typer forhold. Samtidig er kernefamilien stadig ideal for mange, også selvom det ofte ikke er muligt at efterleve det: skilsmisser og familieopløsning er ligeledes blevet en almindelighed i senmoderniteten.

Ligestilling mellem kønnene er (formelt) opnået i det senmoderne samfund i dag, og de fleste kvinder har erhvervsarbejde. Kønnenes liv ligner på denne måde hinanden mere, ligesom der er sket en større demokratisering i familierne, hvor de traditionelle kønsroller ikke længere i samme grad er dominerende. Det betyder, at velfærdsstaten har et stort ansvar i forhold til familierne, idet den sørger for, at de kan forme sig, som de gør. Samtidig er velfærdsstatens sikkerhedsnet i højere grad individorienteret, således at lovgivningen retter sig mod den enkelte frem for mod familien som helhed.

Fra moderne til senmoderne familie – diskussion af udviklingen i forhold til det teoretiske grundlag

”Det er som sagt ikke vanskeligt at gennemskue familien. Men selv om den familien er erklæret død og borte mange gange, så overlever den, fordi den er det sted, hvor vi er, når vi ikke er nogen steder. Og samtidig et sted som vi drømmer om at være. Familien er en myte, som vi beken-der os til og som vi derfor ikke kan tåle at kuldaste, uanset hvor mange afsavn den kræver og uanset hvor stort et savn der opstår i kølvandet på dens bristede drømme” (Thyssen, 2003; 22).

I de forrige afsnit har jeg belyst familiens udvikling gennem tre faser: den mo-derne families opståen som følge af industrialiseringen, kernefamilien i 1950erne og 1960erne og den senmoderne familie. Især har jeg haft fokus på kvindernes rolle i familien og dennes betydning for familieformen og velfærdsstatens dan-nelse og dennes rolle i familiens ændringer.

I dette afsnit vil jeg diskutere denne udvikling i forhold til de teorier af Giddens og Bauman, som jeg beskrev i teoriafsnittet. Jeg vil have fokus på, hvad udvik-lingen fra industrialiseringen og frem har haft for den senmoderne familie, og hvordan teorierne behandler de aspekter, der er centrale i specialet.

Jeg vil diskutere ud fra de perspektiver, der blev fremstillet i forskningsoversig-ten: industrialismens betydning, kvindens rolle og velfærdsstatens udbygning. Derudover vil jeg diskutere nogle supplerende aspekter, som jeg mener, har stor relevans for familieudviklingen og ikke mindst familieforståelsen. Et af disse er *individualiseringen*, der virker som en faktor, der har stor betydning for familiens tilstand. Derudover vil jeg diskutere et for specialet væsentligt aspekt af familie-forståelsen: forholdet mellem ideal og virkelighed. Her foruden vil jeg diskutere teoriernes (Giddens og Bauman) familieopfattelser i forhold til de betragtninger, jeg har gjort mig gennem specialet.

Fra moderne til senmoderne familie

Er individualisering en trussel mod familien?

I beskrivelsen af familieforholdene i 1800-tallet kom jeg ind på, hvorledes verden udenfor familien kunne opfattes som en trussel mod familien. Livet udenfor hjemmet kunne også ses som en form for begyndende individualisering, hvor det enkelte menneske foretager sig ting for sin egen fornøjelses skyld uden hensyn til familiens fællesskab.

Denne tanke videreførtes i den første halvdel af 1900-tallet: Alva og Gunnar Myrdal (Myrdal og Myrdal, 1934) pointerer bl.a., at der findes en individualisering i samfundet, som kan være skadeligt for familien. I 1950erne og 1960erne handlede det især om, hvorvidt kvindernes ændrede rolle var en trussel mod familien. Den ændrede rolle kunne også opfattes som kvindens frigørelse (Colmorton, 1987, Foged, 1975, Groes, 1964), hvilket må siges også at bære præg af en individualiseringsproces, idet hun begyndte at følge sine egne mål udenfor familien.

Individualiseringen som en trussel mod familien afhænger efter min opfattelse i høj grad af, hvad man mener, en familie skal indeholde. Alva og Gunnar Myrdal var opmærksomme på det ændrede samfund, og at familien måtte tilpasses hertil. Den individualisering, de så i forhold til familien, var udviklingen fra familien som et stort fællesskab til familien som en lukket kerne; altså udbredelsen af den borgerlige familieform. Denne individualiseringsproces er altså udviklingen fra den traditionelle til den moderne familie, som for alvor blev dominerende ved Danmarks udvikling fra landbrugssamfund til industrisamfund i 1950erne og 1960erne. Individualiseringen kan således forklares med ændringerne af familien som "enhed", hvor alle familiemedlemmerne deltog sammen i hverdagen – familiemedlemmerne kunne være både "kernefamilien" og andre slægtninge eller ældre – til den begyndende udbredelse af det borgerlige ideal, hvor arbejdsopgaverne i højere grad blev opdelt. Her fandtes en klarere definition af,

Fra moderne til senmoderne familie

hvad de forskellige individers rolle var, og familien lukkede sig mod samfundet og blev en modsætning hertil. Det kan derfor siges, at individorienteringen i høj grad var en trussel mod familien som arbejdsfællesskab, idet dette tydeligvis var på vej til at blive en familief orm, der også i dag i Danmark er sjælden. Samtidig skabte den begyndende udbygning af velfærdsstaten mulighed for, at ældre ikke behøvede at bo hos slægtninge. Familiens funktioner blev på denne måde udflyttet, og fokus på, hvad familiens opgaver var, ændredes. Trusselen bestod i, som jeg ser det, at dette fokus på mange måder handlede om individuelle mål, som man fandt udenfor familiens rammer. Familiefællesskabet krævede ikke længe, at parterne blev sammen; der var ikke et arbejdsfællesskab, der på samme måde sørgede for, at parterne var knyttet til hinanden, hvilket nok også har bevirket det stigende antal skilsmisser. Bekymringen for individualiseringens indvirkning på familien har også i det senmoderne samfund skabt debat om familiens "død", men her drejer det sig ikke om opløsningen af familien som arbejdsfællesskab – her er det opløsningen af kernefamilien, der problematiseres. Årsagen hertil er, at kernefamilien blev idealet i hele samfundet i 1950erne og 1960erne, og dette ideal fortsatte at være dominerende frem til i dag. Der er således et klart skel mellem de to "individualiseringsprocesser", der altså begge i høj grad blev anset for at være problematiske for familiesammenholdet. Isolationen af kernefamilien kan ses som en form for individualisering, idet slægten og fællesskabet mistede betydning. Den individualisering, der her begyndte, kan siges at være blevet videreført til den senmoderne familie, hvor kernefamiliens tilstand netop er præget af, at medlemmerne følger individuelle mål, som ofte er i konflikt med familielivet.

Ifølge Giddens er det de individuelle mål, der skaber forandringerne i familien og bevirker, at familien ikke er en "statisk" institution med en foranderlig enhed (Giddens, 1994(a)). Giddens pointerer netop, at den traditionelle familie *ikke* er

Fra moderne til senmoderne familie

kernefamilien; det kan siges, at Alva og Gunnar Myrdals opfattelse af familieformen som en "overgangsfamilie" bekræftes af Giddens teori – der er tale om, som Borchorst definerede det, en "parentes i historien" (Borchorst, 2000). Individualiseringen er i senmoderniteten muligvis en trussel mod kernefamilien. Problemet bliver på denne måde en fastholdelse af idealet, idet det ikke på nogen måder er "tidssvarende"; det passer ikke til udviklingen i det omkringliggende samfund. Individualisering er i samfundet centralt, idet mulighederne er mange, og individet kan vælge frit ud fra sine egne behov – det handler ifølge Giddens i høj grad om personlig tilfredsstillelse. Samtidig er denne individualisering efter Giddens opfattelse et "sundhedstegn", idet det blot viser, at mennesket tilpasser sig det omkringliggende samfund. Truslen mod familien består på denne måde i truslen mod et ideal, som aldrig rigtig har haft grund i virkeligheden, hvilket jeg også mener, at udviklingen i 1950erne og 1960erne viser; her er der sideløbende med husmoder/forsørger-familiens fremgang en stærk kritik af kvindens rolle og muligheder. Det kan siges, at så snart kvinderne fik bedre mulighed for det, begyndte de at søge individuelle mål udenfor hjemmet, hvilket kvindernes erhvervsfrekvens viser. Det, der kan være årsag til formodningen om individualiseringens negative effekt på familien, er selvfølgelig det stigende antal skilsmisser, man ligeledes har været vidne til: for Giddens endnu et udtryk for, at mennesket følger sine egne mål uafhængigt af familien – for Baumann (Bauman, 2002, 2004) et udtryk for, at nære relationer i senmoderniteten har hårde kår på grund af de individuelle ønsker til livet.

Hvor Giddens ikke problematiserer individualiseringen og "jagten" på selvtilfredsstillelse, er Bauman af den opfattelse, at netop individorienteringen er skadelig for både samfundet og familien. Individualiseringen medfører ifølge Bauman en frygt; for hinanden i selve parforholdet, idet man aldrig kan vide, hvornår den anden ikke længere er tilfreds i forholdet, og for "ensformigheden", som

Fra moderne til senmoderne familie

familielivet unægteligt kan udmønte sig i. Familien er på denne måde i høj grad truet, idet mennesker i den flydende modernitet er bange for fællesskaber – de er flygtige og ofte kortvarige. Jeg kan ikke gennemskue, om Bauman idealiserer kernefamilien, idet han bestemt mener, at den romantiske kærlighed er en idyllisering. Alligevel er det tydeligt, at Baumann ønsker en større sammenknytning mellem individer – at det personlige selvrealiseringsprojekt af og til tilsidesættes for et højere mål, som altså kan være familiefællesskabet. Men hvordan skal truslen mod familien forstås, og hvad er det, for en familieform, der er truet? Som jeg ser det, er det ikke nødvendigvis en bestemt type familie, der er truet – det er det vedvarende fællesskab, som man nogle gange er nødt til at ofre lidt af sig selv for at bevare.

På denne måde kan det argumenteres, at familien *er* truet af individualiseringen, idet familien som sammenhold er udsat. Det betyder, at familien er ligeså flydende som samfundet, der omgiver den. Selvom Giddens mener, at denne proces er en tilpasning til omgivelserne og de ændrede samfundsforhold, kan det også være udtryk for, at den ustabilitet, individerne er udsat for i omverdenen, gør familien ustabil – men der findes stadig et behov hos de fleste for at skabe en tryk base som modvægt til samfundet, som både Giddens, Baumann og også Thyssen (2003) er inde på. Familien som tryghedsskabende institution er på denne måde truet, og det ligegyldigt, om der er tale om en idealisering eller ej. Christoffersens (Christoffersen, 2004) gennemgang af familiens udvikling i det 20. århundrede står på mange måder som kontrast til denne opfattelse, idet han giver indtryk af, at familiens tilstand faktisk ikke er så udsat, som man skulle tro i forhold til skilsmissestatistikker etc. Selvom mange vælger "alternative" versioner af familien, og selvom mange familier rent faktisk opløses, søger mennesker stadig familiesammenholdet – og de fleste bevarer det. Måske findes der til trods for Giddens og Baumanns familieopfattelser en stærk vilje til at indgå i familier,

Fra moderne til senmoderne familie

selvom man kunne tro, at det forholdt sig modsat. At der er en tendens til, at familierne opløses, kan muligvis skyldes – som jeg ser det – at man ikke længere er bundet af det traditionelle og økonomiske. Det er ligeledes tydeligt, at mange mennesker, til trods for individualisering og selvrealisering, alligevel forsøger sig med kernefamilien. Idealets betydning vil jeg diskutere efterfølgende.

Kernefamilieidealets betydning i senmoderniteten

Den idealisering, der stadig i dag findes i samfundet, kan på flere måder opfattes som problematisk. Giddens vil muligvis gå så langt at mene, at idealiseringen er en trussel mod individets individualiseringsproces; idealiseringen af 1950ernes kernefamilie er en idealisering af en familietype, som ikke er demokratisk, men derimod præget af, at medlemmerne har forudbestemte roller - den demokratiske familie er i stedet en familieform, der kræver, at alle parter har mulighed for selvrealisering.

Bauman mener ligeledes, at der findes et familieideal (som han ikke tydeligt definerer), som det kan være svært at leve op til i den flydende modernitet, idet det kræver en daglig kamp. Familien er altså et konfliktfyldt område.

Først og fremmest mener jeg, at kernefamilieidealet "hersker" fordi, at det på mange måder ligger i menneskets natur at have en standard for de fleste aspekter af tilværelsen. På denne måde kan man vise, om man udskiller sig, eller bevidst vælger at træde udenfor "normen" – det er vel det, der gør, at demokratiet kan fungere; at mennesker bliver enige om "et fælles bedste", men stadig har muligheden for "afvigelse"?

Dernæst mener jeg, at kernefamilien netop blev idealet, idet familieformen passer godt ind i – eller passede ind i – den moderne velfærdsstat. Det var en måde at organisere mennesker på, når de ikke var på arbejde, som på mange måder skabte stabilitet og modvægt i forhold til den "teknologiske" omverden. Kernen i

Fra moderne til senmoderne familie

samfundet var familien, og kerne i familien var far, mor og børn. Isolationen af kernefamilien i forhold til slægten skal således ses som en positiv udvikling, og som Christoffersen viser: slægten har stadig betydning, om end den har mistet sine tidligere funktioner, som er blevet overtaget af velfærdsstaten. At kernefamilien stort set siden dens udbredelse, først i borgerskabet i byerne i slutningen af 1800-tallet og dernæst i hele samfundet i 1950erne og 1960erne, har været præget af ustabilitet – særligt efter 1960erne, og konstante gisninger om familiens sammenbrud som følge heraf er blevet fremsat, kan ses som et udtryk for, at moderniteten netop *bragte* ustabilitet og muligheder for forandringer med sig. I det senmoderne samfund især er forandringer en væsentlig del af menneskers liv, idet man ikke længere er fastlagt i på forhånd givne roller.

Far, mor og børn – idealet er samtidig efter min opfattelse en romantisk forestilling, som mange mennesker kan tilslutte sig – det er en drøm om det lykkelige liv og kærlighed, de fleste ser som opfyldt gennem kernefamilien.

At der findes en "standard" – familie både i menneskets bevidsthed og til dels også i den danske lovgivning kan samtidig skabe store problemer netop for de familier, som er afvigende. Det er konflikten i demokratiet – at det, der er godt for mange, ofte kan være negativt for få. I Danmark i dag mener jeg, at det forholder sig sådan, at idealet på mange måder har udviklet sig til at være problematisk for mange familier. Mange familier opløses, og mange vælger at indgå i nye kernefamilielignende forhold. Der er på denne måde en tendens til, at man forsøger at genskabe en familie med kernefamilien som forbillede. Ifølge Smart og Neale (1999) skaber dette et problem, idet der så at sige pludselig er for mange familiemedlemmer – både "dine, mine og vores" børn og ikke mindst eks-mænd og -koner, som spolerer illusionen. Efterlevelsen af idealet resulterer på denne måde i en følelse af, at man ikke er i stand til at bevare en rigtig familie.

Fra moderne til senmoderne familie

Der skal således gøres op med idylliseringen af en familief orm, der ikke kan praktiseres i sin "oprindelige" form.

Lovgivningsmæssigt har kernefamilieidealet også været med til at skabe en ulighed mellem "rigtig" og "forkert" familie. Jeg mener stadig, der er en skævvridning i forhold til de politiske mål vedrørende familien – som nok egentlig er at gøre lovgivningen individorienteret og skabe lige muligheder for alle familieformer – og de betingelser, der findes for familierne. Selvfølgelig er det i dag anerkendt, at kernefamilien langt fra er den eneste rigtige familief orm, men ægteskabet er eksempelvis stadig den eneste ramme, hvori par kan sikre hinanden optimalt økonomisk. Måske er det mest praktisk på denne måde. Alligevel betyder det, at det rent legalt kan have forskellig betydning, hvilken familief orm, man vælger.

Det rene forhold og kernefamilien

For at vende tilbage til det teoretiske udgangspunkt; Baumann og Giddens anser begge familief orholdet i dag for skrøbeligt, men Giddens mener, at problemet er en manglende anerkendelse af, at kernefamilieidealet er en illusion. For Bauman det som beskrevet mangel på sammenhold, der er problemet i familierne i dag. Som Engels (1891/1980) bl.a. pointerede: familien er en samfundsskabt konstellation og ikke en naturlig foranstaltning, hvorfor det måske ofte – især i dag – kan virke som direkte unaturligt at indgå i familierelationen, i hvert fald på livstid. Ifølge Giddens handler det om at organisere familien som et demokrati, hvor der findes en gensidighed og tillid, som er baseret på ligestilling mellem kønnene. En ligestilling, der også har været central i skabelsen af det senmoderne samfund i vesten. Det handler på denne måde i høj grad om, at familien skal være baseret på "det rene forhold", hvor parterne dermed indgår på lige fod. Det kan muligvis ses som en "videreudvikling" af kernefamilien, som egentlig var baseret på

Fra moderne til senmoderne familie

kønnenes ulighed; den udearbejdende patriark, som var forsørgeren, og den hjemmegående hustru og moder, som lod sig forsørge. Den nye kernefamilie har opnået ligestilling mellem kønnene, og beslutninger skal tages i fællesskab. Det kan også ses som et opgør med kernefamilien, som på mange måder har været betinget af uligheden mellem kønnene. Her kan det rene forhold altså ikke opnås.

Bauman mener, at det rene forhold ikke kan opnås på de betingelser, Giddens opstiller, idet den frygt, der præger mennesket i den flydende modernitet, er en hindring for, at to individer tør investere fuldt ud i hinanden og familien, som det rene forhold på mange måder kræver. Der kommer ifølge Baumann til at mangle tillid, idet individerne hele tiden er "på vagt" overfor hinanden. Familierne bliver på denne måde præget af den skrøbelighed, dette medfører. Kernefamilien bliver en meget uholdbar institution, som meget let kan falde fra hinanden – den oprindelige "kerne" er erstattet af individernes jagt på tilfredsstillelse, som altså nogle gange, eller rettere ofte, findes udenfor familiens ramme.

Som jeg ser det, er kernefamilien særdeles svær at opretholde i senmoderniteten, især hvis "det rene forhold" skal bevares. Individorienteringen har været årsag til, at familieformerne i høj grad har ændret sig, men samtidig er kernefamilieidealet medvirkende til at skabe opfattelse af, at andre familieformer er afvigelser fra normen.

Udviklingen er dog ikke det problem, som det ofte er blevet udstillet som; den traditionelle familie udviklede sig til den moderne familie, kernefamilien, som følge af den samfundsmæssige udvikling, og den moderne familie er blevet til en senmoderne version, som også er under forandring. Det eneste, man måske mangler at flytte på, er idealforestillingerne.

Fra moderne til senmoderne familie

Familien og kønnenes ligestilling

Familiens udvikling fra moderne til senmoderne familie kan også ses som et udtryk for kønnenes "kamp"; altså kampen for ligestilling både privat og i samfundet. Her handler det altså om magt og kønsrelationer, hvor kvindens rolle især har været central.

Dette perspektiv på familieudviklingen viser, at magtbalancen i samfundet har en stærk effekt på magtbalancen i familien. Ligestillingen har flyttet kvinden fra hjemmet og ud på arbejdsmarkedet, og husmoderen er stort set forsvundet i Danmark i dag.

Udviklingen fra den traditionelle familie til moderne familie blev i høj grad set som et nederlag for kvinden, i hvert fald af Engels, som mente, at den borgerlige familie styrkede patriarkatet. Også Alva og Gunnar Myrdal så problemet heri; de mente, at overgangsfamilien, kernefamilien, skulle resultere i kønnenes ligestilling i familien (og i samfundet).

Alligevel har kønsopfattelsen i høj grad ændret sig, idet selv kvindesagsforkæmpere ofte anså familien for at være kvindens anliggende – moderskabet fyldte meget i kvindens liv, hvilket eksempelvis Lis Groes (1964) også var opmærksom på. Der var dog et ønske om, at kvinderne i højere grad blev en del af samfundet i 1950erne og specielt i 1960erne, idet der i høj grad var sket en isolation af kvinden i den moderne familie. Hun havde husarbejdet, sine børn og sin mand, og slægtninge drak man måske kaffe med om søndagen. Idealet var igen her en stor hindring for, at kvinderne fik samme mulighed for selvrealisering uden for hjemmet, et privilegium, der var forbeholdt deres mænd. Lovgivningen var især en hindring for husmoderen, idet det skattemæssigt ikke kunne svare sig for hende at tage arbejde. Idealiserings af husmoderen er i dag på mange måder forsvundet. Der er ingen forventning om, at gifte kvinder bliver hjemme,

Fra moderne til senmoderne familie

og forsørgerpligten – og fradraget, som det så ud i 1950erne, er for længst ophævet.

Betyder det, at der er ligestilling i familierne også i dag? Rent økonomisk har jeg set på, hvordan mænd ofte stadig både arbejder mere og tjener mere end kvinderne, hvilket kan betyde, at der er en skævvridning i deres indbyrdes forhold: mænd er stadig på sin vis forsørgere, idet de skaffer flest penge til familien. De traditionelle kønsopfattelser spiller muligvis en rolle i senmoderniteten, fordi kvinderne arbejder mindre, sandsynligvis for at få mere tid til familien og børnene. Den økonomiske ligestilling er på denne måde ikke helt opnået. Men er dette et problem i familien? Ifølge Christoffersen ønsker mange kvinder både deltidsarbejde og jobs, hvor de kan prioritere familien; mange familier i senmoderniteten vælger at arrangere sig på denne måde. Der er derfor internt i familierne en tendens til at fremhæve moderen som den, der bedst varetager det hjemlige, hvorimod faderen påtager sig rollen som "hovedforsørgeren". Dette kan skyldes, at mange kvinder rent faktisk prioriterer familien frem for karrieren – altså at familien bliver en stor del af hendes selvrealiseringsprojekt. Det kan også være et tegn på, at ligesom kernefamilieidealet stadig er dominerende, har synet på kønsrollerne heller ikke flyttet sig meget - der findes stadig de såkaldte "kvindeerhverv" osv. På den ene side skal vi måske erkende, at mænd og kvinder har meget forskellige mål, når det drejer sig om karriere og familier. På den anden side kan det muligvis betyde, at ligestillingen ikke er opnået.

Mænd og kvinders liv er siden 1960erne kommet til at ligne hinanden mere, da begge parter har fuldtidsarbejde (eller i hvert fald begge indgår i forsørgelsen af familien) og samtidig begge tager del i forældreskabet. Er "kønskampen" således overstået? Hvis familien er en "mikroudgave" af samfundet kan det siges, at der stadig udspiller sig en debat om, hvorvidt kønnene rent faktisk har opnået ligestilling, hvor det især drejer sig om kvinders underrepræsentation på chefposter

Fra moderne til senmoderne familie

og i bestyrelser²². Muligvis viser dette, at kvinderne ikke har opnået de samme vilkår i forhold til karriere som mænd. Eller også er det udtryk for, at kvinders selvrealiseringsprojekt netop adskiller sig fra mænds.

Jeg mener bestemt, der kan argumenteres for begge dele. Ligestilling betyder ikke nødvendigvis en ensretning af kønnene. Samtidig er kønnenes magtfordeling i senmoderniteten meget anderledes end i det moderne samfund, idet husmoder/forsørgerfamilien ikke er den dominerende i Danmark i dag. Der er langt fra husmoderrollen til den rolle, kvinden har i dag; hun er blevet en del af samfundet på linje med manden, selvom hun måske stadig er den, der har hovedansvaret for det hjemlige. Samtidig er det i dag også på baggrund af frivillige valg, familierne indretter sig, hvilket efter min vurdering kan ses gennem den lovgivning, som ikke økonomisk favoriserer husmoder/forsørgerfamilien – der er ikke statslig støtte til denne familieform. Som jeg tidligere har argumenteret er der dog stadig – som jeg ser det – en favorisering af den ægteskabelige familie, men ikke med henblik på at fastholde gamle kønsrollemønstre.

Kønskamp og udbytning af kvinden i samfundet og familien

Det er en lidt skrap, marxistisk påstand, at kvindens husarbejde var udbytning af kvinden: at det ulønnede arbejde, kvinden udførte i hjemmet, var til gavn for samfundet og manden, men ikke blev belønnet økonomisk. Kønskampen var i dette perspektiv en klassekamp i familien, hvor kvinden var arbejderen og manden "udnyttaren". Samtidig erkendte samfundet, at der var brug for husmødrene, men de fik ikke del i den værdi, deres arbejde repræsenterede.

Kvindens udearbejde kunne underbygge denne opfattelse, idet hun stadig havde husmoderrollen. Der var på denne måde tale om, at kvinden havde dobbelt ar-

²² Jf. den seneste debat om, hvorvidt der skal indføres kvoter i de danske bestyrelser efter svensk og norsk forbillede.

Fra moderne til senmoderne familie

bejde, uden at blive kompenseret herfor. Alligevel mener jeg, at kvindens rolle som husmoder ofte også af kvinderne selv har været forbundet med en del selvfølghed. Det var familien, der var målet for mange kvinder. Dette er selvfølgelig ikke ensbetydende med, at kvindernes arbejdskraft ikke blev udnyttet, og samtidig var ægteskabsidealet medvirkende til, at mange kvinder valgte kernefamilien ud fra tradition og norm – og, ikke at forglemme, økonomi. Således var kernefamilieidyllen måske mere en ramme, mange kvinder følte sig nødsaget til at lade sig dominere af, hvilket udbytningstanken understreger. For selvom man ikke føler sig undertrykt, kan man sagtens være underlagt nogle normer, der i sig selv er undertrykkende. Samtidig behøver en ulighed ikke at være udtryk for undertrykkelse; her mener jeg det frie valg, hvor kvinder muligvis vælger at prioritere familie frem for karriere.

Det danske velfærdssystemets indvirkning på familieudviklingen

Kvindernes indtog på arbejdsmarkedet hænger på flere måder sammen med udbygningen af velfærdsstaten. For det første er mange af de erhverv, som velfærdsstaten bygger på, eksempelvis ældrepleje, børnepasning, sygepleje osv. typisk fag, der varetages af kvinder. Altså er det stadig kvinderne, der har disse opgaver, nu bare som lønnet arbejde.

For det andet er kvindens indtog på arbejdsmarkedet i sig selv et udtryk for, at velfærdsstaten vandt frem. Med dette mener jeg, at kvinden *krævede* at forlade hjemmene, hvorfor det offentlige måtte varetage de opgaver, der tidligere var kvindens opgave i hjemmet.

Samtidig fungerer velfærdsstaten efter min vurdering som garant for, at familierne i dag kan leve, som de gør, altså med to udearbejdende forældre og børn i institutioner. Den sørger således for, at kvinderne – eller mændene – kan være

Fra moderne til senmoderne familie

på arbejdsmarkedet og ikke er nødt til at passe børnene. Familierne og staten opretholder på denne måde gensidigt hinanden.

Det industrialiserede samfund skabte en udpræget lønarbejder / arbejdsgiver – opdeling, hvilken må siges at være et væsentligt grundlag for velfærdssystemet. Med dette mener jeg den store del af befolkningen, reelt både arbejdere og arbejdsgivere, der havde behov for en strukturændring af samfundet. Eller også skabte strukturændringerne de behov, velfærdssystemet kom til at tage sig af; udflytningen af arbejdspladserne fra hjemmene krævede for det første, at mange af hjemmets opgaver kunne varetages af det offentlige, og denne udvikling fortsatte, som industrialiseringen bredte sig i samfundet gennem 1950erne og 1960erne. Med industrialiseringen skete der en professionalisering af mange arbejdsområder, og som jeg ser det, var det denne, der i høj grad var med til at skabe det borgerlige familieideal: en familietype, som kun skulle rumme far, mor og børn.

Professionaliseringen fik som beskrevet stor indflydelse på især kvindens rolle i familien og hendes muligheder i samfundet, hvilket udviklingen gennem 1950erne og især 1960erne i høj grad vidner om. Kvinderne blev på denne måde mere og mere en del af samfundet, som både Alva Myrdal og Lis Groes advokerede for. Det kan på denne måde siges, at udbygningen af velfærdsstaten på mange måder har været med til at skabe debat om familiens krise. Familien mistede funktion og indhold, og det gjorde den sårbar. Samtidig mener jeg, at familiens funktionstab var med til at gøre kernefamilien endnu mere idealiseret, idet den blev et udtryk for samfundets økonomiske overskud: befolkningen behøvede ikke længere i så høj en grad tage sig af hinanden – det var en samfundsopgave.

Fra moderne til senmoderne familie

Fra moderne familie til senmoderne familie - hvori ligger forskellen?

Alva og Gunnar Myrdal beskrev i 1930'erne, hvordan de anså familiefORMEN som en "overgangsform", således at den familie, der blev skabt som følge af industrialiseringen endnu ikke på dette tidspunkt var "færdigudviklet" men derimod nærmest "fejludviklet". De havde således en forventning om, hvordan familiestrukturen kom til at se ud i fremtiden – eller *burde* se ud i fremtiden. Jeg vil her diskutere forskellene mellem den moderne og den senmoderne familiefORM – eller familiefORMER – og fremhæve de faktorer, der gør, at der rent faktisk kan tales om senmoderne familie.

I specialet har jeg defineret den moderne familie som den familiefORM, der opstod som følge af industrialiseringen, altså et produkt af den ændrede forhold i samfundet. Her synes jeg, at Lasletts tanke om, at kernefamilien var *katalysator* for industrialiseringen er interessant (Laslett, 1971): hvis kernefamilien var en familietype, der var dominerende allerede i 1600-tallet, var det dermed ikke industrialiseringen, der skabte denne familie. Dette giver et andet billede af, hvordan det borgerlige ideal blev udbredt. Kernefamilien var ifølge Laslett allerede samfundets kerne *før* industrialiseringen, hvilket betød, at far, mor og eventuelle børn allerede var familiens centrale figurer. Slægtens betydning var ifølge Laslett ikke stor, i hvert fald ikke i forhold til familiens størrelse: det var ikke normen, at familiemedlemmer udgjorde en væsentlig del af husholdet. Dermed var kernefamilien heller ikke en isolation af familien i forhold til slægten og det øvrige samfund – familien havde reelt altid været afskåret herfra, også som produktionsenhed.

Goode (1964) mente derimod, at industrialiseringen skabte kernefamilien, og at der dermed skete en isolation af familien i forhold til især slægten, som mistede funktion. De to opfattelser af industrialiseringens virkning på familien er særligt

Fra moderne til senmoderne familie

interessante, idet det handler om, hvorvidt man i det hele taget kan kalde kernefamilien den moderne familieform.

Lasletts analyser er baseret på det engelske samfund, men han giver dog udtryk for, at der er tale om en generel tendens i den vestlige verden; sydeuropæiske lande adskiller sig eksempelvis, idet der her er langt større tradition for, at slægt har en dominerende funktion. På denne måde er der tale om, at den "moderne" familie i stedet er den familietype, reformationen skabte; den patriarkalske familie med tydelige kønsroller og arbejdsfordelinger.

Goodes analyser virker på mange måder til at kunne underbygges af andre opfattelser, som jeg har beskrevet i specialet: eksempelvis viser Lützen (1998), hvordan det borgerlige ideal vandt frem i København i den sidste halvdel af 1800tallet, og hvordan idealet senere bredte sig til resten af samfundet. Det var det hjemlige, der blev set som det "rigtige" liv og rette ramme om familien. Jeg mener dermed, at Lasletts opfattelse i høj grad afhænger af *familiedefinitionen*: hvor familien som arbejdsfællesskab tidligere inkluderede eventuelle lærlinge og tjenestefolk i husstanden, blev den som følge af industrialiseringen og den tydelige opdeling af lønmodtager og arbejdsgiver reduceret til *kernen*: far, mor og børn. Med dette mener jeg, at kernen højst sandsynligt tidligere var et ægtepar og deres børn, men at der samtidig fandtes mange andre personer, der indgik i familien. Familien som *følelse* opstod, som beskrevet hos bl.a. Lützen, først i 1800tallet. Laslett definerer altså familien ud fra, hvad der er centrum i familien – Goode og også Lützen m.fl. definerer familien ud fra de følelser og det fællesskab, man forbandt med familien.

Hermed mener jeg, at man kan tale om, at industrialiseringens familieform kan ses som den moderne familie. Den er således uløseligt forbundet med moderniseringen af samfundet, både teknologisk og i forhold til statens rolle. Både med hensyn til måden, man rent fysisk begyndte at indrette sig på, og måden, hvorpå

Fra moderne til senmoderne familie

man begyndte at tænke familie, mener jeg, at der bestemt skete en stor forandring efter industrialiseringen. Alligevel kan det argumenteres, at den moderne familieform først for alvor vandt frem, da landbrugssamfundet blev overtaget af industrisamfundet i 1950'erne. Indtil da havde landbrugsfamilierne højst sandsynligt været dominerende, og disse bar præg af at være arbejdsfællesskaber lig den traditionelle familieform. Det er også tydeligt gennem den bekymring, der udvises for familiens tilstand, at der skete en markant ændring af familiestrukturen.

Myrdal'erne ønskede som bekendt ligestilling mellem kønnene; overgangsfamilien skulle føre til netop dette. Da Shorter taler om en overgang til postmoderne familie, er det netop også kvindernes rolle, han henviser til. Engels udtrykte sin bekymring over, hvordan den ligestillede familie i praksis kunne fungere: han var netop opmærksom på de manglende bindinger mellem parterne. Som jeg har beskrevet er der reelt lige muligheder i dag i Danmark for mænd og kvinder.

Dette betyder dog ikke, at der findes ligestilling mellem kønnene, men som Christoffersen påpegede, er det ofte en beslutning, man har taget i familien, hvis arbejdsdelingen (og lønnen) ikke er lige. Dermed er der her en klar forskel mellem den moderne og den senmoderne familiestruktur: det frie valg er en stor del af både familiestrukturerne og familiedannelsen i senmoderniteten, hvor traditioner og norm i høj grad stadig spillede en stor rolle i den moderne familie.

Økonomi har endvidere stor betydning for familiestrukturerne. Den moderne familie er præget af kvindens afhængighed af manden som forsørger, og de skatteregler, som især i 1950'erne favoriserede ægteskabet og husmoderen. Da disse regler blev ændret, skabte det bedre muligheder for kvinderne på arbejdsmarkedet, hvilket kan ses i de senmoderne familieformer: husmoderen er sjælden i dag. Jeg mener også, at økonomi har spillet en stor rolle i skabelsen af kernefamilieidealet, idet det viste økonomisk overskud, at man kunne "efterabe" borger-

Fra moderne til senmoderne familie

skabet. Idealet var således dengang bygget op på økonomiske faktorer: de økonomiske rammer i samfundet og de økonomiske idealer.

I senmoderniteten findes idealet som beskrevet stadig. Men hvad er det for et ideal? Som jeg ser det, ligger kernefamilieidealet i dag langt fra kernefamilieidealet i 1800tallet og i 1950erne/1960erne. Som Thyssen beskrev det: de faktorer, der skabte stabilitet i den moderne familie vil helt sikkert skabe splid i de senmoderne familier. Der er heller ikke de økonomiske idealer og rammer, som bragte kvinden ind i husmoderrollen. Idealet hviler på denne måde på *forestillingen* om den rigtige familie – en forestilling, der bygger på illusionen om, at det var bedre i de "gode, gamle dage", som både Kofoed (2007), Lützen (2007) og Wichmann (2000) er inde på. Således er både kernefamiliestrukturen og idealet ændret i senmoderniteten, hvorfor den moderne og den senmoderne familie her i høj grad adskilles. Alligevel mener jeg, at der er "rester" af det "gamle" ideal i samfundet, som ses gennem lovgivningens favorisering af ægteskabet i forhold til andre familieformer.

At den senmoderne familie har ligheder med den moderne familie betyder også, som jeg ser det, at der ikke kan tales om en postmoderne familie. Modernitetens strukturer ses ofte i senmoderniteten, hvilket understøtter Baumann forestilling om den "flydende" modernitet. Senmoderniteten kan på denne måde ses som en fortsættelse af det moderne, og også den senmoderne familie "låner" fra den moderne familieform.

Giddens og Baumans familieopfattelser

Giddens og Bauman har tydeligvis forskellige opfattelser af familiens "tilstand". Hvor Giddens oftest forholder sig neutral i forhold til udviklingen, er Bauman langt mere kritisk. Bauman anlægger en ret romantisk forestilling om familien, og denne er efter min vurdering dannet på baggrund af en idyllisering af de go-

Fra moderne til senmoderne familie

de, gamle dage. Jeg vil her diskutere teoretikernes familieopfattelser i forhold til min undersøgelse, for at vurdere, hvorledes familiens tilstand i senmoderniteten kan opfattes; er der virkelig tale om familiens krise?

Zygmunt Baumans forestillinger om familie og parforhold i dag bærer præg af, at alt i samfundet er flydende og midlertidigt, uholdbart og skrøbeligt – og derfor må relationerne mellem mennesker også være det. Der er ingen egentlige traditioner, der bringer mennesker sammen, og sker det alligevel, at mennesker søger at skabe et forhold – eller en familie – på baggrund af opfattelsen af familien som en solid, tryk base, må de se sig slemt skuffede. Bauman tager udgangspunkt i en verden, hvor han mener, at faste, solide netværk af sociale relationer er ophævet (Bauman, 2006; 11). Denne udvikling har sin begyndelse i den vestlige verdens materialisme/kapitalisme, som startede med moderniteten. Her blev gensidige forpligtelser overtaget af økonomi som eneste fællesnævner (ibid). Det er nok den manglende stabilitet, der især bekymrer Bauman, men han fremhæver ikke, hvilket familieideal, han ser som det rigtige. Er det 1950er-familien, eller er det den traditionelle "landbrugsfamilie", hvor der var "rigtige" forpligtelser, der bandt familiemedlemmerne sammen? Egentlig tror jeg det sidste, idet det virker til, at udviklingen gik skævt ved modernitetens begyndelse i Baumans øjne. Menneskelige relationer er alt for let opløselige i den flydende modernitet, og er de først begyndt at gå i opløsning, er det næsten umuligt samle dem igen: "I den forstand er fællesskabets tilbagegang selvforstærkende. Når den først er begyndt, er der færre og færre stimuli, der kan bremse opløsningen af de menneskelige bånd og søge nye måder at sammenbinde de bristede tråde på" (Bauman, 2002; 52). Bauman mangler den "lim", der kan forhindre splittelsen af fællesskabet; måske er det noget, der er mere væsentligt og større end individerne selv, hvilket – måske – ikke findes i de senmoderne relationer.

Giddens forklarer idealforestillingen om ægteskab og familie med individets ønske om et selvrealiseringsprojekt, der er afskåret fra de store upersonlige insti-

Fra moderne til senmoderne familie

tutioner, der ellers præger den enkeltes tilværelse. Jeg mener, at denne idealforestilling ligger mere dybt i den enkelte, og at opretholdelsen af familien er en væsentlig faktor for de fleste, der har stiftet familie; stiftelse og opretholdelse af familie repræsenterer efter min opfattelse en værdi i sig selv for det enkelte menneske, hvilket hverken Bauman eller Giddens kommer ind på. De tager udelukkende udgangspunkt i individet og individets frigørelse, hvilket jeg synes er mangelfuldt, når man beskæftiger sig med en så væsentlig institution som familien. For jeg mener bestemt, familien er en central institution også i det senmoderne samfund, selvom selve familiestrukturen og familiens kontinuitet har ændret sig.

Begge teoretikere overser, som jeg ser det, et vigtigt aspekt af familien og familiedannelsen: børnene. Selvom Giddens mener, at børn kan være årsag til forholdets ophør, mener jeg, at børn ofte er med til at holde sammen på parterne; som Christoffersen beskriver, vælger mange par netop at blive gift på grund af børnene (Christoffersen, 2004; 44). Selvom jeg ikke har behandlet børnenes rolle i familien, mener jeg, at de er en væsentlig del af sammenholdet i familien: selvom mange børn oplever at deres familie splittes, er de stadig en faktor, der kan betyde, at man vælger at blive sammen. Par uden børn har muligvis nemmere ved at opgive parforholdet, når der ikke er andre mennesker involveret.

Fra moderne til senmoderne familie

Virkelighed og ideal – familiens ”krise” i senmoderniteten?

I forhold til ovenstående diskussion kan det være relevant at spørge: *er* familien i krise i senmoderniteten?

Ifølge Bauman, som har en romantisk forestilling og fællesskaber og familiesammenhold, er der ingen tvivl om, at familien er i opløsning i senmoderniteten. Hos Giddens er familieforholdene ikke problematiseret, idet de gennemgår en (nødvendig) forandring, som er en tilpasning til samfundet.

På den ene side kan det siges, at familien kan anses for at være i en form for krise, hvis familieidealet er kernefamilien. Fastholdes den moderne familie som forbillede for en rigtig familie, kan det se ud til, at familien er nær sit sammenbrud – i hvert fald hvis målestokken er antallet af skilsmisser og opløste forhold mm.

På den anden side vil jeg mene, at velfærdsstaten har skabt særdeles fordelagtige vilkår for netop kernefamilien; børnepasningsmuligheder gør det muligt at bevare familien med begge forældre på arbejdsmarkedet, og det sociale sikkerhedsnet betyder, at familiens trods alt kan overleve, hvis den ene forælder bliver arbejdsløs.

Består familiens krise så i, at familien ikke lever op til idealet, eller fordi den ofte går i opløsning i dag? Teorierne giver ikke et klart bud herpå, men måske handler det mere om, hvad familiens muligheder og funktioner er *indenfor* dens rammer: har man kernefamilien som ideal, er det selvfølgelig problematisk, at familien opløses. Derimod kan det ses som en positiv udvikling, at familien i dag er blevet ramme for individernes personlige udvikling, frem for et sted, der mere handler om overlevelse i form af produktion og reproduktion.

Konklusion

I henhold til min problemstilling: "*Hvordan har familiestrukturer og familiedannelse ændret sig over tid i Danmark med fokus på industrialisering i 1800-tallet, kernefamilieidealet i 1950erne/1960erne og kønnenes ligestilling, og hvilken effekt har disse ændringer haft på senmoderne familiestrukturer og familiedannelser?*", kan man ud fra specialets hovedpunkter konkludere følgende:

Familiestrukturerne i Danmark har ændret sig med samfundsudviklingen. Den moderne familie, kernefamilien, opstod i 1800-tallets borgerskab, men blev først udbredt i 1950erne, da det blev muligt at efterleve kernefamilieidealet i alle samfundets klasser. I senmoderniteten er familiemønstrene præget af mangfoldighed, men kernefamilieidealet vedbliver at fremstå som forbillede for den rigtige familie. Indholdet har dog i høj grad ændret sig; kvinden, der tidligere var centrum i kernefamilien, er blevet en del af samfundet på lige fod med manden. Samtidig er kernefamilien i højere grad end tidligere udsat for opløsning i form af skilsmisse.

Kvindens rolle i forhold til familien og samfundet har været centralt i specialet. I moderniteten handlede det efter min vurdering om kvinden *mellem* familien og samfundet, idet hun ofte var isoleret i hjemmet og ikke havde erhvervsarbejde; gifte kvinders opgave var at være gode husmødre. Det førte til en *idealisering* af husmoderen og en *problematisering* af hendes vilkår og muligheder. På den ene side blev hun anset som den eneste rigtige varetager af især barnepleje. På den anden begrænsedes hun af de samfundsmæssige rammer omkring familien.

Kvindefrigørelsen betød, at kvinderne blev en del af samfundet. I forhold til familien resulterede det i, at velfærdssamfundet skabte et fundament for, at familien kan fungere på de ændrede betingelser.

Fra moderne til senmoderne familie

Samfundet har således en stor rolle i skabelsen af den senmoderne familie. Hvor den traditionelle familie varetog opgaver som ældrepleje og børnepasning etc., er disse opgaver blevet velfærdssamfundets ansvar. Denne udvikling tog sin begyndelse i 1800-tallet, og igennem 1950erne og 1960erne skærpedes kravene til, hvad samfundet skulle tage sig af, således at også familierne fik bedre vilkår. Selvom der er skabt en bredere forståelse og accept af forskellige familieformer i dag, findes der stadig en favorisering af kernefamilien, som også ses i lovgivningen, som eksempelvis giver ægteskabet en højere status end papirløse forhold. Samtidig findes en individorientering i samfundet, som ligeledes vises i lovgivningen, der ofte er målrettet den enkelte frem for familien som helhed.

Individorienteringen ses ligeledes i den senmoderne familie, hvor der er sket en demokratisering af de indbyrdes roller; kønsrollerne er eksempelvis ikke længere hverken de traditionelle eller husmoder/forsørger – idealet. Jeg mener, at kernefamilien i senmoderniteten på den ene side har gode vilkår i form af velfærdssystemets tryghed, men på den anden side er præget af familiens splittelse. At familien oftere i senmoderniteten går i opløsning, er kun problematisk, så længe kernefamilien fremstår som idealet: det er idealet, der skaber opfattelsen af, at andre familieformer er en afvigelse fra normen.

Familiens ændringer fra moderne til senmoderne familie har således betydet et opgør med kønsrollerne og en ændret definition af, hvad familiens grundlag er. Det er i senmoderniteten de individuelle mål, der bestemmer de sociale og intime relationer. Det traditionelle og økonomiske er sekundært.

Husmoderen har forladt hjemmet i senmoderniteten, og hendes ansvar for familien og børnene er delvist blevet samfundsopgaver. Familien har overlevet udviklingen fra det moderne til det senmoderne, men rammerne og indholdet er ændret. Kernen i samfundet er stadig familien, men kernen i familien er en foranderlig størrelse, der hele tiden ændres.

Fra moderne til senmoderne familie

Da min far var dreng, var familien stabil. Siden er familiemedlemmernes roller omdefinert, og personlige mål er stærkere end fællesskaber. Alligevel finder mennesker sammen i familier eller familielignende forhold. Der er stadig brug for den trygge base, familien også er: rammen om vores behov for intimitet og, ikke mindst, kærlighed.

Fra moderne til senmoderne familie

Summary

This paper argues that the changes in family structures caused by industrialization affects the idea of family today. The purpose of the study is to shed light on the making of the modern family and how it develops into late modern family.

The thesis of this paper is as follows:

“How have family structures and the formation of family changed over time in Denmark, focusing on the industrialization in the 19th century, the ideal of the nuclear family in the 1950’s/1960’s and the equality of men and women, and how these changes effected late modern family structures and formation of family?”

The approach is to describe the main changes in society, both economically, politically and structurally, in the last half of the 19th century and the 1950’s/1960’s respectively to find out, how the idealization of the nuclear family evolves and how it still creates an idea of the nuclear family as the “real” family in late modern society. To do this, I have chosen to focus on three main perspectives.

Firstly the aspect of gender, especially how women’s role has changed in society over time, seems to be an important part of family history and research. It is a common assumption that industrialization created a different understanding of the home as a safe base for the nuclear family, and women were the caretakers of the domestic values. The homemaker was therefore the ideal for women in the upper middle class, and the ideal spread to the lower classes in society. In the 1950’s the ideal became a possibility for most classes, which made the 1950’s and partly the 1960’s a “golden age” for the homemaker. It is my belief that the idealization of the domestic wife made it difficult for women to take part in society. This changed with the emancipation of women during the 1960’s, where married women became a larger part of the labour force in Denmark.

Secondly, the development of the Danish welfare state plays a part in the making of both the modern and the late modern family. Whereas family traditionally

Fra moderne til senmoderne familie

was the caretaker of the elderly, children etc., a large number of these tasks are now the responsibility of the state. This makes the family depend on the conditions, society creates. The welfare state was established in the late 1800's and evolved during the 20th century.

Thirdly, the ideal of the nuclear family greatly affects the way family is structured both in the 1800's, the 1950's/ 1960's and in late modern society. I will argue that the idealization creates a "wrong" image in society. The modern family is the family form created by industrialization and is therefore not a "historic fact".

I have chosen to illustrate my thesis using the research of both historians and sociologist. My main literature is the work of Christoffersen (2004), Goode (1963), Laslett (1971) and Lützen (1998), however they constitute only a small part of the documentation. The theoretical approach is the works of Giddens (1994 a.o.) and Bauman (2004 a.o.), which both discuss family formation and social relations on modernity/late modernity. The method of this paper is mainly evaluation and discussion rather than analysis.

The findings of the thesis are that the late modern family is greatly affected by the modern family ideal, the nuclear family. Industrialisation created a family type which domesticated women and family and made the ideal of the nuclear family. The idealization was a problem even at it's beginning because of both the suppression of women and the impossibility for the working class to follow it. In the 1950's/1960's it created debate concerning the conditions created by society and the welfare state which made it difficult for married women with children to take part in the labour force. Even to day, in spite of the equality of the sexes, the ideal "lives" and still affects the laws in Denmark. The nuclear family is the family type to which other families are compared, even though single parent families, extended families and gay families are much more common and officially

Fra moderne til senmoderne familie

accepted in society. The individualization in society seems therefore to affect the family in a negative way, although divorce is very common – almost expected – in today's society. Because of the ideal, it creates an assumption of family decline, which is false: family will always change with the altered conditions created by society.

Fra moderne til senmoderne familie

Litteratur

Anderson, Michael, *Household structure and the industrial revolution; mid-nineteenth-century Preston in comparative perspective*, i: Household and family in past time, Laslett, Peter(red.), Cambridge, 1972, s. 215 - 236

Auken, Kirsten m.fl., *Familien lever*, København, 1962

Bak, Maren, *Enemorfamilien*, København, 1997

Banke, Cecilie, *Alva og Gunnar Myrdals familiepolitiske visioner*, i: Arbejderhistorie: Tidsskrift for historie, kultur og politik, nr. 4, 2000, s. 16 - 32

Bauman, Zygmunt, *Flydende kærlighed*, København, 2004

Bauman, Zygmunt, *Fællesskab*, København, 2002

Bauman, Zygmunt, *Flydende Modernitet*, København, 2006

Borchorst, Anette og Siim, Birte, *Kvinder i velfærdsstaten*, Aalborg, 1984

Borchorst, Anette, *Den danske børnepasningsmodel – kontinuitet og forandring*, i: Arbejderhistorie: Tidsskrift for historie, kultur og politik, nr. 4, 2000, s. 55 - 69

Brandth, Berit og Kvande, Elin, *Nye fedre i likestilte familier*, i: Familie for tiden, Brandth, Berit og Moxnes, Kari (red.), Aurskog, 1996, 161 - 176

Fra moderne til senmoderne familie

Christoffersen, Mogens Nygaard, *Familiens udvikling – den danske model*, i: Børn og familie i det postmoderne samfund, Dencik, Lars, og Jørgensen, Per Schultz(red.), København, 1999, s. 99 – 107

Christoffersen, Mogens Nygaard, *Familiens udvikling i det 20. århundrede: demografiske strukturer og processer*, København, 2004.

Christiansen, Palle Ove, *Længsel, historie og familie*, i: En rigtig familie: Mellem nye og gamle idealer, Andersen, Lene og Christiansen, Palle Ove(red.), København, 2007, s. 7-23

Colmorten, Ellinor, *Familie og stat – kvinder i klemme*, Danmark, 1987

Davidoff, Leonore m.fl, *The Family Story: Blood, Contract and Intimacy 1830 – 1960*, New York, 1999

Deding, Mette og Wong, Kennson, *Mænds og kvinders løn: en analyse af løngabet 1997 – 2001*, København, 2004

Elbæk, Else; *Husmødre og samfundet*, i: Familien og samfundet, Henning Friis (red.), Glostrup, 1964, s. 83 - 104

Engels, Friedrich, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, København, 1980

Foged, Britta, *Kvindearbejde 1950 – 1971*, Århus, 1975

Fra moderne til senmoderne familie

Giddens, Anthony, *Intimitetens forandring*, København, 1994(a)

Giddens, Anthony, *Modernitetens konsekvenser*, København, 1994(b)

Giddens, Anthony, *Modernitet og selvidentitet*, København, 1996

Giddens, Anthony, *Den tredje vej: socialdemokratismens fornyelse*, København, 1999

Goode, William J., *World Revolution and Family Patterns*, New York, 1963

Groes, Lis, *Familien og samfundet*, i: *Familien og samfundet*, Henning Friis (red.), Glostrup, 1964,
s. 15 – 27,

Grono, Klavs E. og Erik Chistoffersen, *Lodsbønder på Nyord*, i: *Familie, hushold og produktion*, Löfgren, Orvar (red.), København 1974, s. 13 - 24

Haavet, Inger Elisabeth, *Family Policy Formation in Norway and its Neighbouring Countries in the Twentieth Century*, i: *The Nordic Model of Welfare*, Christiansen, Niels Finn m.fl.(red.), København, 2006, s. 189 – 214

Hansen, Anette E. og Petersen, Klaus, *Mellem arbejde og familie: arbejderbevægelsens familiepolitik*, i: *Arbejderhistorie: Tidsskrift for historie, kultur og politik*, nr. 4, 2000, s. 33 - 54

Hochschild, Arlie, *Tidsfælden*, København, 2003

Fra moderne til senmoderne familie

Hoffmeyer, Erik m.fl., *Dansk pengehistorie 2, København, 1968*

Holter Harriet, *Historisk utvikling av familien i Nord – Europa*, i: Familien i klasse-
samfundet, Holter, Harriet m.fl., Oslo, 1975, 33 - 54

Jacobsen, Michael Hviid, *Zygmunt Bauman*, i: Klassisk og moderne samfundsteo-
ri, Andersen, Heine m.fl.(red.), København, 2005, 446 - 463

Kaspersen, Lars Bo, *Anthony Giddens*, i: Klassisk og moderne samfundsteori, An-
dersen, Heine m.fl.(red.), København, 2005, 430 - 463

Kettunen, Pauli, *The Power of International Comparison – A Persepctive on the Mak-
ing and Challenging of theNordic Welfare State*, i: The Nordic Model of Welfare,
Christiansen, Niels Finn m.fl.(red.), København, 2006, s. 31 - 65

Kofoed, Else Marie, *Fortiden som ideal: nye ægteskabstraditioner*, i: En rigtig familie:
Mellem nye og gamle idealer, Andersen, Lene og Christiansen, Palle Ove(red.),
København, 2007, s. 145 - 174

Larsen, Lone Palm, *Familieliv – gennemsnit og mangfoldighed*, i: Arbejderhistorie,
nr. 4, 2000, s. 82 - 97

Laslett, Peter, *The World We Have Lost*, London, 1971

Leira, Arnlaug, *Fra statsfeminisme til statsfamilisme*, i: Familie for tiden, Brandth,
Berit og Moxnes, Kari (red.), Aurskog, 1996, s. 211 - 231

Fra moderne til senmoderne familie

Lund-Andersen, Ingrid og Munck, Noe, *Faderskab og moderskab*, i: *Familieret*,

Lund-Andersen, Ingrid m.fl., 2003, s. 3 – 31

Lund, Henrik Stampe, *Pater Familias – Familiefaderens storhed og fald*, i: *Den nye familie*, København, 2002

Lous, Eva, *Dansk Kvindesamfund i orkan – mellem husmødre og kvinder i erhverv*, i:

Kvinden og samfundet, jubilæumsskrift, 1996, s. 38 - 47

Löfgren, Orvar, *Bondefamilie og hushold i komparativt perspektiv*, i: *Familie, hushold og produktion*, Löfgren, Orvar (red.), København 1974, s. 59 - 75

Lützen, Karin, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København, 1998

Lützen, Karin, *Familien i historien: Drømmen om de gode gamle dage*, i: *En rigtig familie: Mellem nye og gamle idealer*, Andersen, Lene og Christiansen, Palle

Ove(red.), København, 2007, s. 24-49

Lützen, Karin, *Nogle ideologiske-moralske rødder til velfærdsstatens familiepolitik*, i:

Arbejderhistorie: Tidsskrift for historie, kultur og politik, nr. 4, 2000, s. 4 – 15

Lützen, Karin, *Kernefamilien*, i: *Kritisk forum for praktisk teologi*, 75/1999, s. 65 - 80

Melby, Kari, mfl., *Inte ett ord om kärlek*, Stockholm, 2006

Fra moderne til senmoderne familie

Myrdal, Alva og Gunnar, *Krise i befolkningsspørgsmålet*, København, 1935

Myrdal, Alva, *Women's two roles*, London, 1956

Nielsen, Hanne Rimmen, Livets lighed – Lis Groes og familiepolitikken i 1950erne, i: *Kvinden og samfundet, jubilæumsskrift*, 1996, s. 25 - 34

Pedersen, Inger Margrethe, *Forsørgerbegrebet – studier i familiens retlige problemer*, København, 1966

Petersen, Klaus, og Åmark, Klas, *Old Age Pensions in the Nordic Countries*, i: *The Nordic Model of Welfare*, Niels Finn Christiansen m.fl.(red.), 2006, s. 145 – 188

Poder, Poul, *En postmoderne nutid?*, i: *Klassisk og moderne samfundsteori*, Andersen, Heine m.fl.(red.), København, 2005, s. 509 - 529

Pylkkänen, Anu, *Den nordiska äktenskapsmodellen*, i: *Det unika Norden*, Krister Ståhlberg (red.), København 2000, s. 227 - 234

Rapoport, R og Rapoport, R, *Family Roles and Work Roles*, i: Anderson, Michael (red.), *Sociology of the Family*, England, 1973, s. 272 - 298

Rasborg, Klaus, *Ulrich Beck*, i: *Klassisk og moderne samfundsteori*, Andersen, Heine m.fl.(red.), København, 2005, s. 464 - 481

Reintoft, Hanne, *Om familien 1*, København, 1981

Fra moderne til senmoderne familie

Shorter, Edward, *Kernefamiliens Historie*, København, 1979

Shorter, Edward, *Illigitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe*, i: *The Family in History*, Rapp, Theodore K m.fl.(red.), New York, 1973, s. 48 - 84

Smart, Carol og Neale, Bren, *Family Fragments?*, Cambridge, 1999

Svanholt, Anni, *Kampen for ligestilling skal fortsætte*, i: *Kvinden og samfundet, jubilæumseksemplar*, 1996, s. 54 - 55

Therborn, Göran, *Between Sex and Power: Family in the World, 1900 – 2000*, New York, 2004

Thyssen, Ole, *Modernitetens familie*, 2003, arbejdspapir

Vammen, Tine, *Familiehistorisk forskning: En introduktion*, i: *Fortid og nutid*, bind XXVII, hefte 2, 1977, s. 163 -193

Willert, Hanne, *Store familier i små huse*, København, 1992

Wichmann, Maren, *Familiens "gyldne tider" eller "familiens krise"*, i. *Arbejderhistorie: Tidsskrift for historie, kultur og politik*, nr. 4, 2000, s. 70 - 81

Åmark, Klas, *Women's Labour Force Participation*, i: *The Nordic Model of Welfare*, Niels Finn Christiansen m.fl.(red.), 2006, s. 299 - 333

Fra moderne til senmoderne familie

Andre kilder

Befolkingskommissionens Betænkninger nr. 3; *Betænkning afgivet af Befolkingskommissionen af 1935, angaaende Moderens Rettigheder i anledning af Fødsel samt angaaende Seksualoplysning*, København, 1938

DVD: Danskernes egen historie, *Husmoderens længe leve*, nr. 1: *I lære som husmoder*, nr. 2: *Gør det ordentligt*, Olsen, Danmark, 2005